

4112

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI**

**TUNALI HİLMİ BEY
HAYATI, SİYASİ FAALİYETLERİ VE ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Hazırlayan

Yrd. Doç. Dr. E. Semih YALÇIN

Ayşe AYDIN

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ankara, 1995

Ayşe AYDIN' a ait "**Tunalı Hilmi Bey, Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri**" adlı çalışma jürimiz tarafından Tarih Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

TUNALI HİLMİ BEY (1871 - 1928)

İÇİNDEKİLER

İçindekiler

Özet (Türkçe - Almanca)

Önsöz

Kısaltmalar

Kaynak Tahlili

GİRİŞ

XVIII. ve XIX . yüzyılda'da Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeler ve değerlendirilmesi

I. BÖLÜM

A- HİLMİ BEY' İN HAYATI

a- Ailesi ve Çocukluğu.....	:1
b- Eğitimi ve Gençliği.....	:3
c- Cenevre'deki Faaliyetleri.....	:4
d- Evliliği, Eşi ve Çocukları.....	:5
e- Kahire'deki Faaliyetleri.....	:6
f- İstanbul'a gelişi ve İdari görevleri.....	:7
g- Osmanlı Meclis-i Mebusa'nında ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Faaliyetleri.....	:7
h- Hastalığı ve ölümü.....	:15

II. BÖLÜM

A- TUNALI HİLMİ BEY' İN SİYASİ FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ

a- Öğrencilik yılları ve siyasi faaliyetlerine başlaması.....	:17
b- Cenevrede' ki faaliyetleri.....	:19
c- II. Abdulhamid' in, Jöntürkler' e ve Tunalı Hilmi Bey' e karşı tutumu.....	:23
d- Ahmet Celalettin Paşa ile Tunalı Hilmi Bey' in görüşmesi.....	:25
e- Osmanlı İhtilal Fırkası ve Tunalı Hilmi bey.....	:26
f- Başhafiye Ahmed Celeleddin Paşa'nın, Tunalı Hilmi Beyle yeniden görüşmesi	:27

g- Osmanlı Gazetesi'nin çıkarılması ve Tunalı Hilmi bey.....	:28
ğ- Cenevre grubu arasında anlaşmazlık ve Tunalı Hilmi Bey	:31
h- Yıldız Sarayının, Tunalı Hilmi Bey aleyhinde yeniden harekete geçmesi ve faaliyetleri.....	:33
ı- Tuna'lı Hilmi Bey'in Cemiyetin Kahire Şubesine görevlendirilmesi ve buradaki faaliyetleri.....	:35
i- Yeni Osmanlılar Kongresinin toplanabilmesi için Tunalı Hilmi Bey' in faaliyetleri.....	:38
j- Tunalı Hilmi Bey' in, Sultan II. Abdulhamid' le anlaşarak memuriyeti kabul etmesi.....	:41
k- Tunalı Hilmi Bey' in Kahire' deki faaliyetleri.....	:46
l- II. Meşrutiyet' in ilan edilmesi ve Tunalı Hilmi Bey' in İstanbul' a geri dönmesi ve faaliyetleri.....	:48
m- Tunalı Hilmi Bey' in İstanbula gelişi ve faaliyetleri.....	:49
n- Tunalı Hilmi Bey' in Ankara'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri.....	:52
o- Türkiye Büyük Millet Meclisi' ne karşı yapılan ayaklanmalar ve bu ayaklanmaların bastırılmasında Tunalı Hilmi Bey' in faaliyetleri..	:55
ö- Karadeniz Ereğlisi' nin, Fransızlar tarafından işgali ve Tunalı Hilmi Bey' in faaliyetleri.....	:57
p- Tunalı Hilmi Bey' in Ankara' ya geri dönmesi ve faaliyetleri.....	:58
r- Cumhuriyet Halk Fırkası' nın kurulması ve Tunalı Hilmi Bey.....	:59
B- TUNALI HİLMİ BEY' İN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDEKİ ÇALIŞMALARI VE FİKİRLERİ	
a- Tunalı Hilmi Bey'in Eğitim ile ilgili çalışmaları.....	:62
b- Tunalı Hilmi Bey'in "Seçim Sistemi" ile ilgili çalışmaları.....	:67
c- Tunalı Hilmi Bey'in Köylü hakları ile ilgili çalışmaları.....	:74
d- Tunalı Hilmi Bey'in Sağlık alanında çalışmaları.....	:79
e- Tunalı Hilmi Bey'in Kadın haklarının kazandırılması ile ilgili çalışmaları.....	:81
f- Tunalı Hilmi Bey'in İstiklal Marşı' nın kabulü ile ilgili çalışmaları....	:84
III. BÖLÜM	

A- TUNALI HİLMİ BEY' İN ESERLERİ

a- Birinci Hutbe	:87
b- İkinci Hutbe.....	:87
c- Üçüncü Hutbe.....	:88
d- Dördüncü Hutbe.....	:88
e- Beşinci Hutbe.....	:89
f- Altıncı Hutbe.....	:89
g- Sekizinci Hutbe.....	:89
h- Dokuzuncu Hutbe.....	:90
ı- Onuncu Hutbe.....	:90
i- Onbirinci Hutbe.....	:91
j- Evvel ve Ahir.....	:91
k- Murad.....	:92
l- Osmanlı' da Ahali Hakimliği (İntihaplar - Bir Şart - Bir Dilek).....	:94
m- Makedonya (Mazi-Hal-İstikbal).....	:95
n- Kongre-Cevapları-Cevaplarımız.....	:96
o- Rezalet (Portekiz' de).....	:96
ö- Rezalet (İspanya' da).....	:96
p- Yeni Osmanlılar' a bir Dilek.....	:97
r- Bugünkü, Yarınki Osmanlılar' a Bir Armağan, Bir Şart	:97
s- İlk ve Son Gayret	:97
ş- İsviçre Rehberi; Kardeşlerim Fehmi, Faik, Şükrü, ve Gençlerimize Bir Armağan.....	:98
t- Gurbet Yoldaşlarıma ve Osmanlı Kardeşlerime Bir Armağan.....	:98
u- Peşte' de Reşid Efendi İle.....	:99
ü- Mebuslar Meclisi Kapısında, İstanbul' u Şenliklerini Görmeye Gelmiş Bir Köylü Memiş Çavuş.....	:99
v- Mebuslar Meclisi Kapısında Bir Köylü Memiş Çavuş, Bu Meclise Girmeliyiz.....	:100
y- Köylü Memiş Çavuş, Türkiye Büyük Millet Meclisi' nde.....	:100
z- Köylü Memiş Çavuş, Ankara' da Halk Dersleri Kürsüsünde.....	:100

- Büyük Millet Meclisi Azaları, Memiş Çavuş Sayvanında.....	:101
- Gurbet Yoldaşlarım ve Osmanlılar' a Bir Armağan.....	:101
- Un Projet d'Organisation de la Souverainete du Peuple en Turquie - Accompagne d' lane charte.....	:101
SONUÇ.....	:103
Kaynaklar.....	:105
Ekler.....	:112

ÖZET

Yakın tarihimiz, henüz tam anlamıyla araştırılmamış pekçok hadise ve şahsiyetlerle doludur. "Tunalı Hilmi Bey, Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri" konulu tez çalışmamızda, perde arkasında kalmış, ancak, II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti' nin kuruluşundaki pekçok kavramın yerine oturtulmasında emeği büyük olan bu şahsiyetin tarih zincirindeki yerini ve önemini belirlemeyi amaç edindik.

Türk siyasi tarihinin şekillenmesinde büyük katkıları olan Tunalı Hilmi Bey ile ilgili çalışmamızı üç ana bölümde topladık. Birinci bölümde, ailesini, çocukluğunu, eğitimi, özel hayatını ve kişiliğini araştırarak, bu konuda elde ettiğimiz bilgileri değerlendirdik. İkinci bölümde Tunalı Hilmi Bey' in öğrencilik yıllarından itibaren başlayan siyasi yaşamını, Jöntürk Hareketi içerisindeki yerini belirttik. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları arasında pek fazla ön planda olmayan, ancak düşünceleri, faaliyetleriyle küçümsenemeyecek bir yere sahip olan Tunalı Hilmi Bey' in siyasi şahsiyetini gün ışığına çıkarmaya çalıştık. Tezimizin üçüncü bölümünde ise, kendisinin, mücadelesinin ayrılmaz bir parçası haline olarak gördüğü ve hayatı boyunca yazmayı hiçbir zaman ihmal etmediği eserlerini tanıttık, değerlendirdik ve ilim hayatımıza katkılarını tespit etmeye çalıştık. Sonuç bölümünde ise çalışmamızın genel bir değerlendirmesini yaptık.

ZU SAMMENFASSUNG

Unsere Nahgeschichte enthaelt viele Ereignisse und Personenlichkeiten, die nicht vollkommen untersutch worden sind. Bei unserer Doktorarbeit "Herr Tunalı Hilmi, sein Leben, seine politische Aktivitaeten und seine Arbeiten, die werken" haben wir es uns zum Ziel gesetzt, die hinter den vorhaegen gebliebene stelle und die wichtigkeit dieser personlichkeit inder Geschichtelette hervorzuheben, die eine wichtige Rolle bei der veröffentlichung des II. Konstitutionalismus und Definition vielerBegriffe bei der Gründung der türkischen Republik spielte.

Wir haben unsere arbeit über Herr Tunalı Hilmi, der die Gestaltung der türkischen politischen Geschichte im grossen Umfang ergaenzt hat, in drei Hauptteilen zusammengefasst. In dem ersten Teil haben wir die Informationen über seine Familie, seine Kindheit, seine Ausbildung, sein Privatleben und seine Personlichkeit bewertet. In dem zweiten Teil haben wir das politische leben des Herr Tunalı Hilmi,anfengen mit seinen Universitaetsjahren bis zu seiner Stellung in der jungtürkischer Bewegung, hervorgehoben. Hierbei haben wirversucht, die politische Personlichkeit des Herr Tunalı Hilmi unter Tageslicht zu bringen, der zwar keine bedeutende stelle unter den Mitgliedern, der vereins für Einheit und Forthritt innehatte, fedoch dessen Ideen und Aktivaeten nich unterschaeft werden sollten. Indem dritten Teil unserer Arbeit haben wir seine arbeiten, die für ihn ein untrennbaren Teil seines lebens waren und er nie aufgehaert hat zu schreiben, vorgestellt, bewertet und versucht, ihre Bedeutung für unsere Wissenschaften festzustellen In dem Nachwort wurde unsere arbeit im allgemeinen bewertet.

ÖNSÖZ

Yakınçağ tarihimizde, hem Osmanlı Devleti' nde hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti' nin kuruluş döneminde, aktif faaliyetlerde bulunan Tunalı Hilmi Bey' i, hayatı, siyasi fikirleri ve eserleriyle bir bütün olarak incelemeye çalıştık.

Araştırmamızın amacı, tarihçilerimizin "anlaşılamayan adam" olarak vasıflandırdığı Tunalı Hilmi Bey' i, bulduğumuz verilerle tarihi bir perspektif içinde tahlil ve değerlendirmeye tabii tutarak incelemektir. Kendisinin Türk düşünce tarihinde, demokrasi hareketleri içerisinde ve Türkiye' nin gelişmesindeki yeri ve önemini belirttik.

Tez çalışmamızın kaynak tahlili bölümünde, faydalandığımız arşivleri, hatıratları, görüştüğümüz şahısları, telif eserleri ve gazeteleri anlattık. Giriş bölümünde, dönemin, Osmanlı Devleti ve Avrupa Tarihi açısından genel bir değerlendirmesini yaptık.

Tezimizin birinci bölümünde, Tunalı Hilmi Bey' in hayatını, ikinci bölümünde siyasi faaliyetlerini ve fikirlerini, üçüncü bölümde ise eserlerini tanıtarak değerlendirdik. Sonuç bölümünde ise, çalışmamızın değerlendirmesini yaparak, düşünce lerimizi ve yorumlarımızı belirttik.

Tez çalışmam sırasında, yardımlarından dolayı Sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. E. Semih YALÇIN Bey' e ve emeği geçen herkese teşekkürler.

Ayşe AYDIN

1995

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
İ.ÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM Arş	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
Çev	: Çeviren
vb	: ve benzeri
vd	: ve diğerleri
s	: sayfa

KAYNAKLARIN TAHLİLİ

ARŞİVLER

"Tunalı Hilmi Bey' in, Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri" konulu tez çalışmamız sırasında, öncelikle bize birinci elden bilgiler verebilecek arşivlerden faydalanmayı uygun gördük.

Tunalı Hilmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin, birinci, ikinci ve üçüncü dönemlerinde milletvekili olarak görev yaptığı için bize kendisi hakkında en fazla bilgi veren, Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivi ve kütüphanesi olmuştur. Tunalı Hilmi Bey' in meclis arşivindeki altmışbeş numaralı dosyasını açtırarak, el yazısı ile yazmış olduğu mazbatasını ve hakkında bilgi veren diğer evrakların fotokopisini aldık. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüphanesinde Tunalı Hilmi Bey' in milletvekilliği yaptığı dönemlerdeki, konuşmalarının, kanun tekliflerinin bulunduğu Zabıt Ceridelerini inceledik. Kişiliğine, ailesine, düşüncelerine, daha önceki faaliyetlerine ait bilgilere de zabıt ceridelerini inceleyerek ulaştık. Zabıt Ceridelerini incelerken Tunalı Hilmi Bey' in demokrat, halkçı, yenilikçi olduğunu, milleti için gerekli olan şeyleri ısrarla savunuşunu görerek kendisinin Türk düşünce tarihindeki yerini belirlemeye çalıştık.

Tunalı Hilmi Bey' in idari görevleri nedeniyle hakkında bilgi edinmek için başvurduğumuz ikinci arşiv ise İçişleri Bakanlığı Arşivi olmuştur. Ancak bu arşivin yetkilileri, milletvekilliği görevi nedeniyle dosyasının Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivinde olduğunu belirtmişlerdir.

Tez çalışmamız için müracat ettiğimiz bir başka arşiv de Emekli Sandığı Arşivi olmuştur. Tunalı Hilmi Bey, görevi esnasında vefat ettiği için kendisine bir emekli maaşı bağlanmamıştır. Ailesinden kimlere maaş bağlandığını öğrenmek istedik. Ancak Tunalı Hilmi Bey' in yaşadığı

döneme ait, defterlerinin henüz tasnif ve tercüme edilmediği için bu hususla ilgili herhangi bir bilgi alamadık.

RÖPORTAJLAR

Tez çalışmamız sırasında Tunalı Hilmi Bey' in hakkında bilgi edinebilmek için yakınlarına ulaşmaya çalıştık. Ancak aynı soyismi taşıyan pek çok kişinin, sadece göçmen kökenli oldukları için bu soyismi taşıdıklarını, kendisiyle herhangi bir akrabalıklarının olmadığını öğrendik. Tunalı Hilmi Bey' in ulaşabildiğimiz yakınlarından biri İsmail Tunalı Bey' dir.

İsmail Bey, Bulgaristan' da aldığı dini eğitimden dolayı uzun yıllar hafızlık yapmıştır. Türkiye' ye muhacir olarak geldikten sonra öğretmenlik yapmaya başlamış ve bu meslekten emekli olmuştur. Şu an seksenaltı yaşında ve Ankara' da oturmaktadır. İsmail Bey yaşlılığı nedeniyle pek çok şeyi zor hatırlamaktadır. Yine de Tunalı Hilmi Bey hakkında bize bazı bilgiler vererek yardımcı olmuştur.

Tunalı Hilmi Bey ile ilgili bilgi edinebilmek için görüştüğümüz şahıslardan birisi de Tevfik Çavdar Bey' dir. Tevfik Bey' in Tunalı Hilmi Bey' in kızı Sevda Hanım ile akrabalığı vardır. Kendisi bize Tunalı Hilmi Bey' in yaşantısı hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, Sevda Hanım ile ilgili de bilgiler aldık. 1931 İzmir doğumlu olan Tevfik Bey, Devlet Planlama Teşkilatından emekli olmuştur. Şimdi ise politika ile meşgul olmaktadır. Bize, İttihat ve Terakki dönemine ait çalışmalarından dolayı da yardımcı olmaya çalışmıştır.

HATIRATLAR

Tunalı Hilmi Bey, öğrencilik yıllarından itibaren siyasi meselelerle yakından ilgilenmiştir. Bu nedenle, Jöntürk Hareketi içerisinde ve cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerini incelerken hatıratlardan da faydalandık.

Tunalı Hilmi Bey ile Türkiye Büyük Millet Meclisi' nde aynı dönemlerde görev yapmış olan Adana milletvekili Damar Arıkoğlu "Hatıralarım, Milli Mücadele' de Çukurova' da Fransız İşgali ve Kanlı Savaşlar" adlı hatıratında, Hilmi Bey ile ilgili anılarını, duygu ve düşüncelerini belirtmiştir. Tezimizin ilgili bölümlerinde bu hatıratın bazı bölümleri aynen görebilmek mümkündür.

Tez çalışmamız sırasında faydalandığımız hatıratlardan birisi de Rıza Nur' un "Hayat ve Hatıratım" dır. Nur, Tunalı Hilmi Bey ile hem Meclis-i Mebusan' da hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi' nde aynı dönemlerde görev yapmıştır. Tunalı Hilmi Bey ile ilgili anılarını, yorumlarını, düşüncelerini belirten Nur, O' nu ağır bir dille eleştirmiş ve çok farklı bir bakış tarzıyla değerlendirmiştir. Biz de çalışmalarımızda elde ettiğimiz diğer bilgilerle, bu değerlendirmeyi tarihi bir perspektif ile inceledik.

Milli mücadelenin en etkin simalarından biri olan Kazım Karabekir 'in "İstiklal Harbimiz" çalışmamızda faydalandığımız bir başka hatıratır. Milli mücadele' yi, daha iyi anlayabilmek ve değerlendirmek için Cumhuriyet tarihimizin önemli kaynaklarından biri olan bu hatıratın da faydalandık.

Tunalı Hilmi Bey' in siyasi faaliyetlerini ve dönemin siyasi yapısını anlamamıza yardımcı olan diğer hatıratlar da mevcuttur. Mehmet Asım Us

"Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerine ait Hatıralar", Ali Fuat Cebesoy; "Siyasi Hatıralar", Kazım N. Duru, "İttihat ve Terakki Hatıralarım", Samih Nafiz Tansu, "İki Devrin Perde Arkası", İbrahim Temo, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat- ı Vataniye ve İnkılab- ı Milliye Dair Hatıratım" faydalandığımız hatıratlardan bazılarıdır.

Bu hatıratlarda, İttihat Terakki, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemine ait hadiseleri, yorumları değerlendirmeye çalıştık.

TELİF ESERLER

Tez çalışmamızın konusu olan "Tunalı Hilmi Bey, Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri" ile ilgili derli toplu ve orijinal bir çalışma hazırlayabilmek için pek çok telif eseri de taramaya çalıştık.

Tunalı Hilmi Bey, öncelikle, yakınçağ tarihimizde önemli bir yeri olan ve henüz tam anlamıyla netleşmemiş hadiselerin yer aldığı Jöntürk Hareketi içerisinde aktif bir şekilde bulunmuştur. Bu nedenle de önce bu konuyu ele alan eserleri inceledik. Çalışmamızda Ahmed Bedevi Kuran'ın "İnkılab Tarihimiz ve İttihat ve Terakki", "İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler", "Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele" eserleri oldukça önemli bir yer tutmuştur. Özellikle, "İnkılap tarihimiz ve İttihat ve Terakki" adlı eseri bize ilgi çekici ve orijinal bilgiler vermiştir.

Tunalı Hilmi Bey' in, Jöntürk Hareketi içerisindeki faaliyetlerini, fikirlerini, Kuran' ın eserleri ile birlikte Şerif Mardin, "Jöntürkler' in Siyasi Fikirleri (1895-1908), Ernest Edmondson Ramsaur, "Jöntürkler ve 1908 İhtilali", Yuriy A. Petrosyan, "Sovyet Gözüyle Jöntürkler", Yusuf Hikmet Bayur, "Türk İnkılabı Tarihi", Sina Akşin, "Jöntürkler ve İttihat Terakki", M. Şükrü Hanioğlu, "Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki

Cemiyeti ve Jöntürkler" adlı eserlerden faydalanarak öğrendik. Bu eserlerdeki yorumları değerlendirmeye çalışarak tezimizi hazırladık.

Tez çalışmamız sırasında, eserleri ve makalelerinin hemen hemen hepsinden faydalandığımız tarihçilerimizden biri de Tarık Zafer Tunaya'dır. Tunaya'nın özellikle "Türkiye' de Siyasal Partiler", "Devrim Tarihi İçinde Atatürk ve Atatürkçülük", "Türkiye' nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri" çalışmamızda iyi bir anahtar teşkil eden eserler olmuştur.

Milli Mücadele döneminin, hadiselerini anlayabilmek ve değerlendirmek için bu dönemi anlatan eserleri de taramaya çalıştık. Bu eserleri tezimizin bibliyografya bölümünde belirttik. Ancak Samed Ağaoğlu'nun "Kuvay-ı Milliye Ruhu", Mahmut Goloğlu'nun "Milli Mücadele Tarihi", "Gdthard Jaescheke", Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi", "Tevfik Bıyıkoglu, "Atatürk Anadoluda", Yunus Nadi Abalıoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi' nin açılışı ve İsyanlar" ve "Ankara' nın İlk Günleri" Tunalı Hilmi Bey' in bu dönemdeki faaliyetlerini ve dönemin hadiselerini anlayabilmek için faydalandığımız eserlerdir. Özellikle, Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin birinci dönemi ile ilgili seçimleri, Meclisin çalışmalarını, yapısını öğrendiğimiz eserlerdir.

Cumhuriyet' in ilk yıllarında Mustafa Kemal ve etrafındakilerin oluşturdukları birinci grubun, faaliyetlerini, Tunalı Hilmi Bey' in bu grup içinde yer almasını, Türkiye' de Demokrasinin ve Partili Sistemin ilk adımı olan Cumhuriyet Halk Partisi' nin kuruluşu ile ilgili bilgileri ise Firuzan Hüsrev Tokin' in "Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi" ve Celal Bozkurt' un "Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi" adlı eserlerden faydalanarak tezimizin bu hususla ilgili bölümlerini tamamlamaya çalıştık.

Tunalı Hilmi Bey' in, Türkiye' nin Demokratikleşmesi, Türk Dili'nin Sadeleştirilmesi, Sağlık, Eğitim, Kadın Hakları İle İlgili Düşüncelerini ve Çalışmalarını, Afet İnan' ın "Türk Kadınının Siyasi Haklarının Kazanılması", "Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri", Agah Sırrı Levend, "Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri" adlı eserlerden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridelerinden faydalanarak değerlendirdik.

Tunalı Hilmi Bey' i, diğer Jöntürklerden ayıran özelliklerini, siyasi düşüncelerini ve ilk siyasi Türkçüler arasında yer alışını ise Yusuf Akçura' nın "Türk Yılı" ve "Yeni Türk Devleti' nin Öncüleri" adlı eserlerden istifade etmek suretiyle ortaya koymaya çalıştık.

GAZETELER

Tez çalışmamızda faydalandığımız gazetelerin başında Osmanlı Gazetesi yer almaktadır. Osmanlı gazetesi, Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşları tarafından, 1897' de Cenevre'de çıkarılmaya başlanmıştır. Gazetede çıkan yazılarda, dönemin hassasiyeti nedeni ile yazarların adı verilmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının "Mizan" gazetesinden sonra Cenevre' de çıkardıkları en önemli gazetedir.

Bu gazetenin araştırmalarımız sonucunda ulaşabildiğimiz, 1 Aralık 1897, 10 Ocak 1898, 10 Mayıs 1898, 1 Mart 1899, 10 Mart 1899, 1 Haziran 1899, 1 Eylül 1899, 10 Haziran 1900, 1 Haziran 1901, 10 Aralık 1901, 16 Nisan 1902 tarihli sayılarında, dönemin siyasi hadiselerinin değerlendirilmesi, Osmanlı İdaresinin tutumu ağır bir dille eleştirilmiştir. Bütün Jöntürklerin ortak amacı olan, eşitlik, hürriyet ve adalet kavramları üzerinde ısrarla durulmuştur.

Ayrıca, Milliyet (Ağustos 1928), Cumhuriyet (Şubat 1954), Tercuman-ı Hakikat (Temmuz 1908) gazetelerinden de faydalanmaya çalıştık.

Tunalı Hilmi Bey ile ilgili çalışmamızda bize hem şahsi, hem de siyasi faaliyetleri nedeniyle bilgi veren bir başka kaynak da kendi eserleri olmuştur. Bu eserlerin tanıtımını ve muhteviyatını, değerlendirmesini tezimizin üçüncü bölümünde yaptık.

GİRİŞ

Tarihte, devletlerin siyasi ve sosyal hayatlarında meydana gelen gelişmeler, değişiklikler, sadece bir devleti veya milleti değil, aynı zaman diliminde bulunan diğerlerini de etkilemiştir. Bu etkileşim, siyasi menfaatlerin ağır bastığı çatışmalara ve çarpışmalara sebep olmuştur.

XV ve XVI. yüzyıllarda coğrafi keşifler, rönesans ve reform hareketleri, Avrupa Devletlerini ekonomik ve sosyal alanda, oldukça farklı bir statüye getirmiştir. Dünya tarihinde güçler dengesi değişmiş, ağırlık Avrupaya doğru kaymaya başlamıştır.

XVII ve XVIII. yüzyıllara gelindiğinde ise, Avrupa Devletleri, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda kuvvetlenerek, egemen güç haline gelmişlerdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, devlet idaresi, iktisadi, toplumsal ve kültürel hayatın değişmesi nedeniyle eski gücünü muhafaza edemez olmuştur. Osmanlı Devleti batıda meydana gelen gelişmelere tamamen olmasa bile gelişmelere kapalı bir politika izlemeyi sürdürmüştür. Ancak, devletin merkezi otoritesinin zayıflaması, fetih sistemine dayanan politikanın durması, temel dayanağı olan askeri yapının yetersiz kalması, Osmanlı İdarecilerini batıya açık bir politika izlemeye sevk etmiştir. Osmanlı Devleti' nin bütünlüğünü artık tek başlarına muhafaza edebilmenin güç olduğunu gören sultanlar, bir taraftan denge politikası uygulamaya, diğer taraftan da Avrupadaki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamışlardır.

XVIII ve XIV. yüzyıl, hem Avrupa Tarihi açısından hem de Osmanlı Tarihi açısından oldukça ilgi çekici, karmaşık, fakat hala günümüzde tam anlamıyla netleşmemiş hadiselerin bulunduğu dönemlerdir. Milletlerin sosyal ve siyasi hayatlarında meydana gelen gelişmeler, bütün dünyayı

sarsan ihtilaller, inkılaplar, sadece bu yüzyıllarda etkili olmamıştır; XX. yüzyılda da, bu hadiselerin tesirleri devam etmektedir. Roller değişmiş, fakat ulaşılmak istenen hedef hep aynı kalmıştır.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Avrupada meydana gelen gelişmeler, jeopolitik konumu, siyasi durumu ve sosyal yapısı dolayısıyla Osmanlı Devletini de yakından etkilemiştir. Diğer gelişmelerin yanında, 1789' da gerçekleştirilen Fransız İhtilali, Osmanlı Devletini menfi ve müsbet olarak, büyük çapta etkilemiştir. Özellikle Fransız İhtilalinin beraberinde getirdiği en önemli fikir akımlarından biri de olan Nasyonalizm' dir. Bu akım, pek çok etnik kökenli milleti bünyesinde barındıran Osmanlı Devletini menfi bir şekilde etkilemiştir. Osmanlı Devleti üzerinde, emperyalist emellerini gerçekleştirmek isteyen batılı devletlerin bu hususta çok büyük etkisi olmuştur.

Görünüşte bütün sıkıntılara ve mücadelelere, sadece insan haklarının kazanılması ve muhafaza edilebilmesi için katlanan batılı emperyalist güçlerin, bu mücadeleden asla vazgeçmediklerini, aynı gaye için bugün de yoğun çaba sarfettiklerini görmekteyiz.

Osmanlı Devleti ise bu dönemde mevcut durumu muhafaza ederek, devletin devamlılığını koruyabilmek için bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerde önce siyasi yapısına uygun olarak yönetim kadrosundakiler büyük çaba sarfetmiştir. Özellikle Sultan II. Mahmud' un başlattığı geniş çaplı reform çalışmaları sonucunda, devletin bünyesinde, okumuş, idealist ve tutkulu yeni bir sınıf oluşmuştur.

Bu dönemde açılan bazı okulların tamamen yabancı dille eğitim yapması, bu okullarda okuyan öğrenciler için oldukça faydalı olmuştur. Çünkü; öğrendikleri yabancı dil (özellikle Fransızca öğrenmeleri ve o dönemde Fransadaki siyasi ve sosyal gelişmeler) bu öğrencilerin Avrupa

ile temaslarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, III. Selim döneminden itibaren Avrupa'ya çok az sayıda da olsa gönderilen öğrencilerin yurda döndüklerinde, daha farklı tarz ve fikir yapısına sahip olmaları, devletin her alanındaki değişimlerde oldukça etkin bir rolü olmuştur. Böylece, Osmanlı Devletinin bünyesinde yeni yeni filizlenen bir aydın sınıf oluşmaya başlamıştır.

XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devletinin gerek dış politikadaki durumu ve bünyesindeki iç siyasi durum farklı bir boyut kazanmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, padişahın izni ile ilan edilmiş ancak, halka bazı haklar tanıyan önemli bir adımdır. Tanzimattan sonra yoğun çaba sarfeden bir avuç Osmanlı aydını, 1876'da Sultan II. Abdülhamid'e I. Meşrutiyeti ilan ettirmiştir. Ayrıca, Kanun-i Esasi de kabul edilmiştir. Ancak bu gelişme uzun ömürlü olmamıştır. Başta 1877-1878 Osmanlı-Rus Muharebesi ve Diğer hadiseler bahane edilerek, Kanun-i Esas, rafa kaldırılmıştır.

Bu dönemde, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu siyasi bunalım da çok etkili olmuştur. Çünkü, yıllardır Osmanlı Devletinin bünyesinde yaşayan Bulgar, Yunan, Sırp halklarının muhtariyet veya tam bağımsızlık istekleriyle harekete geçmeleri, devletin siyasi yapısında daha fazla karışıklıklar yaratmıştır. Rusya, Balkan devletlerine çok büyük bir destek vermiştir. İngiltere ve Fransa, sürekli karışıklıklar çıkararak, yeni emperyalist menfaat planlarıyla meşgulken II. Abdülhamid Almanya ile sıkı bir dostluk içine girmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı-Yunan Harbinden ve Alman İmparatorunun İstanbul'u ziyaretinden sonra, şahsi tahakkümünü ve baskısını büsbütün artırması, zaten mevcut durumdan hoşnut olmayan aydın sınıfın daha da şiddetli bir tepki göstermesine sebep olmuştur. Osmanlı aydınları, memnun olmadıkları bu idareye karşı mücadele etmeyi, Türk Milleti'nin layık olduğu şekilde idare edilmesi için gerekenin yapılmasını, bir milli vazife, kutsal bir görev olarak kabul etmişlerdir.

Osmanlı aydınları, başlatmış oldukları bu mücadeleyi, II. Abdulhamid ve adamlarının tutumlarından dolayı yurt içinde rahatlıkla yürütemeyeceklerini anlamışlardır. Bu nedenle, yurt dışında muhtelif yerlerde yönetime karşı faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır.

Osmanlı aydınları, bütün olumsuz şartlara rağmen, yönetime karşı mücadele etmişlerdir. Ancak kendi aralarında zaman zaman büyük itilaflara düşmüşlerdir. Genel adlandırılmalarıyla "Jöntürk" adı verilen bu aydınlar, hiçbir zaman tam birlik sağlayıp tek ve istikrarlı bir yol belirleyememişlerdir. Fakat, mücadeleleri ve faaliyetleri, oldukça ilgi çekici ve küçümsenemeyecek tarzdadır.

Bu aydınlar zincirinin önemli bir halkasını oluşturan şahsiyetlerden biri de fikirleriyle, faaliyetleriyle ve bir ömür boyu her türlü zor şartlara rağmen mücadelecî bir ruha sahip olan Tunalı Hilmi Bey' dir.

I. BÖLÜM

A- TUNALI HİLMİ BEY'İN HAYATI

Yakınçağ dönemi Türk siyasi tarihinde perde arkasında kalan; fakat, gerek siyasi faaliyetleri ile gerek düşünce ve eserleri ile etkin rol oynayan şahsiyetler mevcuttur.

Bu şahsiyetler, Türk Siyasi Tarih zincirinin birer halkasını oluşturmuşlardır. Hatta bugünkü siyasi tarihimizde de geçerli olan pek çok kavramın temellerini atmışlardır. Siyasi tarihimizin şekillenmesinde (Osmanlı Devletinin son dönemleri ile, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu esnasında ve daha sonraları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin oluşturulmasında) fikirleriyle, eserleriyle ve faaliyetleriyle önemli rol oynayan renkli simalardan biri de Tunalı Hilmi Bey'dir.

Bu bölümde, Tunalı Hilmi Bey'in ailesi ve hayatı hakkında bilgi vereceğiz.

a.) Ailesi ve Çocukluğu:

Tunalı Hilmi Bey, 28 Ağustos 1871'de Bulgaristan'ın Eskicuma Kasabası'nda dünyaya gelmiştir.⁽¹⁾ Tunalı Hilmi Bey'in akrabası olan İsmail Tunalı Bey'den aldığımız bilgiye göre⁽²⁾ kendisinin dedeleri Macaristan kökenlidir. Temeşvar'da büyük bir çiftlikte yaşayan ve çiftçilikle

⁽¹⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No: 65.

⁽²⁾ İsmail Tunalı Bey; Tunalı Hilmi'nin akrabasıdır. Bulgaristanda aldığı dini eğitim üzerine uzun süre hafızlık yapmıştır. Türkiye'ye muhacir olarak geldikten sonra ise, öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra bu görevinden emekli olmuştur. Şu anda 87 yaşında ve Ankara'da oturmaktadır.

meşgul olan ailesinin, ayrıca maddi durumunun da oldukça iyi olduğunu öğreniyoruz.

Tunalı Hilmi Bey'in babası, o dönemin tanınmış ailelerinden Kantarcıoğulları'ndan İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey, tütün fabrikası sahibi ve reji dairesinde tütün eksperisi olarak çalışmaktadır. Tunalı Hilmi Bey'in annesi Rukiye Hanım ise, yine o dönemin tanınmış bir ailesi olan Hacı Abdullahlar ailesine mensuptur.

Tunalı Hilmi Bey'in Fehmi Bey adında bir ağabeyi, Şükrü ve Faik bey adlarında da iki küçük erkek kardeşinin olduğunu, kendisinin Kahire'de yazdığı eserleri arasında önemli bir yeri olan "Murad" ⁽³⁾ adlı eserinden öğrenmekteyiz. Bu konu ile ilgili bilgiyi ayrıca, Tunalı Hilmi Bey'in faaliyetlerinden dolayı kendisini cezalandırmak imkanını bulamayan II. Abdülhamid'in intikam alabilmek için Tunalı Hilmi Bey'in ailesini taciz etmesinden dolayı , kardeşi Şükrü Bey'in ağabeyi Fehmi Bey'e yazdığı mektuptan anlamaktayız. ⁽⁴⁾

Tunalı Hilmi Bey ve ailesi, Rusya, İngiltere ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist emellerini geriekleştirmek için her yolu mübah kabul ederek, faaliyete geçmelerinden fazlasıyla tedirgin olmuşlardır. Çünkü, bu dönemde Osmanlı Devleti siyasi hayatında çok büyük karışıklıklar yaşamaktaydı. Özellikle Balkanlar, fazlasıyla karışık bir durumdadır. Hristiyanların dışarıdan aldıkları büyük destekle Balkanlarda Hristiyan-Müslüman çatışmasına girişmeleri neticesinde, bölgedeki karışıklık daha da artmıştır. Bu huzursuz ortamdan kurtulabilmek için, pek çok Türk ailesi gibi Tunalı Hilmi Bey'in ailesi de muhacir olarak 1876 yılında ⁽⁵⁾ İstanbul'a gelmiş Üsküdar'a yerleşmişlerdir. ⁽⁶⁾

⁽³⁾ Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1318, s:15.

⁽⁴⁾ Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, İstanbul, 1948, s. 109.

⁽⁵⁾ Tunalı Hilmi Bey' in İstanbul'a gelişi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I, s. 139-141.

⁽⁶⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No, 65.

b) Eğitimi ve Gençliği

Tunalı Hilmi Bey öğrenimine, Bulgaristan'ın Eskicuma Kasabası'nda başlamıştır. İstanbul'a geldikten sonra, işlerin kötü gitmesi nedeniyle ticareti bırakan ve vilayet serahsildarı olan babası ile birlikte, önce Adana'ya daha sonra da Kastamonu'ya gitmiştir. Adana mülkiye rüştiyeleri ve idadisinde, ortaöğrenimine devam etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, babası ile birlikte Adana'dan İstanbul'a döndüklerinde, zamanında çıkan ve "iptidaiye" ünvanını taşıyan Yenicamii Taş Mektebi'nden şahadetnamesini alarak, öğreniminin ilk merhalesini tamamlamıştır. Bunun arkasından İstanbul'da Fatih Askeri Rüşdiyesi'ne devam eden Tunalı Hilmi Bey, Kuleli Askeri Tıbbiyesi'ni idadisi'nde eğitimine devam etmiştir.

Kuleli Askeri Tıbbiyesinde eğitimine devam eden Tunalı Hilmi Bey'in yavaş yavaş bir siyasi kişiliği oluşmaya başlamıştır. Bu siyasi kişiliğin oluşmasında. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi bunalım, II.Abdülhamid dönemi ve buna karşı direnen bir avuç Osmanlı aydınının faaliyetleri etkili olmuştur.

Tunalı Hilmi Bey, Kuleli Askeri Tıbbiyesi'nin üçüncü sınıfındayken, kendi el yazısıyla "Teşvik" adlı haftalık gizli bir gazete çıkarmıştır. Ancak, gazetenin beşinci sayısının çıktığı sırada mabeyne jurnal edilerek tutuklanmıştır. Siyasi hayatının bu hadise ile başladığını belirten Tunalı Hilmi Bey, tıbbiyedeki eğitimi sırasında "Gizli Mektepliler" adı altında bir de cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet, daha sonraları İttihat Terakki Cemiyeti ile birleşerek faaliyetlerine devam etmiştir.⁽⁷⁾ Bu cemiyetin bütün faaliyetleri, Yıldız Sarayı tarafından yakından takip edilmiştir.

⁽⁷⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No, 65.

c) Cenevrede'ki faaliyetleri

Sultan II. Abdülhamid'in yönetimine karşı direnen Osmanlı aydınları, kendi imkanları ölçüsünde birşeyler yapmaya çalışmışlar, mevcut sistemin değişmesinin gerekli olduğuna inanmış ve bunu savunmuşlardır. Fakat tam anlamıyla kendi aralarında tek ve istikrarlı bir yol bulamayan hürriyetçi aydınların büyük çoğunluğu mücadelelerine devam edebilmek için, yurt dışına gitmeyi uygun görmüşler, önemli bir kısmı da yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. İttihatçı aydınlar neskiden beri hürriyetin beşiği sayılan Paris ve Cenevre, öncelikle tercih ettikleri yerler olmuştur. Yurt dışına giden bu aydın sınıfın arasında faaliyetlerinden dolayı Tunalı Hilmi Bey'de katılmıştır. Tıbbiyenin dokuzuncu sınıfındayken 22 Ekim 1895 tarihinde, İsviçre'ye kaçmak zorunda kalmıştır.⁽⁸⁾

Tunalı Hilmi Bey, İsviçre'de daha serbest bir ortamda, yönetime karşı başlatmış olduğu mücadeleyi, diğer Osmanlı aydınları gibi var gücüyle sürdürmeye çalışmıştır. Ayrıca Cenevre'de ikamet ettiği sırada, düşünce ve duygularını onbir küçük risale yazarak "Hutbe" adı altında yayınlamıştır. Bu hutbelerden bazılarına ilaveler de yazılmıştır. Hutbelerinde, bütün hayatı boyunca büyük bir nefret duyduğu II. Abdülhamid ve yönetimini, yapılan adaletsizliğin dünyada benzerinin olmadığını ısrarla savunmuştur. Tunalı Hilmi Bey, bu hususu sadece eserlerinde değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi de görev yaptığı dönemlerde meclis kürsüsünden de defalarca belirtmiştir.⁽⁹⁾

Tunalı Hilmi Bey, 1896 yılında Cenevre'de arkadaşlarıyla birlikte "Osmanlı İhtilal Fırkası'nı" kurmuştur. Fırka, daha sonraları, İttihat ve

⁽⁸⁾ TBBM Arşivi, TBMM' I Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No, 65.

Temo, İbrahim, İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin Teşekkülü ve Hidayet' I Vataniyye ve İnkılab-ı Milliyeye dair Hatıratım, (Mecidiye) Romanya, 1339, s. 6.

⁽⁹⁾ TBMM Zabıt Zeridesi, Devre II, Cilt IV, İctima Senesi I, s, 414,415,416,417.

Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir. Ayrıca, kendisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre Şubesini daha aktif hale getirebilmek için yoğun çaba sarfetmiştir.⁽¹⁰⁾

d) Evliliği, Eşi ve Çocukları

Bu arada eğitimine Cenevre Üniversitesi'nde hukuk ve sosyoloji alanında devam eden Tunalı Hilmi Bey, ayrıca pedagoji alanında da yüksek öğrenim yapmıştır. İsviçre'li "Juliette" adında bir hanımla evlenmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra, eşinin adını "Hürriyet" olarak değiştirmiştir. Tunalı Hilmi Bey, biri kız diğeri erkek iki çocuğa sahiptir.⁽¹¹⁾

Tunalı Hilmi Bey, Cenevre'de bulunduğu sırada, İttihat Terakki Cemiyeti'nin asli kurucularından olan ve kendisinin yakın arkadaşları Abdullah Cevdet ve İshak Sukiti Beyler'de Cenevre'ye gelmişlerdir.⁽¹²⁾ 1 Aralık 1897'de "Osmanlı" adı altındayeni bir gazete çıkarmaya başlamışlardır.⁽¹³⁾

Tunalı Hilmi Bey, Cenevre'de bulunduğu yıllarda, siyasi faaliyetlerinden dolayı, Avrupa'nın pek çok yerinde seyahatler yapmıştır.

⁽¹⁰⁾ Kuran, s. 91, 92.

⁽¹¹⁾ Bu hususta Tevfik Çavdar Bey' den aldığımız bilgiye göre; kızı Sevdâ Hanım, Cenap Ant Bey' le evlenmiştir. Güzel Sanatların her dalıyla ilgilenen Sevdâ Hanım, müzikle yakından ilgilenmiş ve pekçok kimseye müzik dersleri vermiştir. Kendi adlarını taşıyan bir müzik vakıfları da vardır. Sevdâ Hanım trafik kazasında vefat etmiştir. Tunalı Hilmi Bey, diğer çocuğunu evlatlık almıştır. Onun da esnafılık yaptığını ve onun da vefat ettiğini öğrendik. Ayrıca Ankara' da yerinde bugün Kuğulu Park olan yerlerin de Tunalı Hilmi Bey' e ait olduğunu bilmekteyiz.

Tevfik Çavdar Bey: 1931 İzmir doğumlu ve Cenap Ant Bey' le akrabadır. Devlet Planlama Teşkilatından emekli olmuştur. İttihat ve Terakki dönemine ait çalışmaları vardır. Ankara' da ikamet eden Tevfik Beyi araştırma ve politika ile ilgili çalışmalarına devam etmektedir.

⁽¹²⁾ Levis, Bernard, Modern Türkiye' nin Doğuşu, (Çev. Metin Kırıtlı) Ankara, 1991, s. 198, 199.

⁽¹³⁾ Mardin, Şerif, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895 - 1908, Ankara, 1964, s. 166, 168.

II. Abdülhamid ile şartlı olarak yapılan anlaşma üzerine, 1899 yılında, Madrid elçilik katipliği görevine atanmıştır. Üç hafta görevinde kalan Tunalı Hilmi Bey, resmi görevine rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki faaliyetlerine devam etmiştir. Cenevre, Portekiz, İspanya, Londra ve Atina'ya seyahatler yapmıştır. Ayrıca Cenevre'de maddi masraflarını karşıladığı "İntikam" adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır.⁽¹⁴⁾

e) Kahire'deki faaliyetleri

Tunalı Hilmi Bey, Madrid'de görevi sırasındaki faaliyetlerinden dolayı, Yıldız Sarayı yetkililerinin tepkisini çekmiştir. Bu durum nedeniyle, İttihat Terakki Cemiyeti'nin Kahire şubesindeki bazı meseleleri halledebilmek için cemiyet tarafından 1904 yılında Mısır'a görevli olarak gönderilmiştir. Mısır'da Kahire Mahkeme-i Muhtelifi'sinde⁽¹⁵⁾ görev almıştır. Bu arada cemiyetin kendisine verdiği talimat üzerine, diğer gazetelere göre biraz daha farklı yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır.

Siyasi faaliyetlerine Mısır'da yoğun bir şekilde devam eden Tunalı Hilmi Bey, çeşitli aralıklarla Cenevre'ye gitmişse de Mısır'a geri dönmüştür. Mısır'da beş yıl kadar kalan Tunalı Hilmi Bey, okul arkadaşları olan ve daha sonraları II. Abdülhamid'e karşı yaptıkları mücadelede şehit düşen, Doktor Yenişehirli Ethem, Giritli Şefik, Tatar İzzet Bey'in ruhlarına armağan ettiği eserini yazmıştır. "Murad" adını verdiği bu eserinde, yönetimle, sosyal yapıyla ilgili kıymetli bilgiler mevcuttur.⁽¹⁶⁾

⁽¹⁴⁾ Mardin, s. 169.

⁽¹⁵⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No. 65.

⁽¹⁶⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, İctima Senesi I, s. 266, 267, 268, 269.

f) İstanbul'a gelişi ve İdari Görevleri

1908 yılında, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra meydana gelen ve tarihimize 31 Mart Vak'ası olarak geçen ayaklanmanın neticesinde, II. Abdülhamid'in tahttan indirildiğini öğrenen ve bundan son derece memnun olan Tunalı Hilmi Bey, memleketine dönmeye karar vermiştir. 1909 yılında da ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in İstanbul'a gelişinde İttihat Terakki Cemiyeti'nin mensuplarına yakınlığı ve iktidarda olması da etkili olmuştur. 1 Eylül 1909 tarihinde kaymakamlık görevi ile devlet hizmetine giren Tunalı Hilmi Bey, görev yeri olan Karadeniz Ereğlisi'ne gitmiştir. Daha sonraları ise Silivri, Ordu, Bayburt kamakamlıklarında bulunmuştur. 1919 yılında ikinci sınıf Mülkiye Müfettişliği görevi ile Musul'a gönderilen Tunalı Hilmi Bey, Temmuz 1914'de de İşkodra kaymakamlığı görevine atanmıştır. Buradaki görevinin arkasından, Gemlik kaymakamlığı da yapmıştır. 1916 yılında, Muhacirin Mudüriyet-i Umumiyesi Sevkiyat-ı Hariciye memurluğuna atanan Tunalı Hilmi Bey, mülteci ve muhacir işlerini teftiş ve düzenleme işleriyle meşgul olmuştur. Bu nedenle de Anadolu'nun pek çok yerini, şehir şehir, kasaba kasaba, köy köy gezmiştir.

g) Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Faaliyetleri:

Tunalı Hilmi Bey, öğrencilik yıllarından beri aktif bir şekilde bulunduğu siyasi hayatının bundan sonra yeni bir kapısını aralayarak yine faaliyetlerine devam etmiştir. Tunalı Hilmi Bey, yıllardır gerek yayınlarıyla, gerek siyasi faaliyetleriyle, Türk Milleti'nin tek istediğinin sadece ve sadece insanca yaşamak olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesini gerçekleştirebilmek ve herşeyin en güzeline, iyisine layık gördüğü

milletinin bir temsilcisi olabilmek için 1919 yılında yapılacak bir genel seçime katılmaya karar vermiştir.

Tunalı Hilmi Bey, 1919 yılında yapılan genel seçimlerin neticesinde Bolu milletvekili olarak Mecis-i Mebusanda görev yapmaya başlamıştır. Meclis-i Mebusan'ın dördüncü devresinde Layiha encümenliği'nde görev almıştır.⁽¹⁸⁾

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ile Meclis-i Mebusan'ın görev halinde iken basılması nedeniyle, Tunalı Hilmi Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı gizli bir telgrafla, bazı arkadaşlarıyla birlikte Adapazarı üzerinden Ankara'ya gelmişlerdir. Ankara'ya geldikten sonra, burada yetkili kimselerle görüşerek, 27 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Bolu milletvekili olarak göreve başlamıştır.⁽¹⁹⁾

Tunalı Hilmi Bey, meclisteki görevine başladıktan kısa bir süre sonra, isyan merkezlerinden biri olan Düzce'ye kıyafet değiştirerek gitmek hususunda İcra Vekilleri Heyetine sunduğu teklifin kabul edilmesi üzerine 14 Mayıs 1920 'de Düzce'ye hareket etmiştir. Safranbolu'ya ulaştığı zaman Düzce'nin düştüğünü öğrenmiş, bunun üzerine Devrek'e geçmiştir. Bu esnada İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği mutasarrıfın, Zonguldak'ta tutuklanması işi ile ilgilenmiştir. Buradan da Karadeniz Ereğlisi'ne gitmiştir. Ereğli'nin, Fransız işgalinden kurtarılması için büyük çaba sarfetmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi' nde ikinci ve üçüncü dönemlerde, Zonguldak milletvekili olarak görev yapan Tunalı Hilmi Bey, yeni Türk Devleti'nin gerçekleştirmekte olduğu her inkılap hareketini canla başla

⁽¹⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt IV, İctima Senesi I, s. 266- 269, 277, 278.

⁽¹⁹⁾ Tunalı Hilmi Bey, Meclis-i Mebusan azalarının yer aldığı ve TBMM' nde Arşiv Müdürü olarak görev yapan İhsan Ezherli Bey' in yapmış olduğu tasnife göre; sıra no, 713, zarf no, 64, Kütük No - Sicil No:640, Devresi 4, Adı : Tunalı Hilmi, Seçim Çevresi; Bolu, TBMM Sicil No, 65' e kayıtlıdır. bkz. Ezherli, İhsan, TBMM (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877 - 1920), Ankara, 1992.

desteklemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarında gür sesi ve coşkulu konuşmalarıyla her zaman gerçeği savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey'in demokrat, ileri görüşlü ve her türlü yeniliğe açık bir insan olmasında uzun süre Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde ve müesseselerinde yaptığı incelemeler etkili olmuştur; Sosyal, iktisadi, eğitim, sağlık ve daha birçok alanda sürekli yeniliğin savunuculuğunu yapmıştır. Ancak bu savunmayı yaparken, gerekli açıklamalarda bulunarak, diğer milletvekili arkadaşlarıyla da istişare etmeyi asla ihmal etmemiştir. Meclis-i Mebusan'da ya da Türkiye Büyük Millet Meclisi' inde görev yapmadan önce yazmış olduğu eserlerde bu yenilikçi tutumunu görmemiz mümkündür.

Jöntürk hareketinin önde gelen mümtaz şahıslarından biri olan Tunalı Hilmi Bey, Cumhuriyet döneminde de millet ve devletin çağdaş ve kimseye bağımlı olmadan yaşayabileceği bir seviyeye ulaşmasını, temel amaç olarak görmüş ve ideallerinin gerçekleşmesi için çaba sarfetmiştir. Her konuda kanunteklifleri sunmuş, bütün olumsuz şartlara rağmen yılmadan, ümitsizliğe düşmeden, yapılan çalışmaların sonucunda insanların başarıya ulaşacağına inanmıştır.⁽²⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi' inde görev yapan milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu tarafından çok sevilen bir şahsiyet olmasına rağmen, kürsüden konuşmasına nedense pek fazla mücadele edilmemiştir. Kendisi kürsüde konuşurken, arkadaşları gürültüler yaparak, sıra kapaklarını çalarak kürsüden indirmişlerdir. Bazen de Tunalı Hilmi Bey, bütün bunlara aldırmayarak konuşmasına devam etmeye çalışmıştır. Şahsen çok sevilen, vatanperver, milletini, devletini her şeyin üzerinde tutan ve bu hususta hayatı boyunca her türlü fedakarlığa katlanmış böyle

⁽²⁰⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi II, s. 326.

bir şahsın neden böyle bir muameleye maruz kaldığını anlamak cidden güçtür.^(20 A)

Tunalı Hilmi Bey'in henüz oturmamış bir zeminde, ileriye dönük, demokrat fikirlerle ortaya çıkması, bazı arkadaşlarının durumu idrak etmelerinde büyük güçlükler yaratmıştır. Ayrıca ilk mecliste görev alan pek çok milletvekilinin farklı eğitimlerden gelmesi, hatta pek çoğunun eğitimsiz kimseler olması ve geleneksel yapıya körükörüne bağlı olmaları da etkili olmuştur. Bu nedenle de Tunalı Hilmi Bey, saltanat ve hilafete sıkı zincirlerle bağlı milletvekillerinin her zaman tepkisini çekmiştir. Kendisine zaman zaman hakaret edercesine sözler söylemişlerdir. Bu şahıslardan biri de Sinop milletvekili Rıza Nur Bey'dir.

Rıza Nur Bey, Tunalı Hilmi Bey ile ilgili duygu ve düşüncelerini şöyle ifade etmektedir;

"Tunalı Hilmiyi de kim mebus yapmış bilmem; onun kadar adi, değersiz, ahlaki zayıf bir adam azdır. Cahil, dalkavuk, sarhoş **sadece biraz nesir ve şiir de yazar.** Ama bunlar da kıymetsiz şeylerdir."⁽²¹⁾

Rıza Nur Bey'in, Tunalı Hilmi Bey için söylediği sözlerde ve yaptığı davranışlarda, çok ileriye gittiğini ve onu haksız yere yargıladığını kabul etmemiz gerekir. Çünkü bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini teşkil eden, pekçok kavramın yerine oturmasında kendisinin büyük emeği olmuştur. Ayrıca eserlerine de "kıymetsiz" demek de büyük haksızlık olur. Tunalı Hilmi Bey, eserlerinde milletini ve devletini her şeyin üzerinde tutmuştur. Seçim sisteminden, Türk Dili'nin sadeleştirilmesinden, eğitimin-den, sosyal yapıdan, sağlıktan, kadın haklarından, köylü haklarından

^(20 A) Bu konuya açıklık getirebilmek için önemli ölçüde hatırat taraması yapmamıza rağmen, Tunalı Hilmi ile ilgili somut ve doyurucu bilgiler bulamadık. Sadece Rıza Nur' un hatıratı da, Tunalı Hilmi Bey' in şahsiyeti ile ilgili kısmi bilgiler ihtiva etmektedir.

⁽²¹⁾ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İstanbul, 1967, s. 517, 518.

bahseden eserlerin cahilce ve kıymetsiz olarak nitelendirilmesi, Tunalı Hilmi Bey'e yapılan bir haksızlıktır.

Bütün bunlara rağmen Tunalı Hilmi Bey'in mecliste, koridor köşesinde, encümen odalarında, fikirlerini dinlemek için sohbetlerine katılan milletvekillerinin sayısı oldukça fazladır.

Tunalı Hilmi Bey, halkın yaşlı genç, kadın erkek demeden el ele vererek, zaferle sonuçlandığı milli davadan sonra, bu zaferin kalıcı olabilmesi için, temelleri sağlam inkılaplara büyük ihtiyaç olduğunu her vesile ile savunmuştur. Bu nedenle de, milletin temsilcisi olarak görev yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisi' inde bu hususla ilgili pek çok çalışmada gerek konuşmalarıyla gerekse verdiği kanun teklifleriyle yoğun bir çaba sarfetmiştir. Kendisi devlet ve millete ait meseleleri, ince bir zekayla önceden sezmiş ve alınacak tedbirlerin o nisbette çabuk alınmasının milletin menfaati için gerekli olduğunu savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey, özellikle eğitim konusuna büyük önem vermiştir. Bu husustaki çalışmaları sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi' ile sınırlı kalmamıştır. Kendisi pek çok eserinde belirttiği bu hususu, Kahire'de yazmış olduğu "Murad" ⁽²³⁾ ve "Osmanlı'da Ahali Hakimliği" ⁽²⁴⁾ adlı eserlerinde de belirtmiştir. Meclis kürsüsünde yabancı terkiplerle konuşan arkadaşlarını anında ikaz etmeyi kendisine bir vazife telakkietmiştir. Onlara, kendi öz dilimiz olan Türkçe ile konuşmalarını tavsiye etmiş ve bu hususta hiçbir zaman yılgınlık veya yorgunluk göstermemiştir. Milletvekili arkadaşları da Tunalı Hilmi Bey'in bu ikazlarını büyük bir hoşgörülle karşılamışlar ve hatalarını anında düzeltmişlerdir.

⁽²³⁾ Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1318, s. 96, 99

⁽²⁴⁾ Tunalı Hilmi, Osmanlı'da Ahali Hakimliği, Cenevre 1324, 1326, s. 8.

Tunalı Hilmi Bey, çok mütevazı, hassas, duygulu, heyecanlı bir kişiliğe sahiptir. Kendisi bu duygu ve düşüncelerini, önceleri öğrencilik yıllarında ve sonra aktif olarak siyasetle uğraştığı Cenevre’de olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de göstermeye çalışmıştır. Düşüncelerini Cumhuriyet döneminde de risalelerle, küçük tiyatro oyunları şeklinde yazdığı eserleriyle dile getirmeye çalışmıştır.

Tunalı Hilmi Bey, şair ve döneminin tanınmış yazarlarından sayılan bir şahsiyettir. Şiire, tiyatroya, okumaya, ressamlığa, avcılığa ve musikiye karşı ilgisi olan Tunalı Hilmi Bey’in değişik mekanları ⁽²⁵⁾ , insanları, kültürleri takip edebilmek için de seyahat etmeyi çok sevdiğini, Avrupa’nın pek çok yerine yaptığı seyahatlerden ve oraları anlatmak için yazdığı eserlerden anlamaktayız.

Tunalı Hilmi Bey’in yazdığı ve küçük bir tiyatro oyununa senaryo teşkil edebilecek şekilde eserlerinde "Memiş Çavuş" adıyla canlandığı tiplere de oldukça ilgi çekicidir. Anadolu köylüsünü, kendi şahsi kişiliği ile özdeşleştirmiş gibidir. O, bu tiplmesiyle halkın temsilcileri olarak gördüğü milletvekillerinden ve devletten beklentilerini, zaman zaman ince bir hicivle, zaman zaman da büyük bir iyi niyet ve temiz bir saflıkla dile getirmeye çalışmıştır.

Tunalı Hilmi Bey’in yakın arkadaşı olan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde aynı dönemde görev yapan Damar Arıkoğlu Bey; onunla ilgili bir anısını şöyle anlatmaktadır;

"Gamlı kederli zamanlarda Tunalı imdada yetişirdi. Mebuslar Memiş Çavuş’tan* parçalar okumasını rica ederlerdi. Muhterem insan hiç nazlan-

⁽²⁵⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi II, s. 255, 292, 297, 396.

* **Memiş Çavuş** : İmparatorluk Devrinde askerlik yapmış, hemen hemen bütün memleketi dolaşmış, birçok harplere girmiş çıkmış İhtiyar Memiş Çavuş, harpten sonra memleketin işgalini, Yunanlılar’ın durmadan ilerlemesinin hazmedememiştir. İstanbul’un düşman askeriyle dolması, Ankara’da yeni bir devletin kurulması, Mebusların başında Mustafa Kemal gibi bir şahsiyetin bulunması Memiş’i ihtiyar halinde heyecana getirmiştir. TBMM’ e girerek genç mebusları dinlemiştir. Çok sevdiği ve uzaktan methini işittiği Mustafa Kemal Paşa’ yı mecliste doya doya seyrederek konuşmalarını dinlemiştir.

maz, gür ve ahenkli sesiyle encümen odasında heyecan içinde okurdu. Yerine göre tavırlarını da değiştirirdi. Yani içten ve duyarak şiirlerini terennüm ederdi. Dinleyenleri heyecana getirir, yorulduğu zaman bırakırdı.

Yahudi mahallesinde bir yahudiden kiraladığı münzevi odasında akşamları bir iki kadeh de patlatmayı ihmal etmezdi. Yine böyle bir akşam kendi kendine oturup çakırkeyf olduğu zaman heyecana gelir; ayakta şiirine ilave ettiği manzumesini okumaya başlar, yüksek sesle ayakta;

Yunan mahvederim seni inan,
Bayağı, alçak çekil karşımdan,
Evleri yaktın, babamı kestın,
Yunan, Yunan, Yunan
Mahvederim seni inan.

Buna benzer mısralarla bir ileri bir geri dolaştığı zaman, aynı evin içinde bulunan ev sahibi ailesi, şimdiye kadar Tunalı'nın böyle yüksek sesle konuşmadığını bilen fakat bu gece acaip sesler çıkaran kiracısını kapı aralığından gözetler. Manzarayı gördükten sonra hepsi korkudan zangır zangır titremeye başlar. Verdikleri karar;

- Mebus bey çıldırılmış şimdi hepimizi öldürecektir.

Bu endişe ile en yakın polis karakoluna içlerinden biri koşar;

- Vallahi komiser bey, bizim kiraçı mebus bey dellendi, hepimizi öldürecek, ayaklarını öpeyim, gel, bizim aileyi kurtar! deyip yalvarmaya başlar.

Komiser yanına iki polis neferini alarak yahudinin evine koşar, bunlar gelene kadar Tunalı Hilmi Bey'in heyecanı da geçer, rahat sakın masasının başına oturur. Kapı aralığından Tunalı'yı tetkik eden polis

Pür heyecan İhtiyar Pir Memiş Çavuş köyüne dönüyor. Daha sonra defalarca Ankara' ya gelip gitmiştir. Zaman zaman meclise gidip gelmesinde problemler çıkmış, bundan da derin bir üzüntü duymuştur.

komiseri, yahudiye dışarı çıkarıp epeyce haşlar, böyle yalan sözlerle karakolu işgal ettiğinden dolayı cezalı olduğunu, badema bu gibi hallerden uzak durmalarını tavsiye eder.

- Bir kere adamın suratına bakmadınız mı cinnet eseri neresinde vardır? Hem de alay ettiğiniz şahsın bir mebus olduğunu da unutmamanız lazımdır deyip, yahudinin evini terk eder".⁽²⁶⁾

Tunalı Hilmi Bey'in mütevazı ancak heyecanlı bir kişiliğe sahip olması, ve bu özelliğin konuşma ve davranışlarına yansımaları, zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki arkadaşlarının dikkatini çekmiştir. Hemen hemen her konuda gösterdiği aşırı hassasiyet, büyük dikkat çekmiştir. Bu hususu, Tunalı Hilmi Bey'e milletvekili arkadaşları zaman zaman hatırlatmışlardır. Tunalı Hilmi Bey, bu duruma bazen sessiz kalarak, bazen bir açıklama yaparak, bazende ince alaylı ancak hiç kimseyi inciltmeyen bir ifade ile karşılık vermiştir.⁽²⁷⁾ Kendisinin mülayim kişiliği, milletin geleceğini ilgilendiren kararların alınmasında sertleşmiş ama kırıcı olmamıştır.⁽²⁸⁾

Tunalı Hilmi Bey, milli mücadele sırasında Karadeniz Ereğlisi'nin Fransızlar'ın işgalinden kurtarılmasında etkin faaliyet göstermiştir.⁽²⁹⁾ Gerek bu faaliyetleri, gerekse son derece demokrat düşünceleriyle, Türkiye'nin çağdaş bir seviyeye ulaşmasında emeği büyük olmuştur. Bu nedenle de, Mustafa Kemal Paşa'nın sevgi ve sempatisini kazanmıştır.

⁽²⁶⁾ Arıkoğlu, Damar, Hatıralarım, Milli Mücadele' de Çukurova' da Fransız İşgali ve Birinci Millet Meclisi, İstanbul, 1961, s. 181, 182.

⁽²⁷⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VIII, İctima Senesi I, s. 405, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I, s. 472, 473.

⁽²⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, İctima Senesi II, s. 389, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VI, İctima Senesi II, s.414, 417.

⁽²⁹⁾ Sarıkoyuncu, Ali, Milli Mücadele' de Zonguldak ve Havalisi, Ankara, 1992, s. 153, 160.

Adana milletvekili Damar Arıkoğlu Bey, bu durumu şöyle ifade etmektedir;

"Mustafa Kemal Paşa'da Tunalı'yı çok severdi. Sakarya Muharebesi'nde iğtinam edilen silahlardan sehpalı bir makinalı tüfek hediye edilmişti. Tüfeği gözümle gördüm. Tunalı bu hediye'den son derece memnun kalmış ve pek çok sevinmişti" ⁽³⁰⁾

Tez çalışmamızın siyasi hayatı bölümünde daha detaylı bir şekilde ele alacağımız Tunalı Hilmi Bey, hayatı boyunca nerede ve nasıl olursa olsun, hep başrollerde oynayan aktif bir siyasetçimiz olmuştur. Büyük tepkiler, tenkitler ve tehditler almış, fakat mücadelesinden asla vazgeçmemiştir.

Türk Milleti'nin dünyanın bütün milletlerinden daha üstün vasıfları bulunduğu inanan ve koyu bir Türkçü olan Tunalı Hilmi Bey, bu milletin de hak ettiği şekilde yaşaması için yoğun çaba sarfetmiştir. Modern çağın gerektirdiği müesseselerin, sanatsal ve sosyal bütün unsurların Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yer alması için de büyük uğraş vermiştir.

Tunalı Hilmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci ve üçüncü dönemlerinde, Zonguldak milletvekili olarak görev yapmıştır.

h) Hastalığı ve Ölümü

Tunalı Hilmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü döneminde Zonguldak milletvekili olarak görev yaptığı sırada başgösteren rahatsızlığından dolayı, meclisteki bütün oturumlara eskisi kadar katılamaz bir hale gelmiştir. Konuşmak için kürsüye çıktığında da ilk dönemlerde olduğu gibi uzun sürede kürsüde kalamaz olmuştur. ⁽³¹⁾

⁽³⁰⁾ Arıkoğlu, 182, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No. 65

⁽³¹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi II, s. 255, 292, 297, 396.

Tunalı Hilmi Bey'in rahatsızlıkları zamanla daha da artmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Tunalı Hilmi Bey, yakalandığı tüberküloz hastalığının tedavisi için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Şişli Etfal Hastanesi'nde tedavi görmüştür. Birkaç aylık tedaviden sonra, 26 Temmuz 1928'de halkçı, vatanperver ve koyu bir Türkçü olan ⁽³²⁾ ve pekçok yeniliğin ilk adımını atan Tunalı Hilmi Bey, hayata gözlerini kapamıştır. Cenazesi Ankara'ya getirilerek Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Bütün hayatı boyunca Tunalı Hilmi Bey, öğrencilik yıllarından itibaren hep siyasi mücadele içinde yer aldığından ve biraz da yaşayışından dolayı, sağlığına pek fazla dikkat etmemiştir. Bu nedenle de, ilk adımını attığında pekçok yenilik hareketinin tarihi seyri içinde gerçekleştiğini görememiştir.

⁽³²⁾ Gövsa, İbrahim Adaaddin, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, 1946, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt V, İctima Senesi I, s. 414-417.

II. BÖLÜM

A- TUNALI HİLMİ BEY'İN SİYASİ FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ

a) Öğrencilik yılları ve siyasi faaliyetlerine başlaması:

Tunalı Hilmi Bey'i siyasetle ilgilenmesinde, yaşadığı dönemin hadiselerinin büyük etkisi olmuştur. Balkanlar'da Rusya'nın desteği ile meydana gelen karışıklıktan fazlasıyla tedirgin olmuşlar, yerlerini yurtlarını terk ederek İstanbul'a gelmişlerdir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum da pek farklı değildir.

Tunalı Hilmi Bey İstanbul'da Kuleli Askeri Tıbbiyesi'nde bir yandan eğitimine devam ederken, diğer taraftan da siyasi meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. Onun siyasi kimliğinin oluşmasında, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu siyasi bunalım, II. Abdulhamid'in yönetimi ve bu yönetime karşı direnen bir avuç Osmanlı aydınının tesiri büyük olmuştur. Tıbbiyenin üçüncü sınıfında iken el yazısıyla "Teşvik" adlı haftalık gizli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Yönetimle, genel durumla ilgili fikirlerini belirtmiştir. Gazetenin beşinci sayısının çıktığı sırada mabeyne jurnal edilmiştir. II. Abdülhamid ve adamlarının bu hususta neler yapabileceğini bilen, aşağı yukarı akıbetinin de ne olacağını tahmin eden Tunalı Hilmi Bey, bu durumdan en az zararla kurtulmanın yolunu aramıştır. Kendisini tutuklamaya gelen kalabalık askeri heyetin içerisinde rutbelilerin çokluğunu görünce gazetelerinin mevcut bulunan nüshalarını yaktırmıştır. Böylece nüshaların, görevlilerin eline geçmesine mani olunmuştur. Bu hadiseden, kendisine yapılan manevi tazyik ve atılan bir meydan dayığı sonucunda kurtumuştur.⁽³³⁾

⁽³³⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No: 65.

Siyasi hayatının bu hadise ile başladığını belirten Tunalı Hilmi Bey, ayrıca tıbbiyedeki öğrenimi sırasında "Gizli Mektepliler Cemiyeti" adı altında bir de cemiyet tesis etmiştir. Bu arada Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde, Abdülhamid'e ve yönetime karşı var güçleriyle mücadele eden, zaman zaman maddi ve manevi olarak çok büyük sıkıntılar yaşayan ve Jöntürk grubu içerisinde bulunan arkadaşlarına da elinden geldiği kadarıyla yardım etmeye çalışmıştır. Yine aynı gaye için uğraşırken, yani Paris'te bulunan ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Ahmet Verdani'ye gönderdiği para nedeniyle tutuklanarak belirli bir müddet hapis yatmak zotunda kalmıştır. Fakat, daha sonraları affedilerek serbest bırakılmıştır. Tunalı Hilmi Bey'in bütün faaliyetleri, zaten her yerde hafiye bulunan ve Jöntürkler'e, onları destekleyenlere karşı aşırı bir titizlik gösteren II. Abdülhamid ve adamlarının gözünden kaçmamıştır. Bu nedenle her zaman göz altında tutulmuştur.

II. Abdülhamid'e ve yönetimine her zaman büyük bir şiddetle, öfkeyle karşı çıkmıştır. Yönetime karşı mücadele eden arkadaşlarının ya hapistle, ya sürgünle yada işkenceyle susturulmaya, etkisiz hale getirilmeye çalışıldığını görmüştür. Bu durum karşısında faaliyetlerini yurt dışında yürütmenin daha uygun olacağını düşünmüştür. Bu nedenle de izinli olarak gittiği Rodos adasından dönerken Pire Limanı'na gitmiştir. Tunalı Hilmi Bey, buradan Trieste yoluyla 6 Ekim 1895'de Cenevre'ye gitmiştir. ⁽³⁴⁾ Kendisinin Cenevre'ye gidişinde Yenişehirli Halil Muvaffak Bey'in fikir ve tavsiyeleri de oldukça etkili olmuştur. Zaten Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğu, eskiden beri hürriyetin beşiği olan Paris ve Cenevre'ye gitmeyi uygun bulmuşlardır.

⁽³⁴⁾ Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, İstanbul, 1948, s. 90, 91, 92, TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No:65

b) Cenevre'deki faaliyetleri:

Tunalı Hilmi Bey, Cenevre'ye gitmeden önce, İstanbul'da bulunduğu sırada, Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde bulunan Jöntürkler hakkında az da olsa bilgi sahibi olmuştur. Ayrıca bu şahsiyetlerin bir kısmının faaliyetlerinden de haberdardır. Ancak, Cenevre'ye gittiğinde Avrupa'nın pek çok yerinde -İngiltere'de, Belçika'da, Hollanda'da bulunan Jöntürkler'le irtibat kurmuştur. Tunalı Hilmi Bey, Jöntürk hareketinin lideri olarak gördüğü ve takdir ettiği Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey hakkında da malumat sahibi olmak istemiştir.

Bu husus için Paris'te bulunan arkadaşı Kadri Raşid Bey'den bazı izahatlar istemiş; Kadri Bey de bu konudaki malumatlarını Tunalı Hilmi Bey'e 26 Aralık 1895'de gönderdiği mektubunda bildirmiştir.⁽³⁵⁾

Tunalı Hilmi Bey, Cenevre'de çok kısa bir süre içinde kendisine uygun bir çevre edinerek Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde ve İstanbul'da bulunan arkadaşlarıyla haberleşmeye devam etmiştir. Kendisi için gerekli zemini hazırladıktan sonra, zaman kaybetmeden faaliyetlerine başlamıştır. 1896 yılı'nın Ekim ayında ilk hutbesini yayınlamıştır.

(35) "Hilmiciğim

En evvel mühim olarak Rıza Bey hakkında fikrimi izah edeyim. Bu çocuk, şöhretine göre tahsilini mukayese edecek olursak biraz nakıs alelhusus, tahsili şimdiki mesleğine muhalif edebiyata az vakıf, hissiyatı beşerin rikkatlerinden mahrum, pesimizm girdaplarına yabancı en büyük medarı tesellive mefhareti vatana muhabbeti bu cihetle bir dereceye kadar mağrurdur. Mesleki ise, "Positivisme" dir. Dikbaşlı kendi fikrini daima güden diğerlerini çokluk dinlemez, maksadını açık söyler. Rıza Bey ciddiyete büyük ifrat, mahviyet ve tevazuda da bir hayli ehemmiyet gösterir. Hem mağrur, hem mütevazi, hem ciddi, hem dik başlı olamaz dersin hakikati istersen bu böyledir.

Rıza Bey' in ciddiyetini takdirden aciz olduğum bir zamanda Murat Bey buraya geldi. Kendisiyle Rıza Bey' in evinde görüştük. Büyük şöhretiyle gözümüzde büyümüş olan Murat Bey, Rıza Bey' in yanında o kadar küçüldü, Rıza Bey gözümde o kadar büyüdü ki Rıza Bey' in kusur olarak biraz dobralığı vardır, yoksa meziyetleri pek alidir. Son olarak derim ki Rıza Bey bizim takdirimizden ali olacak kadar büyük değilse de son derece ihtiramatımıza layıktır.", Kuran, a.g.e, s.. 91.

Tunalı Hilmi Bey'in yazmış olduğu risaleler, İttihat Terakki Cemiyeti mensubu arkadaşları ve diğer bazı arkadaşları tarafından takdirle karşılanmıştır. İttihat Terakki Cemiyeti mensupları, seslerini daha geniş kitlelere duyurabilmek için gösterdikleri en büyük faaliyetleri gazete çıkarmak ve risaleler yayınlamak olmuştur. Bu yöntemi de bir propoganda vasıtası olarak kullanmışlardır. Propoganda aracı olarak kullanılan gazete ve risaleler, kendi aralarında kıyaslamalar yapılırsa risalelerin daha üstün ve kıymetli olduğu görülür. Çünkü bu risaleler, 8-10 veya en fazla 15 santimetre boyutunda incecik kağıtlara yazılmıştır. Ayrıca sayfa sayısı olarak bazı istisnaları ile 25-30 sayfadan fazla olmamıştır. Bu nedenle basımları ve yurt içinde dağıtımları kolay olmuştur. Bu vesileyle Jöntürkler istedikleri propogandaları kolaylıkla yapabilmişlerdir. Ayrıca risaleler belirli bir konuyu ele alarak ve halkın anlayabileceği bir tarzda yazılmıştır.⁽³⁶⁾ Yayımlanan gazeteler ise daha dağınık konuları ele aldıkları için risaleler kadar etkili olamamıştır. Risalelerde ele alan konular sadece II. Abdülhamid'i tenkidle sınırlı değildi.

Bunun yanında, birçok risalede, özellikle Tunalı Hilmi Bey'in risalelerinde Osmanlı Devleti'nin pek çok siyasi meselesi konu edilmiştir.⁽³⁷⁾ Ayrıca devlete ve millete ait kararların tek bir kimse tarafından verilmesinin yanlışlığı, halkın temsil edildiği bir meclisin ve her gücün üstünde olan bir anayasanın bulunması gerektiği ısrarla savunulmuştur.

Jöntürkler'in yoğun bir şekilde propoganda aracı olarak kullandıkları gazete ve risalelerde, amaçları Anayasalı yapının yeniden kurulması ve parlamentonun toplantıya çağırılmasını temin edebilmek olmuştur. Bu nedenle de, büyük bir çoğunluğunu yurt dışında yayınladıkları gazete ve risaleleri, yurt içine de yaymak için çaba sarfetmişlerdir. Bu yayınları yurt içine sokabilmek için Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinden kaçak olarak

⁽³⁶⁾ Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, Sovyet Gözüyle Jöntürkler (Çev. Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul, 1974, s. 193- 196

⁽³⁷⁾ Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I, Ankara, 1991, s. 320

içeriye sokma yolunu ve bir de yabancı posta servislerini kullanmışlardır.⁽³⁸⁾

Osmanlı Devletine gizlice sokulan bu gazete ve risaleler, medrese ve diğer okullarda öğrenim gören öğrencilere, asker ve sivil memurlara dağıtılmıştır. Jöntürkler, bu faaliyetleri ile, öğrenci ve memurların kendi mücadelelerini aktif bir şekilde katılmalarını istemişlerdir. Böylelikle yaptıkları mücadelenin neye karşı olduğunu anlatmaya çalışan Jöntürkler, çektikleri maddi sıkıntı ve zor şartlara rağmen bunu gerçekleştirebilmek için mücadelelerine devam etmişlerdir.

Jöntürklerin bu faaliyetleri karşısında, II. Abdülhamid de boş durmamıştır. Onların yayınladıkları gazete ve risaleleri ülkeye sokmamak için yoğun bir çaba sarfetmenin yanında, Jöntürklerin çoğunlukla bulundukları ülkelerin hükümetlerine ve yetkili makamlarına müracaat etmiştir. Osmanlı Ülkesinde karışıklık yaratma, devletin bütünlüğünü parçalama amacıyla olan bu kimselerin yayın yapmalarına izin verilmemesini ve sınırdışı edilmelerini talep etmiştir.⁽³⁹⁾

Jöntürkler'in Avrupa'da değişik yerlerde ve çeşitli görüşlerin tesirinde kalarak yayınladıkları gazete ve risaleler oldukça fazladır. Hayatının sonuna kadar yazmaktan, bu yolla hep birşeyler öğrenmekten vazgeçmeyen Osmanlı aydınlarından biri de Tunalı Hilmi Bey'dir. Çünkü, Ekin 1896'da yayınladığı ilk hutbesindeki fikirleri ile kendisinin diğer Jöntürlere nazaran biraz daha farklı bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle yayınlamış olduğu risaleler daha farklı bir tarzda olmuştur.

⁽³⁸⁾ Petrosyan, s.197

⁽³⁹⁾ Bayur, s. 320, 327, Petrosyan, s. 194-197

Bazı Jöntürkler gibi O da Osmanlı Birliğini isteyen liberal bir meşrutiyetçidir. Fakat, bunun yanında halkçı, demokrat bir görüşe de sahiptir. Bu nedenle fikir olarak pek çok arkadaşından ayrılmıştır. **Risalelerinde genellikle toplumun her kesimine seslenen Tunalı Hilmi Bey, daha çok halka hitap etmeye çalışmıştır. Halkın derdlerini çok iyi bilen ve bu derdleri kurcalayarak halkı, köylüleri mevcut hükümet rejimine ve hükümdar aleyhine harekete geçirmeye çalışmıştır.**⁽⁴⁰⁾

Bu nedenle, Tunalı Hilmi Bey, risalelerine genellikle halkın camilerde, mescitlerde dinlemeye alışkın olduğu "Hutbe" ismini vermiştir. Ayrıca, risalelerin daha fazla etkili olabilmesi için zaman zaman hutbelerin içinde ayet ve hadislerle de yer verilmiştir. Tunalı Hilmi Bey, böylelikle iyi bir hatip olduğunu da göstermiştir.⁽⁴¹⁾ Hutbe adı verilen bu risaleler halk üzerinde büyük tesir yaratmıştır.⁽⁴²⁾ Çünkü risalelerde kullanılan sade dil, coşkulu sözler, açıklamalar halkı duygulandırmıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in risalelerinin hemen hemen hepsinde sade anlatımı, halkı heyecanlandıran coşkulu ifadeyi ve son derece mantıklı açıklamaları görmek mümkündür.⁽⁴³⁾

Tunalı Hilmi Bey, büyük yankılar uyandıran "Hutbe" adını verdiği risalelerini yazmaya ve yayınlamaya devam etmiştir. Aynı zamanda, Jöntürk hareketi içerisinde önemli bir yere sahip ve bu hareketin bel kemiğini oluşturan Murat Bey'in çıkardığı Mizan Gazetesi'ne de zaman

⁽⁴⁰⁾ Akçura, Yusuf, Türk Yılı, İstanbul, 1928, s. 393-396

⁽⁴¹⁾ Georg Kampfmeyer, Die Welt des Islams Zeitschrift der Deutschen für Islam Kunda, Berlin, 1913, s. 1913, s. 173

⁽⁴²⁾ Tunalı Hilmi, Osmanlılarda Ahali Hakimliği, Kahire, 1320; Tunalı Hilmi, Bir Hutbe (Ezan), Cenevre, 1896, s. 1, 2; Tunalı Hilmi, Altıncı Hutbe, Cenevre, 1315, s. 4; Tunalı Hilmi, Evvel ve Ahir, Cenevre, (tarihsiz), s. 10 - 18.

⁽⁴³⁾ Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1326, Hanioğlu, M Şükrü, Tunalı Hilmi Bey' in "Devlet Modeli" İstanbul, 1982, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Özel Sayı, s. 108-109

zaman makaleler yazmıştır. ⁽⁴⁴⁾ Bu makalelerde, devletin içinde bulunduğu durum, bu durumdan nasıl kurtulabileceği ve diğer meseleler konu edilmiştir. Bütün bu faaliyetlerinin yanında Tunalı Hilmi Bey, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve İstanbul'da bulunan arkadaşlarının çalışmalarından haberdar olmaya devam etmiştir. Daha çok mektuplaşarak durumdan haberdar olan Tunalı Hilmi Bey'e arkadaşları mektuplarında "çilekeş", "hacı", veya "aziz" lakablarıyla hitab etmişlerdir. ⁽⁴⁵⁾

c) II. Abdülhamid'in Jöntürkler'e ve Tunalı Hilmi Bey'e karşı tutumu:

Jöntürkler'in Avrupa'daki faaliyetleri, yayınlamakta oldukları gazete ve risaleler ve bunları gizlice Osmanlı Devleti'ne sokmaları II. Abdülhamid'i fazlasıyla tedirgin etmiştir. Özellikle II. Abdülhamid, kendisini eleştiren makalelerin, yazıların Avrupa'nın büyük gazetelerinde yayımlandığını öğrenince iyice çileden çıkmıştır. Jöntürk, hareketinin gün geçtikçe daha etkin bir boyuta ulaştığını görünce buna mani olabilmek için çeşitli yolları denemeye karar vermiştir. Kendisini Jöntürk hareketinde en fazla tedirgin eden konu çıkarılan gazete ve risaleler olmuştur.

Bu konuda acil ve kesin tedbirlerin alınması gerektiğine inanan II. Abdülhamid ve adamları zaman kaybetmeden harekete geçmişlerdir. Öncelikle Jöntürklerin fazlaca bulunduğu Avrupa ülkelerinin hükümetlerine, yetkili mahkemelerine müracat ederek Osmanlı Devlet bütünlüğünü tehlikeye sevkeden bu kişilerin, yayın yapmalarının yasak edilmesini ve sınır dışı edilmelerini istemişlerdir. ⁽⁴⁶⁾ Ayrıca, bu hükümetlerin ileri gelen kimselerine Osmanlı Devletinde çeşitli menfaatler sağlamak gibi çok ilgi çekici ve düşündürücü teklifler yapılmış, ağır hediyeler gönderilmiştir.

⁽⁴⁴⁾ Bu bilgiyi, Paris'te doktorluk yapan ve Tunalı Hilmi Bey'in yakın arkadaşlarından biri olan Refik Nevzat Bey'in, 4 Mayıs 1876 tarihli mektubundan öğrenmekteyiz. Kuran, s, 98- 110.

⁽⁴⁵⁾ Kuran, s, 63- 120.

⁽⁴⁶⁾ Bayur, s, 321, 322, Kuran, 98-108, Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler, İstanbul, 1945, s, 63, 158.

Ancak bütün bu girişimlerinden beklediği sonucu alamayan II. Abdülhamid, yeni bir yöntem denemeye karar vermiştir. II. Abdülhamid, dış ülkelerde bulunan hafiyelerinden Jöntürklerin faaliyetlerini çok yakından takip edebilmiştir. Yine hafiyelerinden aldığı bilgiye dayanarak, Jöntürklerin kendi aralarında kuvvetli bir bağın olmadığını öğrenmişti.⁽⁴⁷⁾ Gerçekten de Jöntürkler hiçbir zaman kendi aralarında istikrarlı bir bağ oluşturamamışlardır. Onların bu istikrarsızlıklarında aldıkları eğitim ve Avrupa'da kendilerine örnek aldıkları kimselerin düşünceleri de büyük ölçüde etkili olmuştur. Jöntürklerin, bu durumundan faydalanmayı kafasına koyan II. Abdülhamid, başhafiyesi Ahmed Celalettin Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir.

Başhafiye Ahmet Celalettin Paşa, Jöntürklerin en etkili simalarından biri olan Murad bey ile görüşmüştür. Bu görüşmenin sonucunda Murat Bey'in bütün tutukluların serbest bırakılması ile ilgili şartını kabul ederek O'nun yurda dönmesini temin etmiştir.⁽⁴⁸⁾

Murat Bey'in yurda dönüşü temin edildikten sonra Yıldız Sarayı'nın yetkilileri Jöntürk hareketini etkisiz hale getirebilmek için bizzat neşriyat yapanlarla meşgul olmuşlardır. Bu amaçla da Avrupa'nın pek çok merkezinde, İstanbul'da ve Kahire'de yayınlanmakta olan yüzotuz kadar gazete ve dergileri bertaraf etme girişimlerine devam etmişlerdir. Tunalı Hilmi Bey de safdışı edileceklerin listesinde, hem de Murad Bey'den sonra ikinci sırada yer almıştır. Zaten kendisi, öğrencilik yıllarından beri faaliyetlerinden dolayı, Yıldız Sarayı yetkililerinin daima tepkisini çekmişti. Şimdi ise, risaleleri ile dikkatleri ve tepkileri üzerine çeken Tunalı Hilmi Bey'i safdışı bırakabilmek için başhafiye Ahmed Celalettin Paşa harekete geçmiştir.

⁽⁴⁷⁾ Petrosyan, s, 197, 198.

⁽⁴⁸⁾ Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler, İstanbul, 1945, s, 62-147; Kuran, İnk... Tar ... ve İttihat ... s, 98-106, Petrosyan, 196-200, Mardin, s, 138, Ramsour, Ernest Edmondson, Jöntürkler ve 1908 ihtilali, İstanbul, 1972, 48-78.

d) Ahmed Celalettin Paşa ile Tunalı Hilmi Bey'in görüşmesi:

Ahmed Celalettin Paşa, Jöntürk hareketinin belkemiğini teşkil eden Murad Bey'le anlaştıktan sonra bu hareketin temsilcilerini yavaş yavaş etkisiz hale getirdiği düşüncesi ile faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmıştır.⁽⁴⁹⁾ Bu nedenle de Paris'te ikamet ettiği Contrexeville'e görüşmek için Tunalı Hilmi Bey'i davet etmiştir. Bu daveti kabul eden Tunalı Hilmi Bey, Murad Bey'in aracılığıyla Ahmed Celalettin Paşa ile görüşmüştür. Hutbelerini, Paşa'ya teslim etmesi karşılığında 4000 Frank verileceği konusunda anlaşılan Hilmi Bey Cenevre'ye dönmüştür.

Tunalı Hilmi Bey'in, Ahmed Celalettin Paşa ile anlaşması, başlangıçta arkadaşları tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. Hatta Hilmi Bey'in hutbelerini ve Cemiyete ait çeşitli evrakların Ahmed Celalettin Paşa adına postalaması, bu tepkiyi daha da arttırmıştır. Ancak, Hilmi Bey'in bu davranışı, mücadeleden vazgeçme şeklinde yorumlamanın tam tersi bir durumdur. Cemiyet adına bazı menfaatleri ön planda tutarak böyle davranmıştır. Hilmi Bey, böylelikle Cemiyet'in maddi açıdan çektiği sıkıntının biraz hafifleyeceğine inanmıştır. Ayrıca, Paşa'ya Cemiyet'in bazı lüzumsuz evraklarını ve bozuk harflerle basılmış hutbelerini göndermiştir.⁽⁵⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey, bu anlaşmadan sonra yine faaliyetlerine devam etmiştir. Ali Kemal, İshak Sukuti, Nuri, Şefik ve Dr. Hasan Beylerle birlikte bundan sonra takip edilecek durum hakkında görüşmek için "Cafe'de Geneve" de toplanmışlardır. Neşriyata devam etmeye karar vermişler, bunun yanında, 21 Aralık 1896'da, Tunalı Hilmi, Şefik ve Dr. Hasan Bey'ler, "Osmalı İhtilal Fırkası" adı altında yeni bir fırka kurmuşlardır.

⁽⁴⁹⁾ Petrosyan, s, 201-204, Mardin, s, 140-143, Kuran, s, 110-136, Ramsour, s,64-67.

⁽⁵⁰⁾ Kuran, s, 98-100.

e) Osmanlı İhtilal Fırkası ve Tunalı Hilmi Bey:

Osmanlı İhtilal Fırkası'nın yapısı, adından da anlaşılacağı gibi, ihtilalci bir karakter taşımaktadır. Tunalı Hilmi Bey de bu fırkanın en etkin simasıdır. Ancak, İshak Sukuti, Berki, Oğuz, İbrahim Temo, Şefik ve Dr. Hasan Beyler de bu fırkanın içinde yer alan diğer şahsiyetlerdir. Fırkanın kurulması, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının yeni bir çizgisini göstermektedir. Çünkü, Fırka'da amaçlanan ana hedef diğerlerine göre çok daha farklıdır.

Osmanlı İhtilal Fırkası'nın icraat komitesi tarafından yayınlanan beyannamede Fırka'nın temsilcileri şimdiye kadar yaptıkları mücadelede şiddete başvurmadıklarını ama bundan sonra şiddetin de gerekli olduğuna inanmışlardır. Baskılı idareden kurtulma ve Meclis-i Mebusan'ın açılması için her yolu denemenin mübah olduğunu kabul etmişlerdir. Bu nedenle de Osmanlı İhtilal Fırkası'nın sloganı "Ya hak ya ölüm" olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer bütün mensuplarının ve Cenevre Şubesi'nde Osmanlı İhtilal Fırkası'nı kuranların bu kararları almasında; Osmanlı Devleti içerisinde, dış misyonların desteği ile harekete geçen Ermeniler'in çeşitli eylemleri ile yoğunlaşan şiddet ortamının ve Osmanlı Devlet idarecilerinin, hürriyetçilere karşı sertleşen tutumunun payı büyük olmuştur.

Osmanlı İhtilal Fırkası'nın kurucuları amaçlarını gerçekleştirebilmek için faaliyetlerine başlamışlar, hatta Osmanlı Devleti için gün geçtikçe daha büyük bir problem haline gelen Ermeni komitecileri ile birlikte anlaşmışlardır. İlk olarak da, İstanbul'da Yıldız Sarayı çevresinde bulunan birkaç etkin şahsiyete suikast fikrinde karara varmışlardır.

Ermeni komitecileri ile yapılan anlaşmaya göre; Jöntürkler, Ermeni komitecilerin adına bir icraat beyannamesi yayınlayacak, buna karşılık da,

Ermeniler, İstanbul'da suikastı gerçekleştirecek Türk fedailerine bomba teslim edeceklerdi. Daha sonraları bu planda değişiklik yapılmış, bomba tesliminin Tuna boyundan yapılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle de bombaların, Romanya'da bulunan İbrahim Temo'nun talimatları doğrultusunda İstanbul'a sevkiyatı uygun görülmüştür. Bu anlaşmada "Zarfiyan" adında bir Ermeni vatandaşı aracılık etmiştir.

Osmanlı İhtilal Fırkası kurucularının büyük bir kararlılıkla başladıkları bu faaliyet Ermeni komitecilerinin istedikleri beyannameyi Jöntürkler'e yayınlattıklarına rağmen, bomba tesliminden vazgeçmeleri üzerine sonuçsuz kalmıştır.⁽⁵¹⁾

f) Başhafiye Ahmed Celalettin Paşa'nın, Tunalı Hilmi Bey'le yeniden görüşmesi:

Tunalı Hilmi Bey'in, Ahmed Celalettin Paşa ile anlaşma yapmasına rağmen, faaliyetlerinin daha da yoğun bir şekilde devam etmesi, Yıldız Sarayı yetkililerini yeniden harekete geçirmiştir. Bu hususla ilgili başrolü yine Ahmed Celalettin Paşa üstlenmiştir. Paşa, İshak Sukuti ve Tunalı Hilmi Bey'i Paris'e -yanına- davet etmiştir. İshak Sukuti Bey bu davete gitmemiş, ancak Hilmi Bey'i daha önce yapmış olduğu anlaşma çerçevesinde, hutbelerinin teslimi karşısında alacağı paranın kalan diğer yarısını alabilmek için bu daveti kabul etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, 22 Ağustos 1897'de, Ahmed Celalettin Paşa'nını Paris'te ikamet ettiği "Pavyon Henri Quatre" e gitmiştir. Görüşme sırasında, Ahmed Celaleddin Paşa Cenevre'de yayınlanan eserleri

⁽⁵¹⁾ Kuran, 98-109, Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda inkılap hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956. s, 229, 286, 287, 296- 298, 308-312, 314, 315,366; Firuzan Hüsrev Tökin, Türkiye' de Siyasi partiler ve Siyasi düşünce' nin Gelişmesi, 1839-1865, İstanbul,1965, s, 34; M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler, İstanbul, 1990, s, 287-298; M.Şükrü Hanioğlu, "Tunalı Hilmi Bey' in Devlet Modeli", İstanbul İktisad Fakültesi Mecmuası, özel sayı II, İstanbul, 1984, s, 109.

anlaşma şartlarına uygun olmadığını belirtmişse de, Tunalı Hilmi Bey, bunu reddetmiş ve 24 Ağustos 1897'de Paris'ten ayrılmıştır. ⁽⁵²⁾

g) Osmanlı Gazetesi'nin çıkarılması ve Tunalı Hilmi Bey:

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Murad Bey gibi önemli bir simasının, padişahın temsilcisi Ahmed Celalettin Paşa ile anlaşarak yurda dönmesi, cemiyetin çeşitli şubelerinde ve Osmanlı Devlet idarecileri arasında farklı tepkilere ve yorumlara sebep olmuştur. Bu durum karşısında Cenevre şubesi, faaliyetlerine daha büyük bir yoğunluk vermeye başlamıştır. Özellikle Murad Bey'in yayınlamakta olduğu Mizan Gazetesi'nin kapatılması üzerine, bu boşluğu dolduracak yeni bir gazete çıkarmaya karar vermişlerdir.

Murad Bey'in yurda dönüşünden sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre Şubesi'nin başında bulunan Çürüksulu Ahmet Bey de yeni gazete çıkarma faaliyetlerini yoğun bir şekilde başlatmıştır. Bu sırada İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet Beyler'de Cenevre'ye gelmişlerdir. Cemiyetin Cenevre grubu mensupları İshak Sukuti, Tunalı Hilmi, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Akil Muhtar, Reşid, Refik Beyler, "Osmanlı" adında yeni bir gazetenin çıkarılmasında hemfikir olmuşlardır. Ancak, Abdullah Cevdet, bu gazetenin bir müddet sonra çıkarılmasının daha uygun olacağını belirtmişse de, daha sonra kendisi de arkadaşlarına katılmıştır.

Cenevre grubunun başında bulunan Çürüksulu Ahmet Bey, bu gazetenin çıkarılmasında Ali Kemal'in de bulunmasını istemiştir. Ancak, Ali Kemal'in hem Yıldız Sarayı'na hem de Jöntürkler'e karşı iki yüzlü bir politika izlemesi, gazetenin çıkarılması işini savsaklaması ve para talep etmesi üzerine, Cenevre Grubu mensupları Ali Kemal'i dışlamışlardır. Bu

⁽⁵²⁾ Kuran, s. 109-118, Akşin, s. 35.

durum karşısında Ali Kemal, gazetenin çıkarılmasına mani olabilmek için her yolu denemiştir.

Tunalı Hilmi Bey de yeni gazetenin çıkarılması konusunda aceleci davranmıştır. Çünkü, Hilmi Bey, Ahmed Celaledin Paşa ile yapılan anlaşmanın ve Jöntürklerin dağınık olarak yaptıkları mücadelenin yeterli olmadığına inanmıştır. Bu nedenle de yeni bir gazetenin çıkarılmasının daha geniş halk kitlelerine seslerini duyurabilmek için gerekli olduğunu belirtmiştir. Eylül 1897'de yeni bir gazetenin çıkarılacağını bütün şubelere bildirdiği halde, yukarıdaki belirtilenlerden dolayı, hazırlıklar bir türlü tamamlanamamıştır.⁽⁵³⁾

Cenevre grubunun yeni bir gazete çıkaracağını haber alan Yıldız Sarayı, telaşa düşmüş ve bu durumdan son derece hoşnutsuz olmuştur. Bu hoşnutsuzluklarını da, Jöntürkler'in yapılan anlaşmaya uymadıkları gerekçesiyle, gazetenin çıkarılmasını protesto ederek göstermişlerdir. Ancak, asıl anlaşmaya uymayan sarayın kendisidir. Çünkü, Afrika'ya sürgün olarak gönderilen hürriyetçi aydınların serbest bırakılması konusunda, saray **vermiş olduğu** vaatleri yerine getirmemiştir.⁽⁵⁴⁾ Bütün bunlara rağmen, Yıldız Sarayı bu gazetenin çıkarılmasına mani olabilmek için harekete geçmiştir. Bu hususla ilgili olarak, Paris sefareti Müsteşarı Necip Melhame ile Ali Kemal Bey'leri Cenevre'ye göndermişlerdir.⁽⁵⁵⁾

İttihatçılar, Yıldız Sarayı'nın bütün engelleyici çabalarına rağmen, 1 Aralık 1897'de Osmanlı Gazetesi'nin ilk sayısını çıkarmayı başarmışlardır.⁽⁵⁶⁾ Cenevre grubunun mensupları, Osmanlı Gazetesi ile birlikte, Sultan'a karşı eleştirilerini artırdıkları bir de Fransızca gazete çıkarmışlardır. Hatta bu gazete Sultan II. Abdülhamid'in karikatürlerini basmışlardır.

⁽⁵³⁾ Petrosyan, s, 204, Ramşaur, s, 64-67, Akşin, s, 36,37, Mardin, s, 137-140.

⁽⁵⁴⁾ Mardin, s, 140, 141, Kuran, s, 108-120.

⁽⁵⁵⁾ Akşin, s, 38-42, Petrosyan, 205, 266, Kuran, Osm. Imp... , s, 157.

⁽⁵⁶⁾ Kuran, 116-122, Hergestellt im Schweiz Bundesarc hiv Bar E 21/14248 21 Disember 1897, No: 683 (Bar 68).

Böylece yayın hayatına başlayan Osmanlı Gazetesi, Cenevre grubunun fikirlerinin tercümanı olmuştur. İttihatçılar, Sultan II. Abdülhamid'e karşı aleyhtarlıklarını sert eleştirilerle dile getirmişler, yaptıkları bu eleştirilerle hanedanlığa karşı olduklarını ima ederek Türkçülüğe hatta Cumhuriyetçiliğe doğru bir eğilimi sezdirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Gazetesi'nde yer alan yazıların büyük bir kısmı, Devletin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulabileceğini anlatan makaleler olmakla birlikte, zaman zaman da "Türkler'in Türklüklerinin ne gibi unsurlardan meydana geldiğini" izah eden makalelere yer verilmiş, bu da son derece ilgi çekicidir. Ayrıca Osmanlı Gazetesi, Türkçülük cereyanının başlamasında da etkili olmuştur. Yine, Osmanlı Gazetesi'nde "vatan" tabirinin kullanılması da oldukça ilgi çekicidir. Buna rağmen Jöntürkler'de, milliyet kavramının daha tam anlamıyla netleşmediğini de görmekteyiz. Bununla beraber pek çok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti için en iyi kurtarıcıların, iyi birer Osmanlı olması düşüncesi hakimdir. Osmanlı Gazetesi'nde Devletin nasıl kurtarılabilceği, Sultan II. Abdülhamid'e karşı duydukları aleyhtarlığı belirten yazıların yanında, Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkileri ile ilgili yazılara da yer verilmiş, Ermeniler'le Ruslar'la veya diğer Avrupa ülkeleriyle siyasi ilişkiler ele alınmıştır.

Osmanlı Gazetesi; İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, fikirlerini yayabilmek için, propoganda aracı olarak kullandığı, önemli yayın organlarından biri olmuştur. Çünkü Osmanlı Gazetesi'nde daha geniş bir halk kitlesine seslenebilmek için, mümkün olduğu kadar sade bir dil kullanılmaya çalışılmıştır. Gazetede, ayrıca hürriyet, eşitlik, adalet gibi kavramlar sürekli belirtilmiştir. ⁽⁵⁷⁾

⁽⁵⁷⁾ Osmanlı Gazetesi, 1 Aralık 1897, No: 1, Osmanlı, 1 Ocak 1898, No: 3, Osmanlı, 10 Mayıs 1898, No: 12, Osmanlı, 1 Mart 1879, No:31, Osmanlı, 1899, No:32, Osmanlı, 1 Haziran 1899, No: 37, Osmanlı, 1 Eylül 1899, No: 43, Osmanlı, 10 Haziran 1900, No 62, Osmanlı, 1 Haziran 1901, No:85, Osmanlı, 10 Aralık 1901, No: 98, Osmanlı, 16 Nisan 1902, No:104.

1897 Aralık ayında yayın hayatına başlayan Osmanlı Gazetesi, 1899'a kadar yayın hayatına bu şekilde devam etmiştir. 1899 sonbaharına gelindiğinde, Cenevre grubunun kendi aralarında meydana gelen fikir ayrılıkları daha da belirgin bir hale gelmiştir. Zaten, Jöntürkler hiç bir zaman kendi aralarında tek ve istikrarlı bir rota belirleyememişlerdir. Buna rağmen Osmanlı Gazetesi, Jöntürkler'in odaklaştığı bir merkez olmuştur.

Osmanlı Gazetesi yayına devam ettiği sırada Yıldız Sarayı yetkilileri, gazetenin gün geçtikçe daha geniş alanlara yayıldığını görerek, yeniden endişeye kapılmışlardır. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamid, Paris sefiri Münir Paşa ile sefaret memuru Sadi Bey'i Tunalı Hilmi Bey'le görüşturmeleri için Cenevre'ye göndermişse de, Tunalı Hilmi Bey, bu görüşmeyi kabul etmemiştir.

Osmanlı Gazetesi 1899 yılından sonra, maddi imkansızlıklar yüzünden yayını aksatmaya başlamıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in kayınbiraderi Damad Mahmud Celalettin Paşa'nın Abdülhamid'le anlaşmazlığa düşerek, Avrupa'ya gelerek Jöntürk hareketine katılması, duruma bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Çünkü; Mahmut Celalettin Paşa, Osmanlı Gazetesi'nin masraflarını karşılamayı kabul etmiştir. Bu nedenle, gazete önce Londra'da, daha sonra da Folkstone'ataşınarak, buralarda yayın hayatını sürdürmüştür. Birbuçuk yıl kadar Folkestone' da çıkan Osmanlı Gazetesi, 1903 yılında Mahmut Celalettin Paşa'nın ölümü üzerine, Ethem Ruhi Balkan tarafından Mısır'a nakledilmiştir.

Osmanlı Gazetesi'nin yayınına, 15 Mart 1903'de Folkestone'da ara verilmiş, 15 Ağustos 1903'de Kahire'de tekrar çıkmaya başlamış ancak kısa bir süre sonra da Osmanlı Gazetesi'nin yayın hayatı burada son bulmuştur. ⁽⁵⁸⁾

ğ) Cenevre grubu arasındaki anlaşmazlık ve Tunalı Hilmi Bey:

⁽⁵⁸⁾ Mardin, s, 143-172, Akşin, s, 55-58.

İttihat ve terakki Cemiyeti'nin Cenevre şubesi üyeleri diğer şubelerdeki üyeler gibi zaman zaman kendi aralarında anlaşmazlıklara da düşmüşlerdir. Bu anlaşmazlıklarda, Tunalı Hilmi Bey, her zaman ılımlı tavırlarıyla, arkadaşları arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için çaba sarfetmiştir. Fakat Abdullah Cevdet Bey'in davranışları karşısında, aynı ılımlı tavırları sergileyemeyen Hilmi Bey, cemiyetten ayrılmaya karar vermiştir. Çünkü, Abdullah Cevdet Bey, Cemiyetin Kahire şubesini idare etmekle görevli olduğu halde, şahsi işleri nedeniyle Paris'te bulunmayı tercih etmiştir. Bu durumda Kahire şubesindeki karışıklıkların artmasına ve anlaşmazlıkların uzamasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti adına, kendisine verilen her türlü sorumluluğu büyük bir titizlikle yerine getirmeyi her zaman her şeyden üstün tutan Tunalı Hilmi Bey, Abdullah Cevdet Bey'in bu tavırları karşısında O'nu mektuplarla ikaz etmeye çalışmışsa da herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun üzerine de Hilmi Bey, cemiyetten ayrılmayı uygun görmüştür. Bu kararı tasdik etmeyen arkadaşları, Hilmi Bey'in başka bir görevle yine cemiyette kalmasını istemişlerdir. Bu nedenle de kendisine Avrupa dahilinde seyahat ederek, Cemiyet adına maddi yardım temin etmesi görevi verilmiştir.

Bu görevi nedeniyle Cenevre'den ayrılan Tunalı Hilmi Bey, önce Berlin'e daha sonra da Viyana, Peşte, Stockholm'e giderek maddi yardımları veya yardım vaatlerini alarak Cenevre'ye dönmüştür.

h) Yıldız Sarayı'nın, Tunalı Hilmi Bey aleyhine yeniden harekete geçmesi ve faaliyetleri:

Tunalı Hilmi Bey, Cenevre'ye döndükten sonra hutbelerini yazmayave yayımlamaya devam etmiş; Sultan II. Abdülhamid'in ve Yıldız Sarayı'nın yeniden tepkisini çekmiştir.

Osmanlı Ülkesi için de bu dönem oldukça ilgi çekicidir. Siyasi bünyesinde, iç ve dış ilişkilerde meydana gelen hadiseler, Osmanlı Devleti'ni her geçen gün biraz daha yıpratmaktadır. Çünkü; uzun süren başarısız harplerin sonucunda, ekonomi iyice zayıflamış, bu da halk üzerinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Her gün yeni bir isyan, yeni bir mesele çıkaran Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Girit daha karışık bir hale gelmiştir. Bütün bunlara bir de Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya gibi emperyalist devletlerin, emellerini gerçekleştirmek için sarfettikleri çabayı ilave edersek, durum daha karışık bşr hal arz etmiştir.

II. Abdülhamid, bütün bunlara rağmen, en büyük tehlike olarak Jöntürkler'i görmüş, bu nedenle onlarla meşgul olmayı daha uygun bulmuştur. Üstelik sadece Jöntürk hareketi içerisinde aktif bir şekilde faaliyette bulunan şahıslarla değil, aileleriyle de meşgul olmayı ihmal etmemişlerdir.

Tunalı Hilmi Bey, faaliyetlerinden ve yayınlarından dolayı II. Abdülhamid'in kara listesinde, her zaman önemli bir yer işgal etmiştir. Hilmi Bey ile yapılan anlaşma girişimlerinin hemen hemen hepsinin sonuçsuz kalması üzerine kendisine birşey yapılamamış, ancak intikam alabilmek için ailesine musallat olmuşlardır.

Kardeşi Şükrü Bey'in, bu durumu açıklayan mektubu şu şekildedir:

Bağdat, 7 Temmuz 1315

" Sevgili Kardeşim Fehmi,

Bir seneden beri sizinle mektuplaşamadık. Merakta kaldınız. Şimdi vaziyeti size anlatayım. 23 Temmuz 314 tarihinde, Hilmi'yi arıyorlardı. Bana da sordular. Bir hafta sonra beni ve Faik'i kışladan alıp ve pederi de İzmir'den getirtirip, Bab-ı Ser Askeri Hapisesi'ne attılar. Yedi ay kadar da Taşkışla'da hapis kaldık. Nihayet irade ile pederi ve Faik'i askerlikten tard ile Musul vilayetine ve beni de Bağdat'a sevk ettiler. Burada sanayii fabrikasındayım.

27 Haziran 315 tarihli, kardeşim Faik'ten aldığım bir mektupta, 23 Mayıs 315 tarihinde Musul'a varan pederin, 15 Haziran 315'de vefat ettiğini yazıyor. Siz de Hilmi'ye yazınız. Pederin vefatını bildiriniz.. Mevlam cümleye sabır ve ömür ihsan eylesin.

Adresim: Altıncı Ordu-yu Humayun Sanayii Taburunda Deraliyeli Şükrü

Kardeşim Faik'in adresi:

Musul'da kırksekizinci alayın dördüncü taburu tabibi yüzbaşı İsmail Efendi vastasıyla Faik."⁽⁵⁹⁾

⁽⁵⁹⁾ Kuran, s, 109-122. Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1314, s, 15; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I Cilt III, İctima Senesi, s, 139-141

Bu mektupta adı geçen Fehmi Bey, Tunalı Hilmi Bey'in ağabeyidir. Şükrü ve Faik Beyler ise, küçük kardeşleridir.

Tunalı Hilmi Bey, ailesine yapılan acımasız davranışı hiçbir zaman hazmedememiştir. Hayatının her döneminde ve her görevinde, eserlerinin hemem hemenbüyük bir çoğunluğunda, II. Abdülhamid'e bu yüzden duyduğu nefreti dile getirmiştir.

I) Tunalı Hilmi Bey'in, cemiyetin Kahire şubesine görevlendirilmesi ve buradaki faaliyetleri:

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, ülke içinde ve dışında pek çok yerleşim merkezinde şubeleri mevcuttu. Ancak , cemiyetin üç şubesi, faaliyetleri nedeniyle diğerlerine göre, daha büyük bir önem arz etmiştir. Bu şubeler; Cenevre, Paris ve Kahire'dir. Paris Şubesi'nin başında bulunan Ahmet Rıza Bey'in, düşünce ve faaliyetleri, diğer Jöntürk'ler tarafından pek fazla benimsenmediği için, Kahire, özellikle de Cenevre Şubesi daha etkin bir rol oynamıştır.⁽⁶⁰⁾

Bu arada, cemiyetin Kahire Şubesi mensuplarının kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleri üzerine iki gruba ayrılmaları; Kahire'de çıkan "Kanun-i Esasi" gazetesinin Osmanlı Hükümeti'ne satılması, mevcut karışıklığı biraz daha artırmıştır. Bütün bunların üzerine cemiyetin Kahire Şubesi mensupları, Jöntürkler'in neşriyatlarını kolaylaştıran Kahire matbaasının kontrolünü, Salih Cemal Bey'e vermiştir.

Salih Cemal Bey: İshak Sukuti ve Çürüksulu Ahmet Beyler'le birlikte, Rodos Adası'ndan kaçan bir posta memurudur. ⁽⁶¹⁾ Salih Cemal Bey daha sonraları, cemiyet mensupları aleyhine bazı faaliyetlerde bulunmaya başlamış ve bu matbaayı gasbetmiştir. Salih Cemal Bey

⁽⁶⁰⁾ Mardin, s, 173,220.

⁽⁶¹⁾ Kuran, s, 128-140

ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer şubelerinden ve özellikle Cenevre Şubesi'nden, kendilerine destek vermedikleri hususunda şikayetçi olmuş ve Cenevre Merkezi'ni, cemiyetin paralarını sefahat içinde yemekle de suçlamıştır.

Salih Cemal Bey'in bu tavırları karşısında cemiyetin Cenevre şubesi, cemiyetten bağımsız hareket eden Kahire Şubesi'ni tanımadığını açıklamıştır. Ayrıca, Kahire'deki durumu düzeltmek için, Tunalı Hilmi Bey, resmi müfettiş sıfatıyla görevlendirilmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, Kahire'de bu matbaa meselesini, Salih Cemal Bey'le yumuşak bir dille ve hoşgörü ile görüşmeye çalışmışsa da; kendisine, ne matbaa ile ilgili hesap kayıtları, ne de gerekli ilgi gösterilmiştir. Ayrıca, Kahire Şubesi'nin evraklarının incelenmesi konusunda da büyük problemlerle karşılaşmıştır. Bu arada Salih Cemal Bey, matbaada çalışan kimseleri de Tunalı Hilmi Bey, aleyhinde harekete geçirmiştir. Bu durum karşısında zor kullanan Tunalı Hilmi Bey, meydana gelen kargaşayı önce polise bildirmiş, arkasından da hadiseyi mahkemeye intikal ettirmiştir.

Matbaa meselesinin mahkemeye intikal etmesi, Tunalı Hilmi Bey'in Kahire'de kalış süresini uzatmıştır.⁽⁶²⁾ Tunalı Hilmi Bey de bu durumdan cemiyet adına ne gibi faydalar temin edebileceğini hesaplayarak harekete geçmiştir.

Mısır'ın maddi durumu iyi ve itibarlı kimselerinden, Jöntürkler adına, makbuz karşılığı yardım temin etmeye çalışmıştır. Ayrıca, Osmanlı

⁽⁶²⁾ Hanioglu, M.Şükrü, Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler, İstanbul, 1990, s, 287, - 298

Kuran, İnk... Tar...Jön. s, 90-140; Kuran, İnk... Tar...İtt... Ter...s, 110-138;
Kuran, Osm... İmp...İnk...Hare....Mil...Müc... s,240-248.

Milleti'nin, gerek idareci ve gerekse dış baskılara maruz kaldığını izah ederek, cemiyet lehinde propoganda faaliyetlerinde bulunmuştur.⁽⁶³⁾

Bütün bu faaliyetlerinin yanında Tunalı Hilmi Bey, önceleri Hoca Muhiddin Efendi, daha sonra ise Hoca Kadri tarafından çıkarılan, ancak, 1898 yılının sonlarına doğru Osmanlı Hükümeti'ne satılarak, yayını durmuş olan "Kanun-i Esasi Gazetesi"nin yerine, yeni bir gazete çıkarmayı kararlaştırmıştır. Kahire'de bulunan Bahriyeli Rıza Bey idaresinde, 3 Eylül 1899'da "Hak" adlı yeni bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Hak Gazetesi'nin çıkarılmasındaki gaye Osmanlı Gazetesi'nde yer alan fikirler ve sert eleştiriler de fazla ileri gidildiğini söyleyen kimseleri memnun etmek içindir.

Bu hususu da, İshak Sukuti Bey'in, Kahire'de bulunan Tunalı Hilmi Bey'e gönderdiği 20 Eylül 1899 tarihli mektubundaki şu cümlelerden öğrenmekteyiz.

"Hak Gazetesi'ne dini yazınız. Kanun-i Esasi'den daha güzel olmasına gayret ediniz. Abdülhamid'e de çok sövüp saymayınız. Öyle olursa makbule geçer, hariç ve memalikte rağbet bulur. Kanun-i Esasi gibi istavrozlu halife bilmemne olmasın. Böyle şeyler ahaliyi bizden nefret ettirmeye sebep oluyormuş. Bulgaristan'dan gelen ressam Yunus Bekir Efendi'nin ve Muvazene Müdürü Ali Fehmi Bey'in mütalaları böyle..."⁽⁶⁴⁾

Bu arada Tunalı Hilmi Bey, Nuri Ahmet, İshak Sukuti, Mithat Şükrü, Ali Fehmi ve Cemil Beyler'den de mektuplar alarak, İttihat Terakki Cemiyeti'nin çeşitli merkezlerdeki şubeleri hakkında bilgi sahibi olmuştur.

⁽⁶³⁾ Kuran, s. 126-149, Petrosyan, s. 204, 205, 278, 279.

⁽⁶⁴⁾ Mardin, s. 168, 169; Petrosyan, s. 204- 206; Kuran, s. 128-134, 156-157.

i) Yeni Osmanlı'lar Kongresi'nin toplanması için Tunalı Hilmi Bey'in faaliyetleri:

Anayasaya dayalı yapının yeniden kurulması ve parlamentonun tolantıya çağırılması gayesi ile mücadele eden, bu ana gayeyi gerçekleştirmek için de daha çok yurt dışında yayınlamakta oldukları gazeteleri kullanan Jöntürk'ler, bu faaliyetlerinin yetersiz olduğunu görmüşlerdir. Çünkü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün şubeleri ve mensupları, ortak bir örgüte ve nizamnameye bağlı değillerdir. Birbirlerinden kopuk ve dağınık eylemleri, onların mücadelelerinde daha aktif ve ortak hareket etmelerine engel olmuştur. Bu durumun farkına varan cemiyetin aktif üyeleri, yeni bir yöntemin gerekli olduğuna inanmışlardır. Böylece de ayrı ayrı grupların, ortak mücadeleleri için birleşmeleri gerektiği fikri gündeme gelmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, Kahire'de bulunduğu sırada Prens Mehmet Ali Paşa Halim ile görüşmesinde, tüm Jöntürk gruplarını güçlü bir örgüt altında toplamak için; özel bir kongre toplanmasının gerektiği fikrini ileri sürerek, bu fikrini ona kabul ettirmiştir. Bunun üzerine, kongrenin toplanabilmesi için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. 15 Eylül 1899'da, dağınık halde bulunan Jöntürk gruplarına toplanacak olan "Yeni Osmanlı'lar Kongresi" 'ne katılmaları için davetiyeler gönderilmiştir.

Bu davetiyelerde;

Kongrenin 20 Ekim 1899 tarihinde, İtalya'nın Brindizi Kasabasında toplanacağı ve üç gün devam edeceği, meslekleri ve ahlakları herkesçe bilinen kimselerin kalabilecekleri bildirilerek, bu kongreye katılacakların genel reis, üye seçimi ve nizamname düzenleneceği; davetiyelerini alanların durumun önemini anlayarak, hemen cevap vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Yeni Osmanlılar Kongresi'nin toplanabilmesi için gönderilen davetiyeler, sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla sınırlandırılmamıştır. Osmanlı Ülkesi'nde buluna, dönemin pek çok aydınına bu davetiyeler gönderilmiş; hatta Tunalı Hilmi Bey'in girişimleri ile davetiyelerin bir kısmı Ebuzziya Tevfik Bey'in, İstanbul'da bulunan matbaasında basılmıştır.

Kongre'ye katılmaları için davetiye gönderilen Osmanlı aydınlarından bazılarının isimleri şunlardır: İsmail Kemal Bey, Sami Paşazade Sezai Ekrem, Amiral Sami, Avukat Abdurrahman Adil Bey, Şemseddin Sami Bey, Ebuzziya Tevfik Bey, Abdulhak Hamit Tarhan, Hüseyin Cahit Yalçın, Kamil Paşa...

Tunalı Hilmi Bey, kongreye katılacak olan davetlilerin sınırını o kadar geniş tutmuştur ki - ilgi çekici bir nokta da - yıllarca kin beslediği Sultan II. Abdülhamid'i bile davet etmeyi tasarlamıştır. Çünkü, kendisi kongrenin Osmanlı Milleti'ni kurtarmak için yapılması gerektiğine inanmıştır. **Ayrıca bu kongrenin bütün farklı fikirlerin tartışılacağı bir kongre olmasını istemiştir. Kongrenin yapılması gerektiği düşüncesinin belirtilmesi ilk defa milliyetçilik kavramını ortaya çıkarmış, bu da siyasi düşünce tarihimiz açısından son derece önemlidir.**

Tunalı Hilmi Bey, Kongreye katılacaklara davetiyeleri gönderdikten sonra, Prens Mehmet Ali Paşa Halim ile İtalya'ya bir araştırma seyahati yapmıştır.

Bu arada, kongrenin toplanması fikrine çeşitli kesimlerden hem olumlu, hem olumsuz tepkiler olmuştur. Bu tepkilerin büyük bir çoğunluğu, Tunalı Hilmi Bey'e mektupla bildirilmiştir. Bu kongrenin yapılmasının, hürriyet adına son derece önemli ve gerekli olduğuna inananların yanında

cemiyetin maddi durumunun zaten kötü olduğunu, böyle bir kongre için yapılacak harcamanın mevcut durumu daha da kötüleştireceğini savunanlar olmuştur.

Kongrenin yapılmasını istemeyenler arasında Tunalı Hilmi Bey'in yakın arkadaşları Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti Bey'ler de vardı. Pariste bulunan Abdullah Cevdet kongre fikrine sıcak bakmadığını belirten mektubu Tunalı Hilmi Bey'e göndermiştir. Aynı şekilde İshak Sukuti Bey de kongrenin önemli olduğunu ancak toplanmak için seçilen merkezin ve maddi durumun uygun olmadığını belirten 20 Eylül 1899 tarihli mektubu Tunalı Hilmi Bey'e göndermiştir.⁽⁶⁶⁾ Yapılacak yeni Osmanlılar Kongresi ile ilgili hazırlıklar devam ederken gönderilen davetiyelere de cevaplar gelmeye başlamıştır. Gelen cevaplarda, davetlilerin bir kısmı bu kongreye katılacaklarını, bir kısmı da görevlerinden dolayı katılamayacaklarını belirtmişlerdir. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris şubesinin başında bulunan Ahmet Rıza Bey'in kongreye katılmayacağını bildirmesi oldukça ilgi çekicidir.

Jöntürkler'in kongre telaşıyla meşgul bulundukları bir sırada yeni bir gelişme olmuş; Sultan II. Abdülhamid'le anlaşmazlığa düşen Damad Mahmud Paşa, oğulları ile birlikte Paris'e gelmiş ve Jöntürk hareketi içerisine katılmıştır. II. Abdülhamid'in çok yakını olan bu şahsın anlaşmazlığa düşüp Paris'e gelmesi, Cemiyet'in Kahire şubesini harekete geçirmiştir. Kahire şubesi mensupları, Damat Mahmud Paşa ile görüşülmesini ve Kongreye katılması konusunda ikna edilmesini kararlaştırmıştır. Bu kararın gerçekleştirilbilmesi için de, Tunalı Hilmi Bey görevlendirilmiştir. 5 Ocak 1900 tarihinde İskenderiye'den hareket eden Hilmi Bey, 9 Ocak'ta Marsilya'ya oradan da Paris'e gelmiştir. 13 Ocak

⁽⁶⁶⁾ Tunalı Hilmi, Onbirinci Hutbeye İlave, Kongre Cevapları ve Cevabımız, Kahire, 1319, s. 4-9; Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1315, s. 146-156; Petrosyan, s. 208-211; Kuran, s. 114-136; Hanioğlu, s. 328, 329, 331; Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Kahire, 1315, s. 8-10. (Bu mektuplarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kuran, s. 136-153).

1900'de Damad Mahmud Paşa ile görüşen Hilmi Bey bu görüşmeden olumlu bir sonuç alamamıştır. Çünkü, Paşa, biraz da Ahmed Rıza Bey'den etkilenecek, kongreye katılmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Ahmed Rıza Bey'i ikne edebileceğini düşünen Hilmi Bey, kendisi ile görüşmüşse de bu görüşme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Tunalı Hilmi Bey, Paris'te yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alamayınca, Londra konsolos vekili Halil Halid Bey'le görüşmek üzere İngiltere'ye gitmiştir. Tekrar Paris'e dönen Tunalı Hilmi Bey, burada, Cenevre iken sık sık görüşme imkanı bulduğu okul arkadaşı Dr. Bahattin Burhan Bey ve Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın yakın adamlarından Faik Bey ile görüşerek, onların Osmanlı Hükümeti adına hizmet etmesi ile ilgili bazı tekliflerle karşılaşmıştır. Bu tekliflere herhangi bir şekilde cevap vermeyerek Kahire'ye dönmüştür.⁽⁶⁷⁾

Bütün Jöntürkler'i tek bir örgüt çatısı altında toplayarak, daha etkili bir mücadele verebileceklerine inanan Tunalı Hilmi Bey, bu düşüncesinin gerçekleşmesi için yoğun bir çaba sarfetmiş ve her yolu denemiştir. Ancak, bütün çabalarına rağmen kongre toplanamamış, O'nun da bu düşüncesi gerçekleşmemiştir. Tunalı Hilmi Bey, bu durma son derece üzülmüştür.⁽⁶⁸⁾

J) Tunalı Hilmi Bey'in Sultan II. Abdülhamid ile anlaşarak memuriyet kabul etmesi:

Tunalı Hilmi Bey, Jöntürk hareketi içerisinde bulunan arkadaşlarının tutumu, cemiyetin son derece zayıflamış maddi durumu ve bütün çabalarına rağmen kongrenin toplanmaması ve bir birlik oluşturulamamasının üzerine, şimdiye kadar mücadelede takip ettiği

⁽⁶⁷⁾ Kuran, s. 133, 140.

⁽⁶⁸⁾ Tunalı Hilmi Bey' in fikir olarak ortaya attığı Jöntürk Kongresi 1902 yılında yapılmış ancak kendisi bu kongreye katılmamıştır. Akşin, s. 35. Kuran, 137-157.

istikameti terk ederek, farklı bir mücadele istikameti denemeyi uygun bulmuş ve harekete geçmiştir.

II. Abdülhamid'in talimatlarıyla harekete geçen Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın görevlendirdiği adamları, Dr. Bahattin Burhan ve Faik Bey'lerle yeniden görüşen Hilmi Bey, kendisine 1500 Frank maaş verilmesi şartıyla, onlarla anlaşmıştır. Bu anlaşmadan sonra, cemiyetin Kahire şubesi ve Mısır'daki gelişmelerle ilgili bilgiler vermiştir.

Tunalı Hilmi Bey, 1500 Frank maaşla Madrid sefareti Türkçe Başkatipliği görevini kabul etmiştir.⁽⁶⁹⁾ Bu görevi kabul etmesinde Jöntürkler'in, maddi olarak içine düştükleri sıkıntılı durumun tesiri büyük olmuştur. Ancak, Tunalı Hilmi Bey, bu durumdan daha başlangıçta mamnun kalmamıştır. Çünkü, görevi ile ilgili masrafları için verilmesi gereken 7200 Frank'ın yerine, 4200 Frank verilmiş ve paranın geri kalan kısmını Dr. Bahattin Burhan Bey almıştır.

Tunalı Hilmi Bey, görevi kabul ettikten sonra anlaşma şartlarına uyarak, II. Abdülhamid'e ve Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya teşekkürünü belirttiği mektuplar göndermiş ve 19 Mart 1900'de Madrid'e hareket etmiştir.⁽⁷⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey, Madrid'deki memuriyeti kabul ettiği sırada, onunla kader birliği eden arkadaşlarından Abdullah Cevdet Viyana'ya; İshak Sukuti Bey de, Roma Sefareti Doktorlukları görevine başlamıştır.⁽⁷¹⁾

⁽⁶⁹⁾ Hanioglu, M.Şükrü, Tunalı Hilmi Bey' in "Devlet Modeli", İstanbul İktisad Fakültesi Mecmuası, Özel Sayı II, İstanbul, 1984, s. 110, Prof. Dr. George Kampfemeyer: Die Welt des Islams, Zeitschrift der Deutschen gesellschaft für Islam Kunde, Berlin, 1913, s. 173. Levis, s. 198,199; Kurans, 135,149; TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No 65; Akşin s.33-35.

⁽⁷⁰⁾ Bu mektuplar, tezimizin ekler bölümünde verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz, Kuran, 139-142.

⁽⁷¹⁾ Levis, s. 198,199; Kuran, s. 139,144; Kampfemeyer, s. 173.

Tunalı Hilmi Bey, görevi ile birlikte mücadelesini, daha aktif bir şekilde sürdürmeye başlamıştır. Maddi durum ve zaman konusunda, daha elverişli imkanlara sahip olan Tunalı Hilmi Bey, arkadaşlarının durumlarını da iyileştirmek için çaba sarfetmeye devam etmiştir. Ayrıca, Madrid'de, diğer küçük risalelerinden daha farklı bir muhteviyata sahip olan "Murad" adlı eserini hazırlamıştır. Bu eserini daha sonra Kahire'de bastırması ve yayınlamıştır.

Tunalı Hilmi Bey'e, Madrid sefaretinde verilen görev, mücadelesini yürütübilmesi için adeta biçilmiş bir kaftan olmuştur. Bu durumun elverişli imkanlarını yalnız kendisi için değil arkadaşları için de kullanmaya karar vermiştir. Bu nedenle de Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ile ilişkisini hep sıcak tutmaya çalışmıştır. Böylelikle, arkadaşlarını hem sefaletten kurtarmayı, hem de verilecek memuriyetlerle cemiyet adına daha ciddi mücadeleler yapılacağına inanmıştır. Ayrıca, bu yöntemin Yıldız Sarayı'nın baskılı idaresini biraz törpüleyeceğini de düşünmüştür.

Tunalı Hilmi Bey, resmi görevine rağmen, cemiyetin şubeleri ile bağlantısını kesmemiş, hatta bir ara 20 Mayıs 1900'de Madrid'den ayrılarak, 2 Haziran 1900'de Kahire'ye tekrar gitmiştir. Burada arkadaşları ile görüşen Hilmi Bey Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya yazdığı mektuplarda çeşitli masraflar göstererek daha fazla para koparabilmek için uğraşmıştır. 17 Haziran 1900'de de Cenevre şubelerini yeniden canlandırabilmek için Kahire'den Cenevre'ye gitmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'dan bütün bu para taleplerine rağmen; seyahatlerini en ucuz şekilde yapabilmek için, trenlerin üçüncü mevkilerinde, vapurların güvertelerinde yolculuk etmiştir. Ayrıca, harcadığı her kuruşun nereye kullanıldığını eserlerinde bir bir anlatmıştır. Yapacağı ufak bir harcamayı, cemiyetin sermayesine zarar verme olarak kabul eden bu idealist insan, Dahiliye Nazırı Memduh

Paşa'ya yazdığı mektuplarında ise bunun tam tersi bir tavır sergilemekte, her şeyin fiyatını abartarak birkaç kat fazla göstermektedir. Memduh Paşa'ya göndermiş olduğu mektuplar, sadece maddi yarar sağlamak için yazılmamış; ayrıca memuriyeti kabul ettiği için, kendisine suikast teşebbüsünde bulunulacağına dair hayali bir senaryo ile de Jöntürkler'in kendisini cezalandırmak istediklerini belirtmiştir. Bu senaryonun amacı, vesveseli kişiliğini bildiği II. Abdülhamid'i teleşlandırmaktır. Bu düşüncesinde de kısmen başarılı olmuştur.

Bütün bunların yanında Tunalı Hilmi Bey, Avrupa'nın ve Afrika'nın çeşitli yerlerinde bulunan Jöntürklerle de haberleşmelerini sürdürmüştür. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın aracılığı ile Osmanlı Hükümeti'nden kopardığı paraları, maddi olarak zor durumda olan arkadaşlarına göndermiştir. Ayrıca, "İntikam" adıyla, Ali Fahri Bey'in Cenevre'de çıkardığı gazetenin ve "Tokmak" adlı gazetenin de masraflarını karşılamaya devam etmiştir. ⁽⁷²⁾ Hatta, bu gazetelerle ilgili bazı meseleleri halledebilmek için görevde iken birkaç defa Cenevre'ye gitmiştir. Tunalı Hilmi Bey, yine görevi esnasında, 19 Şubat 1901 'de, Cemiyet için bir başka planı gerçekleştirebilmek için Atina'ya gitmiştir. Atina'da bulunan, "Beşer" takma adlı Dr. Kazım Bey ile görüşen Tunalı Hilmi Bey, İstanbul'da mücadeleci bir çok arkadaşının hapse atılmasına veya ağır bir şekilde cezalandırılmalarına sebep olan Nadir bey ve İzmir Fırka Kumandanı Şükrü Paşa'nın öldürülmesi için anlaşmıştır. Ayrıca, merkezi Cenevre'de olmak üzere, üçer kişilik bir icraat komitesinin kurulmasını da kararlaştırmıştır. Bu hususlarla ilgili yapılacak masrafları karşılayacağını belirten Tunalı Hilmi Bey, 1901 yılı Mart ortalarında Atina'dan ayrılmıştır.

Tunalı Hilmi Bey, Atina'dan sonra Cenevre'ye gitmiş, burada, Türkçe ve Fransızca olarak hutbeler yayınlamış ve bunlardan II. Abdülhamid'e ve Yıldız Sarayı ileri gelenlerine de göndermiştir.

⁽⁷²⁾ Mardin, s, 168-169.

Yıldız Sarayı Tunalı Hilmi Bey'in, bütün faaliyetlerini, öğrencilik yıllarından itibaren yakinen takip etmiştir. Madrid sefaretindeki memuriyeti kabul ettikten sonra faaliyetlerine hız vermesi ve pek çok alanda mücadelesine devam etmesi karşısında zaman zaman hükümet yetkilileri tarafından ikaz edilmiştir. Ancak, Tunalı Hilmi Bey, her zaman olduğu gibi, bu ikazlara pek fazla aldırmamıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in bu tavrı üzerine Yıldız Sarayı, kesin bir karar alarak, görevini kötüye kullandığını, görevi esnasında çeşitli yerlere seyahatler yaptığını, ayrıca eserlerini yayınlamaya devam ettiğini belirterek, tutuklanmasını ve ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasını uygun görmüştür.⁽⁷⁴⁾

Tunalı Hilmi Bey ile ilgili alınan bu kara, 25 Nisan 1901 'de İstanbul'da çıkarılan gazetelerde, haber olarak yayınlanmıştır.

Görevden alınma ve cezalandırılma kararı Tunalı Hilmi Bey'i pek fazla etkilememiştir. Çünkü, kendisi bu görevi bazı menfaatler sağlayarak mücadelesini daha rahat sürdürebilmek için kabul etmiş ve bu gayenin gerçekleşmesi için de Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'yı ve Abdülhamid'i kullanmıştır. Ayrıca, Tunalı Hilmi Bey, inandığı fikirleri savunmak için de hiç bir fedakarlıktan kaçınmayan idealist bir insandır.

Bu durum karşısında Tunalı Hilmi Bey, Mısır'da bulunan Prens Mehmed Ali Paşa Halim'den aldığı bir telgraf üzerine, 23 Mayıs 1901'de Marsilya'dan hareket etmiş ve 28 Mayıs'da İskenderiye üzerinden Kahire'ye ulaşmıştır.

⁽⁷⁴⁾ Kuran, s. 160-173.

k) Tunalı Hilmi Bey'in Kahire'deki faaliyetleri:

Tunalı Hilmi Bey, Kahire'de cemiyete mensup arkadaşları ile görüştüktan sonra, Cenevre'ye dönmeye karar vermiştir. Bu nedenle, İskenderiye'ye geldiği esnada, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın Divanı Türki Katibi İzzet Bey' le karşılaşmış ve görüşmüştür. İzzet Bey, Kendisinin affedildiğini ve tekrar eski görevine dönebileceğini bildirmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in hakkında alınan sert karara rağmen, neden affedildiğini ve neden görevine yeniden çağırıldığını anlayabilmek güçtür.

Bu arada İzzet Bey, Hıdiv adına Hilmi Bey'e oldukça ilgi çekici bir teklifte de bulunmuştur.

Bu teklif ise şu şekildedir: Tunalı Hilmi Bey'den Korfo adasında bulunan Damat Mahmud Paşa ile ağabeyi Salih Bey'in arasını açması istenmiş karşılığında kendisine yüklü bir miktarda para verileceği vaad edilmiştir. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın bu plandaki amacı, Damat Mahmud Paşa'yı yalnız bırakarak, O'nun İstanbul'a dönmesini temin etmektir. Böylece, II. Abdülhamid'in memnuniyetini kazanacak olan Hıdiv, Taşoz adasını da kolaylıkla Mısır toprakları arasına dahil edebilecektir.⁽⁷⁵⁾

Tunalı Hilmi Bey'in bu teklife verdiği cevabın ne olduğu bilinmemekle birlikte, daha sonraki faaliyetlerine bakarak kabul etmediği düşüncesi ağır basmaktadır.

Bu arada Jöntürkler'in gittikçe büyüyen bir güce sahip olduğunu görev ve onları etkisiz hale getirmek için çaba sarfeden yıldız sarayı, yeni çareler aramayı ihmal etmemiştir. Bulduğu çarelerden birisi de, hükümete

⁽⁷⁵⁾ Kuran, s. 158-176.

ve rejime karşı gelen kimselere ait emlaklar, mahkemeler aracılığı ile haczedilmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, Kahire'de arkadaşları ile yine mektuplaşmalarını sürdürmüştür. Özellikle, Atina'da bulunan ve suikast teşebbüsü için anlaşmış olduğu Dr. Cazım Bey'den oldukça sık mektuplar almıştır. Mektuplarda, suikast için gerekli olan paranın Hilmi Bey tarafından karşılanacağına dair bilgiler vardır.

Ayrıca Tunalı Hilmi Bey'e Cenevre, Atina, Brüksel, Londra, İstanbul ve Rusya'dan cemiyete mensup pek çok kimseden mektup gönderilmiştir. Bu durum, Tunalı Hilmi Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde, belki diğer büyük isimler kadar tanınmış olmasa bile, onlardan daha önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁽⁷⁶⁾

Tunalı Hilmi Bey'in ileri sürdüğü fikirlerin, sonraları daha iyi ve derinlemesine anlaşıldığını görmek mümkündür. Bunun en güzel örneklerinden birisi de, Berlin Osmanlı Sefarethanesi memurlarından Mustafa Refik Bey'in, 21 Ekim 1901'de Tunalı Hilmi Bey'e göndermiş olduğu mektuptur.

Bu mektup, Tunalı Hilmi Bey'in gerçekleştirmek için yoğun çaba sarfettiği ancak, başarılı olamadığı kongrenin toplanması ile ilgilidir. Mustafa Refik Bey, kongre fikrinin son derece önemli olduğunu, yeniden yapılacak hazırlıklarla bu girişimin gerçekleşebileceğinden bahsetmektedir.⁽⁷⁷⁾

Tunalı Hilmi Bey, Kahire'de bulunduğu sırada "Bitaraf Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adı altında yeni bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyetin

⁽⁷⁶⁾ Kuran, s. 164-178.

⁽⁷⁷⁾ Bu mektupla ilgili daha geniş bilgi için bkz, Kuran, s. 166-180.

alışmalarında aktif bir şekilde bulunmuş, hatta bir müddet te bu cemiyetin başkanlığını yapmıştır. Ancak, bu cemiyette diğer pek çok benzeri cemiyetler gibi, başlangıçtaki istikrarını devam ettirememiş ve kuruluşundan belirli bir müddet sonra kapanmıştır.⁽⁷⁸⁾

I) II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Tunalı Hilmi Bey'in İstanbul'a geri dönmesi:

Osmanlı tarihinin en ilgi çekici dönemlerinden biri de hiç kuşkusuz II. Meşrutiyet adı verilen dönemdir. Zamanın aydınlarının bu döneme verdikleri isim Hürriyet'in İlanı'dır. II. Meşrutiyet, yeni Türkiye Devleti'nin kurucularına da, fikri bir hazırlanmanın bütün imkanlarını, doğal olarak da malzemesini sağlamıştır. Daha sonraları Osmanlılık, Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık gibi fikir akımlarının sağladığı ideolojik tertipler, siyasi partilerin programlarına, iktidar ve muhalefet çevrelerine ve devletin genel politikasına etki yapmıştır.⁽⁷⁹⁾ Ayrıca, II. Meşrutiyet, yönetime karşı halkın ilk defa harekete geçtiği bir girişimdir. Bütün bunların yanında II. Meşrutiyet, siyasi partilerin kuruluş ve çalışmalarını kolaylaştırmış, 1909 değişikliği ile de Kanun-i Esasi de ilk defa cemiyet kurma hakkı tanınmıştır.⁽⁸⁰⁾ II. Meşrutiyet bir bakıma Jöntürkler' in, ayrıca memleket içinde ve dışındaki hürriyet savaşçılarının eseri olmuştur.

Bu arada Tunalı Hilmi Bey, Kahire'de faaliyetlerine devam etmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağıını sürdürmüştür. Ancak kendisinin Kahire'de bulunduğu, 1904'den 1908 yılına kadar geçen dört yıllık zaman içerisindeki faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının devlet yönetiminde aktif bir rol oynaması üzerine,

⁽⁷⁸⁾ Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Kahire, 1324-1326, s. 5-7; Aynı yazar, Murad, s. 70-110; Kuran, s. 172; Akşin, s. 43-55.

⁽⁷⁹⁾ Tunaya, Tanık Zafer, Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1981, s.270-271

⁽⁸⁰⁾ Bozkurt, Celal, Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi, (Basım Yeri ve yılı yoktur.) s. 9.

Tunalı Hilmi Bey, arkadaşları ile haberleşmesine daha büyük ağırlık vermiştir.

Bu arada Tunalı Hilmi Bey'in 26 Temmuz 1908 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde "Nankör müyüz !?" başlıklı bir yazısı yayınlanmıştır.

II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesinden kısa bir süre sonra meydana gelen ve tarihimize 31 Mart Vak'ası olarak geçen ayaklanmanın sonucunda II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Bunu öğrenen Tunalı Hilmi Bey, hayatının her döneminde büyük bir nefret duyduğu Abdülhamid'den kurtulmanın sevinci içinde, 1909 yılında Kahire'den İstanbul 'a gitmiştir.⁽⁸¹⁾

m) Tunalı Hilmi Bey'in İstanbul'a gelişi ve faaliyetleri:

Tunalı Hilmi Bey, İstanbul'a geldikten sonra, II. Meşrutiyet'in ilanı ile, hükümet idaresini ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensuplarına yakınlığı nedeniyle kendisine kaymakamlık görevi verilmiştir. Böylece, Devlet Hizmetine giren Tunalı Hilmi Bey, Eylül 1909 tarihinde kaymakamlık görevi ile ilk görev yeri olan Karadeniz Ereğlisi'ne gitmiştir. Arkasından, Silivri, Ordu, Bayburt kaymakamlıkları da yapan Tunalı Hilmi Bey, 1913 yılında II. Sınıf mülkiye müfettişliği görevi ile Musul'a gönderilmiştir. Bu görevinden döndükten sonra, İşkodra'ya kaymakam olarak atanmıştır. Hemen arkasından Gemlik kaymakamlığına nakledilen Tunalı Hilmi Bey, bu görevinde çok kısa bir müddet kalmıştır. 1916 yılında, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Sevkiyat-ı Hariciye memurluğu ile görevlendirilmiştir.⁽⁸²⁾ Mülteci ve muhacir işlerini teftiş ve

⁽⁸¹⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No: 65; Akçura, Yusuf, Yeni Türk Devleti' nin öncüleri, Ankara 1981, s. 134-136; Hanioglu, M.Şükrü, Tunalı Hilmi Bey' in "Devlet Modeli", İstanbul İktisad Fakültesi Mecmuası, Özel sayı II, İstanbul, 1984, s. 110-111; Tunaya, Tarık Zafer, Hüriyetin İlanı, İstanbul, 1959, s. 40-47.

⁽⁸²⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı No: 65, Akçura, s. 134-138; Hanioglu, 110-112.

düzenleme ile meşgul olan Tunalı Hilmi Bey, bu sebeple, Anadolu'nun pek çok yerini şehir şehir, kasaba kasaba, köy köy gezmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, bu idari görevine devam ederken, 1918 yılında mevcut hükümet feshedilmiştir. Bunun üzerine yeniden seçimlere gidilmesine karar verilmiştir. Yeni seçimlerin, 1919 yılında yapılması kararlaştırılmıştır. Tunalı Hilmi Bey de İttihat ve Terakki Hükümeti'ndeki arkadaşlarının tavsiye ve desteği ile, 1919 yılında yapılacak seçimlere katılmaya karar vermiştir. 1919 yılı seçimi, Milli Hareket'in fiilikten sıyrılma ve hukukileşmesine açılmış ilk kapıdır. Özelliklerinden dolayı bu seçim, Türk Siyasi Hayatında önemli bir yere sahiptir.

Tunalı Hilmi Bey, bu seçime katılma kararı ile öğrencilik yıllarından bu yana aktif bir şekilde bulunduğu siyasi hayatının, bundan sonra yeni bir kapısını aralamış ve faaliyetlerine devam etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, kaymakamlık görevi nedeniyle bölgenin yapısını, durumunu iyi bildiği için, Bolu İli'nden adaylığını koymuştur. Yapılan seçim sonucunda aldığı oy ile Tunalı Hilmi Bey, Bolu Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'ın dördüncü devresinde göreve başlamıştır. Meclis-i Mebusan'da **Layiha Encümenliği**'nde görev yapmıştır. ⁽⁸³⁾

Bu dönemin siyasi yapısı da, tarihi açıdan oldukça ilgi çekicidir. Çünkü, yıllardır verdikleri mücadele sonucunda iktidar olan İttihatçılar, hükümet idaresinde başarısız olmuşlar, üstüne üstlük büyük bir hata örneği göstererek girdikleri I. Dünya Savaşını kaybederek 30 Ekim 1918' de oldukça ağır şartlar içeren bir ateşkes anlaşması imzalamışlardır. Galip devletlerle yapılan Mondoros Ateşkes Anlaşması üzerine, batılı devletler,

(83) Tunaya, Dev ... Har ... Ata ... s. 198; Goloğlu, Mahmud, Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1968, s.117-120; Gençosman, Kemal Zeki, İhtilal Meclisi, Ankara, 1979, s. 350; Abadan, Yavuz, İnkılap Tarihine Giriş, Ankara, 1962, s. 43-44.

tarihin her döneminde olduğu gibi, yine, kendilerince haklı sebeplerle Osmanlı Ülkesinde işgal hareketine başlamışlardır.

Bu felaketin derecesini ve ileride doğuracağı sonuçları tahmin edebilen bir grup insanın, bütün zor şartlara rağmen harekete geçmesi batılı devletlerin işgal faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır. ⁽⁸⁴⁾

Batılı devletlerin bu haksız tutumları karşısında, bir avuç insan neler yapabilecekleri konusunda çalışmaya başlamışlar ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleşmişlerdir. Ayrıca, ülkenin kurtuluşunu temin edebilmek için de ilk adımı atmışlar, yeni çalışma planları hazırlamışlardır. Bu arada, İstanbul'daki durum karışık bir hal almaya başlamıştır. Aralık 1919 seçimlerinden sonra Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de ilk oturumunu yaparak açılmış, kısa bir müddet sonra, 28 Ocak 1920'de tarihi bir kararla Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Bunun üzerine batılı devletlerin İstanbul Hükümeti'ne yaptıkları baskı biraz daha artmıştır. 16 Mart 1920'de de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Meclis-i Mebusan'dan da bazı milletvekillerini zorla alıp götürmüşlerdir.

Meclis-i Mebusan'ın 18 Mart 1920'deki toplantısında, Rıza Nur ve Arkadaşları, batılı devletlerin bu tutumunu protesto etmeye karar vermişlerdir. Özellikler Rıza Nur Bey, İngilizler'in İstanbul'u işgal etme hareketini, bir devletin hürriyetine kasteden ağır bir durum olarak nitelendirmiş, bunun protesto ile bütün dünya hükümetlerine ve meclislerine duyurulması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Rıza Nur bu düşüncesini, Meclis-i Mebusan'daki arkadaşlarına kabul ettirmek için de yoğun bir çaba sarfetmiştir.

⁽⁸⁴⁾ Tunaya, Dev ... Har... Ata..., s. 181, 182.

Rıza Nur Bey'in bu teklifini, sadece iki milletvekili kabul etmemiştir. Bunlardan birisi Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, diğeri de Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'dir.

Öğrencilik yıllarından beri bir parlamento sistemi için sürekli mücadele eden Tunalı Hilmi Bey meclisi kapatma kararını büyük bir tepki ile karşılamıştır. Meclissiz bir devletin siyasi varlığının sözkonusu olamayacağını düşünen Tunalı Hilmi Bey'in bu direnişi karşısında Rıza Nur Bey, nedense bir türlü sevedemediği bu arkadaşını ağır sözlerleikna edemeyeceğini anlayınca, zor kullanarak bu düşüncesini kabul ettirmiştir.⁽⁸⁵⁾

Daha sonraları Meclis-i Mebusan milletvekilleri bu protestoyu oy birliği ile kabul etmişlerdir.

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın artık görev yapamaz duruma gelmesi üzerine, devleti ve milleti idare edecek ve içinde bulunduğu bunalımlı durumdan kurtaracak yeni bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur.

n) Tunalı Hilmi Bey'in Ankara'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri:

.Mondoros Ateşkes Anlaşması'nın 30 Ekim 1918'de imzalanmasından sonra, İstanbul hükümetinin içinde bulunduğu durum karşısında harekete geçen Mustafa Kemal ve O'nunla aynı düşüncüyü paylaşan çevresindeki arkadaşları, yeni bir mekanizmanın ilk temellerini atmışlardır. İlk adım olarak, verilecek mücadelenin meşruluğunu sağlayabilmek için,

⁽⁸⁵⁾ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İstanbul, 1967, s. 517-518; Tengirşenk, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981, s. 34; Gofthord, Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolijisi (Mondoros' tan Mudanya' ya kadar), Ankara, 1989, s. 95; Gençosman, Kemal Zeki, İhtilal Meclisi, Ankara 1979, s. 50; Lord Kinross, Atatürk (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1990, s.252-253; Ağaoğlu, Samet, Kuvay-i Milliye Ruhu, İstanbul, 1944, s. 32; Tunaya, Dev... Har... Ata..., İstanbul, 1964, s. 181-198.

Ankara'da yeni bir meclis toplamayı tasarlamışlardır.⁽⁸⁶⁾ Mustafa Kemal, bu yeni meclise İstanbul Meclis-i Mebusan'ı milletvekillerinin de katılabileceğini bildirmiştir. Bu teklifi, Meclis-i Mebusan üyelerinden uygun gördüklerine gizli bir telgrafla bildirmiştir. İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan Ankara'ya gelmesi uygun görülen milletvekillerinden birisi de Tunalı Hilmi Bey'dir.⁽⁸⁷⁾

Bu arada, Mustafa Kemal 19 Mart 1920'de verdiği seçim tebliği ile seçimlerin mümkün olduğu kadar kısa sürede tamamlanması için çaba sarfetmiştir. Ayrıca, işgal altında bulunan, İzmir, Adana gibi yerleşim merkezlerindeki seçimlerin gerçekleştirilmesi için önemli çalışmalar yapmıştır.

Bütün bunların yanında, Nisan ayı başlarından itibaren Meclis-i Mebusan milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. Bu milletvekillerine Ankara'da, Darülmuaalimin mektebinin binası ayrılmış, onlar da koğuşlarda yirmi beş kişilik gruplar halinde kalmışlardır. Tunalı Hilmi Bey de Ali Şükrü, Yunus Nadi, Yusuf Kemal, Bekir Sami, Rıza Nur ve Süreyya Beyler'le birlikte aynı koğuştaki kalmıştır. Tunalı Hilmi Bey, Ali Şükrü ve Rıza Nur Beyler'le düşmesine rağmen, hedef olarak belirledikleri memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarabilmek için bu duruma katlanmıştır.⁽⁸⁷⁾

⁽⁸⁶⁾ Abalıoğlu, Yunus Nadi, Birinci Büyük Millet Meclisi' nin Açılışı ve İsyanlar, İstanbul, 1955, s.25; Bıyıkdoğan, Tefik, Atatürk Anadolu' da, Ankara, 1981, s.20-22; Abadan, s. 61-65; Goloğlu, s. 121,123; Kinross, 251-254.

⁽⁸⁷⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No:65.

⁽⁸⁷⁾ Abalıoğlu, Yunus Nadi, Ankara' nın ilk Günleri, İstanbul, 1955, s. 100; Rıza Nur, s. 534-535, ; Ağaoğlu, s. 209,219,220; TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No:65.

Bu arada Mustafa Kemal, Ankara'ya gelen Meclis-i Mebusan milletvekilleri ile, durum hakkında uzun görüşmeler yaparak onların fikirlerini dinlemiş, kendi düşüncelerini telkin etmeye çalışmıştır. ⁽⁸⁸⁾

Böylece hem İstanbul'dan gelen Meclis-i Mebusan milletvekilleri, hem de seçimle göreve yeni başlayan milletvekilleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk temsilcileri olarak siyasi tarihimize yerlerini almışlardır. Tunalı Hilmi Bey de çalışmalarıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk dönemlerinde etkin simalardan biri olmuştur.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı ve sahip olduğu yetkiler, son derece ilgi çekicidir. Bu mecliste pek çok değişik meslek ve düşünceye sahip milletvekillerinin bulunması; ama hepsinin de bütün ayrılıklara rağmen, tek bir gaye etrafında birleşmesi ve bütünleşmesi takdir edilecek bir durumdur. ⁽⁸⁹⁾ İlk mecliste eğitimci, iktisatçı, ziraatçı, hukukçuların yanında, ilmiye, tıbbiye askeri, diplomat, memur ve teknik işler sınıfına mensup milletvekilleri de bulunmaktadır. ⁽⁹⁰⁾ Tunalı Hilmi Bey'de Birinci Büyük Millet Meclisi'nde görev alan, tıbbiye sınıfına mensup milletvekillerinden birisidir.

Ayrıca pek çok farklı meslek grubunun yanında, farklı siyasi düşünceye sahip gruplar da mevcuttur. Bu milletvekillerinin pek çoğu, II. Meşrutiyet'in dinamik ve anarşik ortamlarından gelen, çeşitli fikir

⁽⁸⁸⁾ Tarık Zafer Tunaya, Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş, İstanbul, 1986, s. 297-309; Bıyıköğlu, Tevfik, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri, Belleten, Cilt XX, No. 95, Temmuz, 1960' dan aynı basım, s. 647-649; Unat, Faik Reşit, Atatürk' ün Toplamak istediği Meclis-i Müessisan, Belleten, Cilt XXI, Ankara, 1957, s. 483-487.

⁽⁸⁹⁾ Abalıoğlu, Ank... İlk... Gün... s. 100-104, İrmak, Sadi Atatürk ve Meclis, Ankara, 1987; Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt III, Mart 1987, Ankara, Sayı (' den ayrı basım, s. 247-286; Baykara, Tuncer, Atatürk ve Seçim, Ankara, 1988, AAMD, Cilt IV, Sayı XII, S. 645-649; Enginci, İnci, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin Açılışı ve Yazarlarımız, Ankara, 1986, AAMD, Cilt III, Sayı 6, s. 733-741; Tunaya, Dev... Har... Ata..., İstanbul, 1944, s. 234-235.

⁽⁹⁰⁾ Abalıoğlu, Bir... Büy... Mil. Mec..., 1955, s. 30-47.

akımlarını benimseyen kimselerdir. Bunların içinde Tunalı Hilmi Bey gibi eski Jöntürkler'de vardır.⁽⁹¹⁾

İlk meclis, Türk Milleti'nin iç ve dış dünyada tam bağımsızlık içerisinde yaşayabilmesi için gerekli bir örgüttür. Bu nedenle de ilk meclis, başlangıçta, halkın ve bazı milletvekillerinin tepkisini çekmemek için, Meclis-i Mebusan'ın bir devamı gibi görünmüştür. Ancak gerçekte de, halk iradesine dayanan bir rejime doğru gidişi de göstermiştir.⁽⁹²⁾

Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Nisan 1923 Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Çalışmalarına başlayan meclis'te Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmasında, "Milli mücadelenin başlama sebeplerini ve izleyecekleri yöntemi belirtmiştir. Böylece ilk meclis, bir taraftan Milli Mücadele'yi gerçekleştirmek için kararlar alırken, diğer taraftan da henüz adı konmamış yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini atacak faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.

o) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı yapılan ayaklanmalar ve bu ayaklanmaların bastırılmasında Tunalı Hilmi Bey'in faaliyetleri:

Bütün bu gelişmelerin yanında, ülkenin içinde bulunduğu şartla, oldukça karışık bir durum arz etmektedir. İstanbul Hükümeti'nin dış güçlerin baskısıyla, bir kukla gibi hareket etmesi, ayrıca Milli Mücadele'yi baltalayacak teşebbüslere girişmesi, Anadolu'nun pek çok yerinde kendilerine göre haklı sebeplerle ayaklanan halk kitlelerinin artması, bu karışıklığı daha da artırmıştır. Yüzyıllardır, Padişahlığa, Halifeliğe sadakatlarıyla bilinen bu insanlar, İstanbul Hükümeti'nin desteği ile Büyük Millet Meclisi'ne karşı ayaklanmışlardır.

⁽⁹¹⁾ Tökin, Firuzan Hüsrev, Türkiye' de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965, İstanbul, 1965, s. 58-61

⁽⁹²⁾ Abalıoğlu, Bir... Mil...Mec...,1955 s. 26,29.

Büyük Millet Meclisi'nin açılış tarihine raslayan günlerde, Milli mücadeleleri meşgul eden önemli hadiselerden biri de Bolu-Düzce ayaklanmasıdır.

Padişah'a büyük bir sadakatle bağlı olan Çerkezler, önce Düzce'de sonra Bolu'da ayaklanmışlardır. Gerede'ye kadar ilerleyen Çerkezler, burada bulunan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti mensupları tarafından, bir müddet kontrol altında tutulmuştur. Kuvay-ı Milliye'lerin uzun süre bu kontrolde başarılı olamayacaklarını düşünen Mustafa Kemal, onlara destek olarak Trabzon, Rize ve Bolu milletvekillerini "Nasihat Heyeti" olarak Düzce'ye göndermiş. Ancak, Çerkezler, daha büyük bir güçle mukavemete devam etmişlerdir. Düzce, Bolu, Mudurnu, Gerde, Nallıhan ve Beypazarı'nı ele geçiren Çerkezler, Ankara üzerine yürümeyi kararlaştırmışlardır.

2 Mayıs 1920 tarihine gelindiğinde, Çerkezler Milli Mücadeleciler tarafından yeniden kontrol altına alınmışlardır.⁽⁹³⁾

Bu tarihlerde uzun yıllar Karadeniz Bölgesi'nin çeşitli yerlerinde kaymakamlık görevlerinde bulunan Tunalı Hilmi Bey, bölgeyi iyi tanıdığı için, Düzce'deki bu ayaklanmayı kontrol altına alabileceğine inanmıştır. Bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için, İcra Vekilleri Heyeti'ne teklifini sunmuştur. İcra Vekilleri Heyeti, Tunalı Hilmi Bey'in bu teklifini kabul ederek, yanına iki kıt'a asker vermeyi uygun bulmuştur.

14 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden Tunalı Hilmi Bey, Safranbolu'ya vardığında, Düzce'deki ayaklanmanın kontrol altına alındığını öğrenmiştir. Buradan Devrek'e geçen Tunalı Hilmi Bey, Devrek'te, İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadeleye karşı ayaklanmalar

⁽⁹³⁾ Şehidoğlu, Süreyya, Milli Mücadele' de, Adapazarı, Bolu, Düzce, Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları, Ankara, 1970, s. 78-118; Abaloğlu, Bir...Büy...Mil...Mec..., 1955, s. 24,25; Arkoğlu, Damar, Hatıralarım, Milli Mücadelede Çukurova' da Fransız İşgali ve Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul, 1961, s.106-107; Goloğlu, s.183-190, TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No: 65

çıkarması için görevlendirdiği mutasarrıfın tutuklanması işiyle meşgul olmuştur. Fakat, bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Çünkü, mutasarrıf, kendisine yardım edenler sayesinde, İstanbul'a kaçıp kurtulmayı başarmıştır.

ö) Karadeniz Ereğlisi'nin Fransızlar tarafından işgali ve Tunalı Hilmi Bey'in faaliyetleri:

Tunalı Hilmi Bey, Devrek'ten ayrılarak 7 Haziran 1920'de Ereğli'ye gelmiştir. Bu sırada galip devletler, Mondros Ateşkes anlaşmasının 7. maddesine dayanarak işgal hareketlerine devam etmişler ve Fransızlar, 8 Haziran 1920 sabahı erken saatlerde, Karadeniz Ereğlisi'ne asker çıkarmışlardır.

Fransızlar, Zonguldak'ta olduğu gibi Ereğli'de de herhangi bir mukavemetle karşılaşacaklarını düşünmemişler, biranın da suskun bir şekilde işgale boyun eğeceğine inanmışlardır. Ancak, Fransızlar düşündüklerinin tam tersi bir durumla karşılaşmışlardır. Çünkü, Ereğli, işgale karşı direnmek için kararlıdır ve bu kararlılıklarını da çabaları ile göstermişlerdir.

Ereğli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kendi gayretleriyle işgale karşı koyacakları kararını, Ankara'ta Büyük Millet Meclisi Başkanlığına telgrafla bildirmişlerdir. Bu telgraf üzerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti de gerekli yardımı yapacaklarını belirten cevabi telgraf çekmiştir.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden aldıkları talimat üzerine Ereğli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, direniş için faaliyetlerine başlamıştır.

Fransızlar'ın karaya çıkardıkları 300 kişilik kuvvetlerini, ayrıca denizden iki gambotla desteklemelerine rağmen, 140 kişilik gönüllü

direnış gücüyle, hiç de adil olmayan şartlarda karşı konulmaya çalışılmıştır. Bu sırada Ankara'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile de sürekli haberleşmelerini devam ettirerek ve oradan talimatlar almayı sürdürmüşlerdir. Bu telgraf haberleşmelerinde Tunalı Hilmi Bey, doğrudan Mustafa Kemal ile muhatap olmuştur. Direniş kuvvetleri, şiddetli Fransız saldırıları karşısında fazla kayıp vermemek için, zaman zaman geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ankara'dan da Karadeniz Ereğlisi'ne zaman zaman destek kuvvetler gönderilmeye çalışılmıştır.

Tunalı Hilmi Bey, bu direniş hareketinde son derece titiz davranmış ve can kaybı olmaması için yoğun bir çaba sarfetmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in bu titizliği sonucunda, Türk askerinden yaralı bile olmamasına karşılık, Fransızlar 33 kişi kaybetmişlerdir. Bu direniş karşısında Fransızlar 1920 yılının Temmuz ayının ilk haftasında, Ereğli'den çekilmişlerdir.⁽⁹⁴⁾

Fransızları pes ettiren bu direniş sadece Ereğli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin değil aynı zamanda da Ereğli halkının ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yürekli temsilcilerinin zaferi olmuştur. Ayrıca civardaki yerleşim merkezlerinin bu direnişe canla başla destek vermeleri direnişi zaferle sonuçlandırmıştır.

p) Tunalı Hilmi Bey'in Ankara'ya geri dönmesi ve faaliyetleri:

Karadeniz Ereğlisi'nde Fransız işgali karşısında gösterdiği başarıdan sonra Ankara'ya, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görevine dönen Tunalı Hilmi Bey, birinci dönemi olarak kabul edilen 1920 - 1923 yılları arasında mecliste Bolu Milletvekili olarak hayatının her döneminde olduğu gibi aktif bir şekilde görev yapmaya başlamıştır.

Tunalı Hilmi Bey, birinci dönem milletvekilliği görevini sürdürdüğü esnada, meclis gündemine getirilen ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini teşkil edecek mahiyette olan kanun tasarılarının görüşülmesi sırasında, fikirlerini, yapılan tüm muhalefete rağmen ifade etmekten geri

⁽⁹⁴⁾ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme Hal Kağıdı, No: 65; Sarıkoyuncu, Ali, Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi, Ankara, 1992, s. 154-160.

durmamış; bu konuda hiçbir yılgınlık ve yorgunluk göstermemiştir. Tunalı Hilmi Bey'in savunduğu fikirler, milletvekil arkadaşları tarafından tepkiyle karşılanmış fakat, daha sonra onun ileri sürdüğü fikirler, zamanla gerçekleştirilmiştir. Tunalı Hilmi Bey bu idealist tutumundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir.⁽⁹⁵⁾

Tunalı Hilmi Bey, meclisteki çalışmalarında yeni Türk Devleti'nin siyasi, sosyal ve tarihi yapısını yakından ilgilendiren pek çok hususta kanun tekliflerinde bulunmuştur. Özellikle; köylü hakları, kadın hakları ve hepsinden de önemlisi, Türk Dili'nin yabancı tamlamalardan tamamen arındırılarak Öz Türkçe yazılması, okunması ve konuşulması fikrini ısrarla savunmuştur.⁽⁹⁶⁾

Tunalı Hilmi Bey'in büyük bir titizlik gösterdiği bu konuları ayrı başlıklar altında inceleyerek tezimize ilave ettik.

r) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşu ve Tunalı Hilmi Bey:

İlk meclis farklı meslek grubuna mensup milletvekillerinden oluşmuştu, dolayısı ile, onların birbirinden tamamen ayrı fikirlere sahip olmaları gayet doğaldır. Ancak, bütün bu farklılıklar, onları tek bir noktada birleştirmiştir. O da; halkın menfaatlerini düşünerek verilen milli mücadeleden başarı ile çıkabilmektir. Her şeyden önce, milli bağımsızlığın kazanılması konusunda hemfikir olmuşlardır.

Birinci mecliste birbirinden ayrı fikirlere sahip olan milletvekilleri, zamanla gruplara ayrılmışlardır. Bu gruplar, Tesanüd, İstiklal, İslahat, Muhafaza-i Mukaddesad ve Müdafai Hukuk adlarını almışlardır. Bu farklı siyasi düşünce ve görüşlerin oluşturduğu grupların aralarında zamanla şiddetli fikir çatışmaları görülmüştür.

Mustafa Kemal'in etrafında olan, O'nunla aynı fikirleri paylaşanlar, "Birinci Grup", diğerleri de, "İkinci Grup" olarak adlandırılmıştır.

⁽⁹⁵⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VIII, İctima Senesi I, s. 405, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I, s. 472, 473; Ağaoğlu, 219-220.

⁽⁹⁶⁾ Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1315, s. 96, 97, 98, 99; Tunalı Hilmi, Osmanlıda Ahali Hakimliği, Cenevre, 1324, 1326, s. 10-11.

Birinci Gruba Mensup olanlar, genellikle yenilikçi düşünceyi benimseyen kimselerdir. Mustafa Kemal bu siyasi gruplaşmayı farklı bir yöne kaydırarak, Türk Siyasi Hayatı'nın yeni bir dönemini gerçekleştirmek için çaba sarfetmeye başlamıştır.

Tunalı Hilmi Bey, yenilikçi düşünceyi benimseyen ve Birinci Gruba mensup milletvekillerinden birisidir.⁽⁹⁷⁾

Mustafa Kemal, Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir, İzmir ve Adana illerini kapsayan yurt gezisinden dönüşünde, bu konuyla ilgili çalışmalarına hız vermiştir.⁽⁹⁸⁾

Bu arada, 23 Nisan 1920'de açılarak görevine başlayan Birinci Meclis, görev süresinin tamamlanması üzerine kendi kendini dağıtarak yeni bir seçimin yapılmasına karar vermiştir.

Mustafa Kemal 8 Nisan 1923'de Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adına 9 ana madde etrafında toplanan bir bildiri yayınlamıştır. Ayrıca, Birinci Gruba mensup milletvekilleri ve yeni seçilip birinci grupla aynı düşünceyi paylaşan milletvekilleri, halkçılığı esas alan, kanun üstünde bir güç tanımayan ve yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığını her şeyin üzerinde tutan, yeni bir parti kurulmasına karar vermiştir. "Halk Fırkası" adını taşıyan bu siyasi örgüt hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 9 Eylül 1923'de faaliyetlerine başlamıştır.

Böylece, Türk Siyasi Tarihi'nin önemli bir kolu olan siyasi katılımın ilk çekirdeği oluşturulmuştur.

Bu arada seçimlerin tamamlanması ile, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923'de çalışmalarına başlamıştır. Tunalı Hilmi Bey, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde Halk Fırkası'na mensup

⁽⁹⁷⁾ Bozkurt, Celal, Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi (Bu kitabın basım yeri ve yılı yoktur)

⁽⁹⁸⁾ Tökin, s. 63-68; Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye' nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi, İstanbul, 1960, s. 120; Ağaoğlu, s. 41.

Zonguldak Milletvekili olarak görevine başlamıştır. Halk Fırkası, 11 Eylül 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır.⁽⁹⁹⁾

Tunalı Hilmi Bey, İkinci Dönem milletvekilliğini de başarılı bir şekilde yürütmüş, ancak sağlık problemleri nedeni ile meclis kürsüsünde eskisi kadar uzun kalamaz olmuştur. Buna rağmen Tunalı Hilmi Bey, mecliste, halkının haklarını temsil eden bir milletvekili olduğu için üzerine aldığı bu görevi, en iyi şekilde yerine getirmek idealinden asla vazgeçmemiştir.⁽¹⁰⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini teşkil edecek pek çok kavramın oluşturulmasında etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca Hilmi Bey pek çok kanun tasarı ve teklifinin, meclis kürsüsünde tartışılması sırasında, fikirlerini söylemekten hiç bir zaman vazgeçmemiştir. Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü döneminde de, yine Zonguldak Milletvekili olarak seçilmiş ve meclisteki görevine devam etmiştir. Ancak, rahatsızlığının ciddi bir boyuta ulaşması üzerine, görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁽¹⁰¹⁾

Tunalı Hilmi Bey, milletvekilliği yaptığı dönemlerde de daha önceleri olduğu gibi, halkın eğitimle aydınlatılacağını düşünerek, yazmaya devam etmiştir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde, küçük tiyatro oyunları şeklinde yazdığı eserlerinde de, yine aynı gaye için çaba sarfetmiştir.

⁽⁹⁹⁾ Tunaya, Dev...Har...İçin...Ata..., s.234,235,260; Bozkurt, s. 18-20.; Akçura, Yusuf, Yeni Türk Devleti' nin Öncüleri, Ankara, 1981., s. 134-136; Goloğlu, s. 186; Tökin, s. 63, 67, 68; Tunaya, Tark Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1969, s. 548,549,550; Ağaoğlu, s. 219, 220.

⁽¹⁰⁰⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt IV, İctima Senesi I, s. 199; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt V, İctima Senesi I, s. 414, 415, 416, 417

⁽¹⁰¹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi II, s. 255, 292, 296, 297.

B- TUNALI HİLMİ BEY'İN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ ÇALIŞMALARI VE FİKİRLERİ

a) Tunalı Hilmi Bey'in Eğitim ile ilgili çalışmaları

Türk eğitim tarihinin başlangıcı, farklı statülerde çok eskilere dayanmaktadır. Ancak, geleneksel yapıdan uzaklaşan ve pozitif yaklaşımlar içeren eğitim ise, III. Selim zamanından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin aldıkları eğitimler ve yurda döndüklerinde yaptıkları faaliyetler, Türk Eğitim Tarihi'nin ilk çekirdeğini oluşturmuştur.

Bu alanda II. Mahmud ve Tanzimat Dönemi'ndeki gelişmeler eğitim durumunun daha da şekillenip olgunlaşmasına yardımcı olmuştur. Yeni eğitim anlayışından faydalanan kimseler, siyasi hayatı, daha farklı bir yöne götürmüşlerdir. Bu durum, Osmanlı Ülkesinde çok sesliliğe doğru gidişin başlangıcını teşkil etmiştir.

XIX. yy'ın son çeyreğine gelindiğinde ise Osmanlı Hükümeti, ülke çapında eğitimi yaygınlaştırmak için çaba sarfetmiştir. Halkın aydınlatılmasının gerekliliğine inanan, hükümet dışındaki gruplar ise, ülke içinde ve dışında büyük bir çoğunluğu gizli olarak çıkarılan gazete ve dergilerle, düşüncelerini halka aktararak onları, aydınlatma yoluna giden aydınlarımızdan biri de Tunalı Hilmi Bey'dir. Onun bu konudaki hassasiyetini, Jöntürk hareketinin içinde bulunduğu dönemde ve ayrıca cumhuriyet döneminde milletvekili görevi esnasındaki faaliyetlerinden görebilmemiz mümkündür.

Tunalı Hilmi Bey, eğitim alanında her şeyden önce, halkın anlayabileceği, sade bir dilin kullanılmasının gerektiğini ısrarla savunmuştur. Cenevre'de, çıkarmış olduğu Osmanlı Gazetesi'nde ve eserlerinde, son derece sade bir dil kullanmıştır. Ayrıca Tunalı Hilmi Bey, devletin resmi dilinin Türkçe olması gerektiğini de ısrarla belirtmiştir.⁽¹⁰²⁾

⁽¹⁰²⁾ Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1318, s.107, Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Kahire, 1324-1326, 2.-10.

Tunalı Hilmi Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Bolu milletvekili olarak görev yaptığı esnada, sade ve öz Türkçe'nin kullanılmasının gerekliliğini sürekli savunmuştur. Bu konudaki, hassasiyetini, sadece eğitimle ilgili kanun teklif ve tasarılarının görüşülmesinde değil, meclisteki her görüşmede kendi konuşmalarında veya arkadaşlarının konuşmalarındaki yanlış kullandıkları kelimelere ikaz ederek göstermiştir. Tunalı Hilmi Bey tarafından ikaz edilen milletvekilleri, bazen hemen hatalarını düzeltmişler, bazen de bu tutuma tepki göstermişlerdir. Ancak, Tunalı Hilmi Bey, bu tutumundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

Bir milletin bağımsız olabilmesi için her şeyden önce kendisine ait, kendi özüne uygun dilin kullanılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Milletini ancak bu şekilde kurtulabileceğini, aksi takdirde binlerce zafer de kazanılsa, bunun herhangi bir öneminin olamayacağını ifade etmiştir. Bu nedenle de Tunalı Hilmi Bey, Cumhuriyet Döneminde, Öztürkçe'nin kullanılmasını savunan ilk yürekli temsilcilerden biridir.⁽¹⁰³⁾

Tunalı Hilmi Bey, 23 Nisan 1920'de, yeni bir devletin temelini atıldığını, bu devletin, milletin egemenliği esasına dayandığını ifade etmiştir. Dolayısıyla da halka ulaşmanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, dilin sadeleştirilmesi meselesinin sadece meclisin işi olmadığını, bu konuda herkesin; özellikle de, milletin temsilcileri olarak görev yapan milletvekillerine büyük görev ve sorumlulukların düştüğünü savunmuştur. Kullanılan dilin, milletlerin hayatlarında önemli bir yeri olduğuna inanan Tunalı Hilmi Bey, dilin beyin, kalp ve ruh üzerinde büyük bir tesirinin olduğunu belirtmiştir.

⁽¹⁰³⁾ Levent, Agah Sırrı, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1972, s. 391, 399, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXII, İctima Senesi III, s. 587; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt II, İctima Senesi I, s.238; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I, s. 360; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima Senesi I, s. 227; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima Senesi I, s. 26,51, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima Senesi II, s.362.

Tunalı Hilmi Bey, Ağustos 1923 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, bu konuyla ilgili kanun teklifinde bulunmuştur. Bu kanun teklifinin muhteviyatında, şu hususlar yer almaktadır: ^(103 A)

- Milli Eğitim Bakanlığında, bir "Türkçe Komisyonu" kurulmalıdır.
- Konuşulan, yazılan şeyler içerisindeki terimler, Türkçeleştirilmelidir.
- Okul kitapları, öz Türkçe kurallara göre hazırlanmalıdır.
- Türkçe kaidelerle çıkarılan gazete ve dergilere imtiyazlar verilmelidir.
- Resmi yazışmalarda, Türkçe'nin esas kaidelerine uygun ve sade yazılmalıdır.
- Devletin temelini teşkil eden kanunlarda, Türkçe kaidelerin kullanıldığı bir dilde yazılmalıdır.

Tunalı Hilmi Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu bu kanun teklifi, mevcut ortamın henüz hazır olmaması sebebiyle, kişisel bir öneri olmaktan öteye gidememiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, yeryüzünün en demokrat cumhuriyeti olduğuna inanan Tunalı Hilmi Bey, bu devlete yakışır şekilde Öz Türkçe'nin kullanılmasının gerekliliğine inanmış ve savunmuştur. Kanun teklifinin yeterince ciddiye alınmaması, Onu biraz üzmüşse de bu konudaki ısrarından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki son görev gününe kadar vazgeçmemiştir. ⁽¹⁰⁴⁾

Tunalı Hilmi Bey, Türk Dili'nin sadeleştirilmesi çalışmalarının yanında, dilin bir yığın ünvan ve lakaplardan arındırılması gerektiğine inanmıştır. Bu konu ile ilgili de, meclise bir kanun teklifi sunmuştur. Bu teklif dikkate alınarak ünvan ve lakaplar kaldırılmıştır. Tunalı Hilmi Bey, böylelikle birçok konuda, faydanın da sağlanabileceğini belirtmiştir. Sözler ne kadar kısa ve sade olursa, o kadar anlaşılı olacağını ifade ederek, bu

^(103 A) TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXVIII, İctima Senesi III, s. 271, TBMM, Zabıt Cevresi, Devre II, Cilt XIV, İctima Senesi III, s.155, TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s. 501.

⁽¹⁰⁴⁾ Levent, s. 391-399; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXIII, İctima Senesi III, S. 271; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XIV, İctima Senesi III, S. 155; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s. 501; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s. 42, 43,44; Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 27 Ağustos 1923 sayısında "Türkçe Kanunu" önerisi verilmiştir.

şekilde konuşmanın ve yazmanın, hem zaman israfına mani olacağını hem de maddi olarak pek çok faydanın sağlanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Tunalı Hilmi Bey, kısa yazılmış şeylerin çokdaha makbul olduğunu belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in, Türkçe'nin sadeleştirilmesi hususunda gösterdiği ısrarcı tutum, zaman, zaman arkadaşları tarafından olayla karşılanmıştır. Ancak bir millete her şeyden önce, dilin gerekli olduğunu alaycı tavır ve eleştirilere karşın yine de ısrarla belirtmiştir. Bu konuda, gerekirse bir ömür boyu ders verebileceğini de savunmuştur. ⁽¹⁰⁵⁾

Tunalı Hilmi Bey 'Türk Dili' nin sadeleştirilmesi hususunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde, Zonguldak Milletvekiliği yaptığı dönemde de, çalışmalarına devam etmiştir. İkinci dönemde de yeniden bir kanun teklifi sunan Tunalı Hilmi Bey'in bu teklifi, birbuçuk yı bekletilmiş ve yine sonuçsuz kalmıştır. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu ikinci döneminde, Milli Eğitim Bakanlığı'nda "Dil Komisyonu" kurulmuştur.

Bu durum, Tunalı Hilmi Bey'i son derece mutlu etmiş ve sevindirmiştir. Çalışmalarının boşa gitmediğini görerek memnun olmuştur. ⁽¹⁰⁶⁾

Tunalı Hilmi Bey'in Türk Dili'nin sadeleştirilmesi konusunda gösterdiği hassasiyeti, Türk Eğitimi konusunda da göstermiştir. Bireyin eğitiminde, anne, babanın büyük rolü olduğunu belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey, iyi bir terbiye verildikten sonra, ilimle, fenle yetiştirilecek bireyin cahillikten kurtulmuş aydın insanlar olacağını savunmuştur. Bu şekilde yetişen aydın insanlar, aynı şekilde evlatlarını da yetiştirerek, aydın bir topluma ulaşabileceğini savunmuştur. Ayrıca, **Tunalı Hilmi Bey, eğitimin sadece belirli bir sınıfa ve maddi güce sahip insanların işi olmadığını bu nedenle de, devlet ve milletin birlikte çaba sarfetmesi gerektiğini belirtmiştir. Memleketin her köşesinde eğitimin yaygınlaştırılmasının gerekli olduğunu da ifade etmiştir. Eğitimde eşitliğin olması gerektiği**

⁽¹⁰⁵⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XII, İctima Senesi II, s.284; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIII, İctima Senesi II, s.6, 21, 36, 61, 75; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi II, s.73-79, 132,133,139,209-213,222-227,277-279 vd.

⁽¹⁰⁶⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXIII, İctima Senesi III, s.271; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XIV, İctima Senesi III, s.155;

fikrini benimseyen Tunalı Hilmi Bey, verilecek eğitimin seri bir şekilde yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu seri eğitimin gerçekleştirilebilmesi için de gerekli olan matbaanın, kitapların ve diğer araç gereçlerin kolaylıkla temin edilebilmesi için de faaliyetlerde bulunmuştur. ⁽¹⁰⁷⁾ Eğitimin, her kademesi ile yakından ilgilenen Tunalı Hilmi Bey, bütçeden en büyük ödeneğin eğitime ayrılması gerektiğini, meclisteki çalışmalarında ısrarla savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey, ana okulu ve ilkokulda verilecek eğitimin bireyin daha sonraki yaşantısında son derece önemli olduğunu belirtmiştir. Bu hususta ülkemizdeki verilen eğitimi eleştiren Avrupa Ülkelerinde, verilen teorik eğitimin, pratiklikle de pekiştirilip daha kalıcı olduğundan bahsetmiş, özellikle anaokullarında öğretmenlerin, çocukları oyuncak seçimi konusunda serbest bırakarak, onlara geleneklerine , ilgi alanlarına uygun oyuncak seçtiklerini belirten Tunalı Hilmi Bey, bu çocukların ileride bu mesleklerle meşgul olduğunu ifade ederek, aynı sistemin ülkemizde de uygulanmasının faydalı olacağına inanmıştır. Bu şekilde eğitim alan bireyin, istemedikleri bir işte çalışmalarının gerekmeyeceğini, sadece yetenekleri olan alanda çalışacaklarını belirtmiştir. ⁽¹⁰⁸⁾

Tunalı Hilmi Bey anaokul eğitimi ile ilgili düşüncelerini belirttikten sonra, ilk öğretimin her Türk kızı ve oğlu için zorunlu olması gerektiğini ısrarla savunmuştur.

Ayrıca Tunalı Hilmi Bey, güzel sanatların her dalıyla ilgili eğitim kuruluşlarının bulunmasının gerekli olduğunu ve bu güzel sanatların hangi dalıyla ilgilenirse ilgilensin, disiplinli bir eğitimin verilmesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Tunalı Hilmi Bey, güzel sanatlar dalında verilen eğitimin, pratikle pekiştirilmesi gerektiğini ve bu nedenle de tiyatro

⁽¹⁰⁷⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s.478,479; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XI, İctima Senesi I, s.255, 292, 296, 297, 358, 359; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s.501; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.42, 43, 44; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I, s.193;

⁽¹⁰⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi II, s.255, 292, 296, 297, 358, 359; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi III, s.32,33,36,43-46,47,192,193,199,202,540; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XX İctima Senesi III, s.227, 228, 234, 341, 411, 418, 425, 429, 430, 432, 433, 548, 550, 552, 554, 556, 557, 557, 564, 565, 567, 571; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I, s.193;

sahnelerinin, resim atölyelerinin, müzik konservatuarlarının bulunmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁽¹⁰⁹⁾ Bütün bunların yanında **Tunalı Hilmi Bey, ülkemizden, ileri düzeyde bulunan ülkelerin, ilim ve fenninden istifade edebilmek için yurt dışına öğrencilerin gönderilmesinin gerekliliğinden de bahsetmiştir.** Bu öğrencilerinin sadece Avrupa Ülkelerine değil, gerekirse Japonya'ya bile gönderilebileceğinden bahseden Tunalı Hilmi Bey, bu hususla da ilgili onlara, yüklü bir ödeneğin ayrılması gerektiğinden bahsetmiştir. Çünkü, gönderilen bu öğrencilerin Türklük ve müslümanlıklarını unutmadan, Batı'nın ilim ve tekniğini öğrenerek döndüklerinde öğrendiklerini uygulayarak daha çağdaş bir seviyeye ulaşabileceğini belirtmiştir.⁽¹¹⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey, Avrupa'nın pek çok ülkesini gezip görme imkanına sahip olduğu için, orada gördüğü, gözlemlediği şeylerin ülkemizde de, bulunması için çaba sarfetmiştir. Kendisi, bir milletin hayatında eğitim önemini oldukça iyi bilen, aydın bir milletvekili olarak, bu alanda her zaman çalışmalarda bulunmuştur.

b) Tunalı Hilmi Bey'in "Seçim Sistemi" ile ilgili çalışmaları:

Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde yaşayan insanlara Padişah'ın izni ile çeşitli sosyal haklar tanıyan Tanzimat Fermanı ve bu fermanın sonra halkın yönetiminde söz sahibi olabilmesi için, 1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ile ilk defa seçimler yapılmıştır. Demokratik yönetime doğru yapılan bu girişimler henüz tam anlamı ile anlaşılamadan 30 senelik bir suskunluk devresine terk edilmiştir.

Hürriyetçi aydınların çalışmalarıyla 1908 yılında, II. Meşrutiyet ilan edilmiştir, 1908 seçimlerinde de; 1876 Kanun-i Esasi'de yer alan (İntihab-ı Mebusan) milletvekili seçim kanunu, bazı değişikliklerle esas kabul edilmiştir. Bu kanun , cumhuriyet döneminde yapılan seçimlerde de

⁽¹⁰⁹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s.478,479; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi I, s.255,292,296,297,358,359; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s.501; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.42,43,44,; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VIII, İctima Senesi I, s.166,169,179,182;

⁽¹¹⁰⁾ Tungaya, Tarık Zafer, "Türkiye' de Seçim Tarihi", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Şubat 1954 tarihli sayı.

geçerli olmuştur. Gerçi seçme yasında, seçme nispetlerinde, değişiklikler yapılmışsa da az çok vergi vermek, seçmek ve seçilmek için belirli bir süre devlet hizmetinde bulunmak esasları... gibi hususlar aynı kalmıştır. (104)

1876 seçimlerinden sonra, cumhuriyet dönemine kadar, 1908, 1912, 1914 yıllarında da seçimler yapılmıştır. 1919 yılında ise Osmanlı Parlementosu son seçimini yapmış ancak Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi üzerine, Büyük Millet Meclisi, cumhuriyet döneminin ilk seçimini yapmıştır. 1919 yılı seçimleri, Türk Siyasi tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü, bu seçimler, hem demokrasi açısından, hem de milli hareketin fiililikten sıyrılma ve hukukileşmesine açılmış ilk kapı olmuştur. Ayrıca, 1919 yılı seçimleri, yeni bir devlete doğru geçiş aşamasında yer aldığı için önemlidir.⁽¹¹¹⁾

Cumhuriyet döneminde mevcut imkanlardan faydalanılarak, herşeyden önce, bağımsızlığın kazanılması için büyük çaba sarfedilmiştir.

Bunun yanında yönetimde yıllarca egemen olan fakat, son dönemlerde şartlı olarak değiştirilmeye çalışan geleneksel yapıdan ayrı, halk esasına dayanan ve ferdi hürriyetin de ön planda olduğu, bir sistemin de kurulması için çalışmalar yapılmıştır. Bu sistemin, gerçekleştirilebilmesi için de mümkün olduğu kadar renk, servet, cinsiyet, yaş, tahsil farkları gözetmeksizin, bütün vatandaşlara oy hakkının tanınması gerektiğine inanılmıştır. Ancak bu düşüncüyü mevcut şartlar nedeniyle tamamen gerçekleştirme imkanına sahip olunamamıştır.

Bu dönemde, 25 yaşını bitirmiş okuma yazma bilen her vatandaşın seçmek, 35 yaşını bitirmiş, devlet hizmetinde çalışmış vatandaşların da seçilme hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir.⁽¹¹²⁾ Cumhuriyet döneminde yapılan ilk seçimde, millet iradesini temsil eden, milletvekillerinin

⁽¹¹¹⁾ Tunaya, Tarık Zafer, Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1981, s. 181-192

⁽¹¹²⁾ Tunaya, Tarık Zafer ve Ülker, Reşid, Mufassal fihristli, Özetli Milletvekilleri Seçim Kanunu ve ilgili Mevzuat, İstanbul, 1954, s. 5-10.

seçilmesine özen gösterilmeye çalışılmıştır. Böylelikle de yeni kurulacak meclisin, tamamen halk egemenliğine dayanacağı belirtilmiştir. ⁽¹¹³⁾

Bu şekilde oluşturulacak meclisin üstünde herhangi bir kuvvetin olmayacağı, çünkü halk iradesine dayanılarak seçilen milletvekillerinin bulunduğu, memleketin ve milletin menfaatlerini herşeyin üstünde tutan bir kurum olacağı açıklanmıştır. ⁽¹¹⁴⁾

Cumhuriyet döneminin demokrat, aydın ve dönemin şartlarına göre son derece ileri görüşlü milletvekillerinden biri olan Tunalı Hilmi Bey, her konuda olduğu gibi "Seçim Sistemi" konusunda da büyük bir hassasiyet göstermiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığı kadar, yapılacak inkılapların da önemli olduğunu belirtmiştir. ⁽¹¹⁵⁾

Tunalı Hilmi Beyi seçim sistemi ile ilgili çalışmalarına ve araştırmalarına sadece milletvekili olarak görev yaptığı dönemde değil, daha önceleri başlamıştır. Avrupa'da bulunduğu esnada bu konuyla ilgili araştırmalar yapmış, kendi ifadesi ile hayatının 25 yılını bu meseleyle ilgili çalışmalarına ayırmıştır. Bu araştırmaları sonucunda yazmış olduğu eserler de mevcuttur. ⁽¹¹⁶⁾ Hatta bu eserlerde "Osmanlı'da Ahali Hakimliği" ni Mustafa Kemal'e takdim etmiştir. ⁽¹¹⁷⁾

Tunalı Hilmi Bey, 1876 I. Meşrutiyet'in ilanından sonra, seçim usulleri hakkında köklü herhangi bir gelişmenin olmadığını ve bu hususun hep ihmal edildiğini belirterek seçimlerde ana amacın, halkın hakiki temsilcilerinin seçilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle de yeni bir seçim sisteminin gerekli olduğunu ısrarla savunmuştur.

⁽¹¹³⁾ Tunaya, Türkiye' nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi, İstanbul, 1960, s. 120; Tökin, Firuzan Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965, İstanbul, 1965, s. 26

⁽¹¹⁴⁾ Abalıoğlu, Yunus Nadi, Birinci Büyük Millet Meclisi' nin Açılışı ve İsyanlar, İstanbul, 1955, s. 36,37,55,

⁽¹¹⁵⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi I, s.33,34;

⁽¹¹⁶⁾ Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, 1318, s. 120-140. Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Kahire, 1324-1326, s. 9-11. Tunalı Hilmi, Un Prof' d Organisation dela Souverainefe du Peuple en Turguie, Cenevre,1902. s.19-23.

Hanioğlu, M.Şükrü, Tunalı Hilmi Bey' in "Devlet Modeli", İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1982, Özel Sayı.

⁽¹¹⁷⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s.331-335,356, 433;

Tunalı Hilmi Bey'in seçim sistemiyle ilgili çalışmaların ve faaliyetlerine, her zaman olduğu gibi milletvekili arkadaşları tepki göstermişlerdir. Böyle bir düzenlemenin şu an için gereksiz olduğunu ve memleketi ilgilendiren diğer meselelerin daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Tunalı Hilmi Bey de onların bu tepkisine karşılık, memleketin mukadderatını belirleyecek bu meselenin diğerlerinden daha önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, memleketin mukadderatını belirleyen kararları alan milletvekillerinin seçimlerinin ve seçim usullerinin uygun olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğunu hatta kendisinin bile bu seçim sistemi ile milletvekili olup olmadığından şüphe ettiğini ifade etmiştir.⁽¹¹⁸⁾

Tunalı Hilmi Bey, milletvekili arkadaşlarının pek fazla önem vermediği seçim sisteminin, Avrupa'da son derece önemli olduğunu söylemiştir. Avrupalıların bu konuyu hassasiyetle ele aldıklarını, hatta sadece seçim sistemiyle ilgili, 82 ciltlik eserler yazdığını belirtmiştir. Ayrıca Avrupa'da yapılan seçimin ülkemizde yapılan seçimden çok daha farklı olduğunu, Avrupa'da %81 oranında oy alamayan kimsenin seçilemeyeceğini; oysa, ülkemizde, yarıdan bir fazla oy kazanan adayın seçimde başarılı sayıldığını ifade etmiştir. Bunun yanında, ülkemizde yapılan seçimde herhangi bir eşitlik sözkonusu olduğunda, Kur'a çekildiğini söyleyerek, buna da karşı çıkmıştır. Memleketin mukadderatını belirleyecek kararları alacak olan insanların kur'a ile seçilmesinin yanlışlığını izah etmiştir. (119) **Seçimle göreve getirilen milletvekillerinin halkın temsilcileri olduğunu ve kendilerine oy veren her vatandaşın, bu milletvekilleri üzerinde hak sahibi olduğunu belirtmiştir.** Bu nedenle de, Türkiye'de yapılan seçimin, bütün ayrıntılarıyla yakından ilgilenmiştir. Bu hususta gösterdiği titizliği "Osmanlıda Ahali Hakimliği ve Murad" adlı eserlerinde de belirtmiştir. Bütün bunların yanında Tunalı Hilmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "İdare-i Kur'a ve Nevahi Kanunu ile Teşkilat-ı Esasi Kanunu" nun görüşüldüğü zamanlarda konuyla ilgili fikirlerini, araştırmalarını izah ederek arkadaşlarına anlatmıştır.

⁽¹¹⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I, s. 331, 332, 334, 335, 356, 433;

Tunalı Hilmi Bey, her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yaşayan herkesin kendisini mecliste temsil edecek, milletvekillerini özgür iradeleri ile seçme hakkına sahip olmalarının gerekli olduğunu belirtmiştir. Memleketin, uzun yıllardır devam eden harpler nedeniyle nüfusunun azaldığını, dolayısıyla seçmen yaşının 18 olması gerektiğini de savunmuştur. Ayrıca, cins, ırk, din, tahsil ayrımı gözetmeksizin herkesin seçimlere katılmasının gerekli olduğuna da inanmıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in bu düşüncelerine karşı çıkan milletvekili arkadaşları, köylülerin cahil olduklarını ve seçim konusunda birşey bilmediklerini belirtmişlerdir. Bu duruma sert tepkiler gösteren Tunalı Hilmi Bey, cahil olarak vasıflandırdıkları insanların kendilerinden daha zeki ve bilgili olduklarına inandığını izah etmiştir. **Seçimler için aday olacak kimseler için, aday oldukları seçim bölgesinde en az bir yıl ikamet etmelerinin gerekli olduğunu belirtmiştir.** Ayrıca, seçimin bütün ülkede, bir gün içinde yapılmasının daha doğru ve sağlıklı olacağını vurgulamıştır. Bu nedenle de, gerekli organizasyonun seçim gününe bir ay kala yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'e göre;

Seçim gününe bir ay kala her seçim merkezine seçmen listeleri gönderilmelidir. Bu liste halkın görebileceği bir yere asılarak, seçmenlerin buradan isimlerini kontrol etmeleri sağlanmalıdır. Bu listede isimlerini bulamayanlar gerekli makama başvurarak, isimlerini kaydettirmelidirler. Seçim gününe bir hafta kala ise, seçim için gerekli olan evraklar, seçim bölgelerine gönderilerek görevli kimselere dağıtılmalıdır. Seçim günü ise seçmenler, daha önce belirtilen usullere göre oylarını kullanmalıdırlar. Okuma, yazma bilmeyenler ise oy pusulalarını, okuma yazma bilen ve güvendikleri kimselere yazdırmalıdırlar. Ayrıca, Tunalı Hilmi Bey bu hususla ilgili herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için " Yuvarlak Usul " adını verdiği bir sistem geliştirmiştir. Buna göre; okuma yazma bilmeyenlere hükümet bütçesi uygun olursa, beyaz ve siyah

yuvarlaklar yaptırılarak, birinin "Evet" diğerinin "Hayır" yerine kullanılabileceğini belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in ortaya çıkardığı bu usul, meclisteki arkadaşları tarafından "Rus Usulü" olarak nitelendirilmiş ve kendisi de bolşeviklikle suçlanmıştır. Kendisi, bu değerlendirmeye şiddetle karşı çıkmış, bu usulu hiç bir yerden okumadığını, kopya etmediğini ancak, **hak ve hakikatin, ilmin hiç bir kimsenin ve milletin malı da olamayacağını** açıklamıştır.

Tunalı Hilmi Bey, seçimlerde meydana gelebilecek usulsüzlüklerde ise müracat edilecek mahkemelerin bulunmasının gerekli olduğunu da belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey bu şekilde yapılan seçimin, tamamen milletin özgür iradesine dayanan bir seçim olacağına inanmıştır. Ayrıca milletin kendilerini temsil edecek olan milletvekillerini de yakından tanıyabileceklerini, milletvekillerine daha kolay ulaşabileceklerini belirtmiştir. **Seçimin en alt tabakadan üste doğru yapılması gerektiğini, böylelikle de toplumun ve bireylerin zamanla ilerleyebileceğine ve çağdaş bir seviyeye ulaşabileceğine inanmıştır. Ancak, siyasi hayat içerisinde mümkün olabildiğince hata yapılmamasını da savunmuştur. Çünkü, kendisi siyaset adına yapılacak hatanın en ağır cinayet olacağını ve bunun bütün memleketi etkileyecek bir meseleye dönüşeceğini, bu nedenle de dikkatli davranılmasının gerekliliğini belirtmiştir.**⁽¹²⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey'in seçim sistemiyle ilgili çalışmalar ve titizlik gösterdiği bir başka husus da, yapılacak seçimin "Temsili Mahalli" veya

⁽¹²⁰⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XII, İctima Senesi II, s.284; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIII, İctima Senesi II, s.6, 21, 36, 61, 75; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi II, s.73, 75, 78, 79, 132, 133, 209-213, 222-225, 227-231, 236-237, 277-278, 281, 283, 299; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIX, İctima Senesi II, s.84, 93, 317, 328, 401; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XX, İctima Senesi III, s.227, 228, 234, 241, 411, 418, 425, 429, 430, 432, 433, 548, 567, 571; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXI, İctima Senesi III, s.111,-117, 120-129, 368, 374, 375; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXIV, İctima Senesi III, s.32-36, 43-47, 192-199,202,540; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXV, İctima Senesi III, s.505-512; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVI, İctima Senesi III, s.88-98, 362, 370, 421, 461, 462; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVII, İctima Senesi III, s.103;

"Temsili Mesleki" esasına göre yapılması hususudur. Temsili ve mahalli seçim sistemi ile yapılacak seçimin , halkın ve milletin menfaati için yararlı olacağına inanmıştır. Seçimin önce köylerden başlayara, kademe kademe, merkeze doğru giden bir şekilde yapılmasının gerekli olduğundan da bahsetmiştir.⁽¹²¹⁾ Kendisinin, zincirleme bir şekilde birbirine bağlı seçim sistemi oldukça ilgi çekicidir.

Bu sistem şu şekildedir;

İlk önce köylerde, köylüler tarafından yüz kişi başına bir üye seçilecek ve bu üye sayısı o köyün nüfusu oranında artacaktır. Köy halkı tarafından seçilen üyeler, kendi aralarında üç kişilik bir heyet seçerek, bunların başkanına da "Muhtar" adı verilecektir. Ayrıca bir de "Köy Şurası" oluşturulacaktır. Bu köy şurası da kendi aralarında yaptıkları bir seçimle Nahiye Şurasına bir temsilci göndereceklerdir. Nahiye şurasına muhtelif köylerden gönderilen temsilciler burada bir ay kadar birlikte çalışacaklardır. Böylece, birbirlerini de daha yakından tanımış olacaklardır. Nahiye şuraları kendi arasında en az üç, en fazla yedişer kişilik üye grupları seçerek, bir "Nahiye Divanı" oluşturacaklardır. Burada seçilen kimseler de vilayete gönderilerek; vilayette iki ay çalışma yaptıktan sonra, yine seçimle merkeze, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir temsilci göndereceklerdir.⁽¹²²⁾

Böylece milletin kendi haklarını savunacak kimseleri yakından tanıyabileceğine inanan Tunalı Hilmi Bey, bu sistemin ülkemizde kullanılabilmesi için yoğun çaba sarfetmiştir. Ayrıca seçimin, demokrasi açısından büyük bir önemi olduğuna da yürekten inanmıştır.

⁽¹²¹⁾ Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Mısır, 1324-1326, s.7-11.

Tunalı Hilmi, Murad, Mısır, 1318, s. 124-140; Hanoğlu, M.Şükrü, Tunalı Hilmi Bey' in "Devlet Modeli", İstanbul İktisad Fakültesi Mecmuası, Özel Sayı II, İstanbul, 1984, s. 137-144; Köni, HasanTunalı Hilmi Bey, Jöntürkler' de Yeni Devlet Düşüncesinin Belirlenişi, X. Türk Tarih Kongresi, Cilt VI, Ankara, 1986, s.2641-2647.

⁽¹²²⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.371, 387, 423,-41; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I, s.120, 151-155, 258, 263, 338, 341, 344, 350, 351, 361, 370, 376, 449, 450, 483-487, 492-495; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VII, İctima Senesi I, s.250, 257, 260-265, 292-299, 303-328,337; Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Kahire 1324-1326, s. 10-11.

Tunalı Hilmi Bey'in seçim sistemiyle ilgili çalışmaları ve fikirleri zamanında yeterince anlaşılamamış ve değerlendirilememiştir. Ancak, bu gün bile kullandığımız seçim sistemimizde, Tunalı Hilmi Bey'in fikirlerin bazılarının aynen var olduğunu, bazılarının da izlerini görmemiz mümkündür.

c) Tunalı Hilmi Bey'in köylü haklarıyla ilgili çalışmaları:

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren en alt tabakadan üste doğru birbirine bağlı bir sistemle idare edilmiştir. Bu nedenle, devleti oluşturan her tabaka düzenli bir şekilde kontrol altında tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin fetih sistemine dayalı yönetimi de bunu gerektirmiştir. Bu sistem, yükselme dönemine kadar oldukça disiplinli bir şekilde devam etmiştir. Yükselme döneminden itibaren ise bu geleneksel mekanizmada yavaş yavaş çatlama başlanmış, ayrıca bu dönemde Avrupa'da meydana gelen değişimler, bu çatlama'nın daha da artmasına sebep olmuştur.

XVIII. yy'a gelindiğinde mekanizmanın yeniden sistemli bir şekilde işleyebilmesi için bir dizi önlemler alınmaya çalışılmışsa da başarı olunamamıştır. Bütün bunlara bir de XVI. yy'dan itibaren Avrupa Devletleri'ne verilen imtiyazlar, durumu daha içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu da, Osmanlı Ülkesinde toprak sistemine dayanan ekonomiyi felce uğratmıştır. Siyasi bunalımlar ve ekonominin çıkmazda oluşu, halkı da büyük sıkıntı içerisine sokmuştur.^(222/A)

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, memleketin içinde bulunduğu bu durumdan nasıl kurtulabileceği konusunda değişik fikirler ortaya atılmıştır. Özellikle hürriyetçi aydınlar bu konuda büyük çabalar sarfetmişlerdir. Hürriyetçi aydınların benimsediği, memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarma fikirlerinden birisi de; yıllarca takip edile toprak sisteminden, son dönemlerde daha farklı bir statüye sahip olan; buna rağmen geleneklerini, ahlaklarını muhafaza eden köylü sınıfıyla, Batı'nın ilim ve medeniyetinden istifade ederek, yönetimin baskılı

^(222/A) Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, (Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul, 1974, s. 7-40.

idaresine karşı olan tabakanın birleşerek, ülkenin selameti için çaba sarfedilmesi düşüncesidir.⁽¹²³⁾

Bu düşünceye sahip aydın sınıfın içerisinde yer alanlardan biri de Tunalı Hilmi Bey'dir. Kendisinin onbir yaşından beri köy aşığı olması bu konuda hassasiyetini daha da artırmıştır.⁽¹²⁴⁾ Tunalı Hilmi Bey, Cumhuriyet dönemindeki milletvekilliği sırasında, köylü haklarının verilmesi konusunda yoğun çaba sarfedenlerden birisidir. Ayrıca, **Cumhuriyet dönemini de bu konudaki çalışmalarını; sulh, imar ve tamir, çağdaş milletler seviyesine ulaşabilme şeklinde üçe ayırmıştır. Bu sınıflama da da en önemli yerin imar ve tamir olduğunu ısrarla savunmuştur.**

Tunalı Hilmi Bey ayrıca milli mücadelenin kazanılmasında kadınıyla, erkeğiyle, yaşlısıyla, genciyle Anadolu Köylüsü'nün emeğinin büyük olduğunu belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, milli mücadelenin kazanılmasında her türlü fedakarlıkta bulunan Türk Köylüsü'nün, ülkenin hakiki efendileri olduğunu ve bu milletin de temelini onların oluşturduğunu, her zaman ısrarla savunmuştur.⁽¹²⁵⁾ Bu konuyla ilgili düşüncesini, "Köylü Hakları Kanununun" görüşüldüğünde değil, söz aldığı her konuşmasında meclis kürsüsünde dile getirmeye çalışmıştır. Ayrıca, "Memiş Çavuş" tiplmesiyle yazdığı, küçük tiyatro oyunu şeklindeki eserlerinde, Anadolu Köylüsü'nün bütün özelliklerini ve beklentilerini ifade etmiştir. Hatta, görmüş, geçirmiş bir Anadolu köylüsü olan "Memiş Çavuş'un", milletvekillerini tenkit ettiğini bile görebilmemiz mümkündür.⁽¹²⁶⁾

⁽¹²³⁾ Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye' nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jöntürk Hareketinin Fikri Esasları, İstanbul, 1956, s. 7.

⁽¹²⁴⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XII, İctima Senesi II, s.122;

⁽¹²⁵⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIII, İctima Senesi II, s.203,-205, 210; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VIII, İctima Senesi I, s.94, 95, 99, 100; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.19, 20,25,26; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I, s.149,140,141;

Tunalı Hilmi Bey, yıllarca bu memleketin yükünü omuzlarında taşımış olan Anadolu Köylüsü'nün göz ardı edilmemesi gerektiğini belirterek, bu alanda da yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Anadolu Köylüsü'nün ağzından söylediği şu dörtlükte de onların içinde bulunduğu durumu ifade etmiştir.⁽¹²⁷⁾

"Ben eker biçerim
Yok yine bir değerim
Ayrık otu bir nimet
Elbette kan içerim"

Tunalı Hilmi Bey, köylü haklarının kazandırılması ve korunması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kanun teklifi sunmuştur. Ancak, kendisinin bu teklifi iki yıl kadar bekletilmiş ve dikkate alınmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'de köy kanunları görüşülürken Tunalı Hilmi Bey, İçişleri Bakanlığı'nın bu teklifi dikkate alması gerektiğini bir kez daha belirtmiştir.⁽¹²⁸⁾ Her şeyden önce, köylülerin yıllarca ağır vergiler altında ezildiklerini, bu nedenle vergi konusunda gerekli kolaylığın kısa zamanda gösterilmesini istemiştir. Halkın maddi gücü nisbetinde vergi verebileceğini, bunun üzerinde vergi vermelerinin zaten iktisadi yönden zayıf olan köylünün durumunu daha da kötüye götüreceğini açıklamıştır. Halk esasına dayanarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin de bu hususta gerekli hassasiyeti göstereceğine inanmıştır.⁽¹²⁹⁾

Tunalı Hilmi Bey; köylerdeki aile yapısı ile ilgili meselelere de hassasiyetle eğilmiştir. Köylülerin çocukları nüfusa yazdırma konusunda alınan paraların köylüleri zor durumda bıraktığından da bahsederek, bu sıkıntılarında devlet desteğiyle, kısmen de olsa hafifletilebilmesi için çaba

Hilmi, Mebuslar Meclisi Kapısında bir Köylü, Memiş Çavuş. Bu Meclise Girmeliyiz., Kahire, 1326.

⁽¹²⁷⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi II, s.278, 279, 280, 281; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VII, İctima Senesi II, s.668;

⁽¹²⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VII, İctima Senesi I, s.109, 110, 111;

⁽¹²⁹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I, s.445, 447; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.19, 20, 25, 26; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIX, İctima Senesi II, s.341;

sarfetmiştir. Ayrıca, köylü gençlerin evlenirken çektikleri sıkıntıları belirterek, başlık parası, kız kaçırma veya düğünlerde yapılan gereksiz harcamalar konusunda da düşüncelerini belirtmiştir. Bu hususla ilgili, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kanun teklifleri görüşülürken söz alan Tunalı Hilmi Bey düşüncelerini, görüp yaşadığı hadiselerden örnekler vererek, durumu daha açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁽¹³⁰⁾ Özellikle başlık parası konusu üzerinde ısrarla durmuştur. Köylülerin, belirlenen başlık parasını ödeyebilmek için mevcut şartlarını zorladıklarını, bunun da maddi yönden onları zor duruma düşürdüğünü belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey, ailelerin birbirlerine gerekli hoşgörüyü göstermelerini ve yeni bir yuvayı borçlar üzerine kurmanın yanlış olacağına ve borçsuz yuva kurmanın gerekli olduğunu savunmuştur. Türk toplumunun çekirdeği olan sağlıklı şartlarda kurulup devam etmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir.⁽¹³¹⁾

Tunalı Hilmi Bey, Türk toplumunda, tarım alanındaki üretimi nedeniylr önemli bir yere sahip bulunan Türk Köylüsünün, bu üretimi himaye eden kooperatiflerin yaygınlaştırılması gerektiğini de ısrarla savunmuştur.⁽¹³²⁾

Ayrıca, Tunalı Hilmi Bey, birbirlerine yakın köylerin birleştirilerek tek, tek köy haline getirilmesi gerektiğini belirterek, böylelikle köylüler arasında zaten var olan dayanışmanın, daha da kuvvetleneceğini söylemiştir. Bu şekilde birleşen köylerin; yol, okul, sağlık gibi problemlerinin çözüleceğini ve bu hususlarda da daha iyi bir hale geleceğini ifade etmiştir. Bütün Türkiye köylerinin zincirleme bir şekilde birbirlerine bağlı olduklarını belirten Tunalı Hilmi Bey, bu şekilde

⁽¹³⁰⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XVIII, İctima Senesi III, s.443, 441, 464; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre XIX, İctima Senesi III, s.15, 28, 29; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.323,324, 342;

⁽¹³¹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I, s.35, 36, 39; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt X, İctima Senesi II, s.202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 214, 215, 216, 217, 222;

⁽¹³²⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XI, İctima Senesi II, s.380, 390; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VII, İctima Senesi I, s.109,110,111;

oluşturulan köy federasyonlarının, kendi meselelerini kendilerinin kendilerinin kısa bir sürede halledebileceklerini belirtmiştir. Böylece uzun süre merkezden, meselelerini halledebilmek için gelecek yardımı beklemeyeceklerini de ifade etmiştir.⁽¹³³⁾

Tunalı Hilmi Bey, Türk köylüsünün idare edilmesi konusunda da, büyük bir titizlik göstermiştir. Tanzimat döneminden itibaren kendilerinin seçtikleri muhtarlar tarafından idare edilen köylülere, muhtarlığın yanında azaların ve halktan bazı temsilcilerin de katılmasıyla oluşturulacak bir köylü divanı ve köy şurasının kurulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁽¹³⁴⁾ Muhtarlığın kaldırılması konusunda çalışmalarda bulunan milletvekili arkadaşlarına, Tunalı Hilmi Bey büyük bir tepki göstermiştir. Çünkü, hem hükümet vekili hem milletin vekili olarak görev yapan muhtarlığın kaldırılmasını son derece yanlış bulmuştur. Ayrıca, Tunalı Hilmi Bey, muhtarlık kaldırıldığı takdirde, memlekette herşeyin yıkılacağını ve kaldırılacağını belirtmiştir. Köylerden şehirlere doğru, demokrat sistemin bir parçası olarak gördüğü muhtarlığın kaldırılmasının, köylü halkı için de son derece zararlı olacağından bahsetmiştir. Bu nedenle de, milletvekili arkadaşlarına da Türklüğün ananesinde bulunan muhtarlığın önemini anlatmaya çalışmıştır. Milli mücadelede, muhtarların destek ve yardımlarıyla kazanıldığını belirten Tunalı Hilmi Bey, mahalli idare **sisteminde muhtarlığın önemini de vurgulamıştır.**

Tunalı Hilmi Bey, bu milletin her ferdinin, köylü veya şehirli hak ettiği şekilde yaşaması gerektiğine inanan bir Türk aydını olarak, bu milletin zaten Türklük itibarıyla asırlardan beri demokrat bir ruh içerisinde yaşamış olduğunu, bu ruhun İslam esaslarıyla da birleşerek, bütün dünya milletlerinden daha evvel, eşitliğe tesis ederek yaşamaya başladığını ifade etmiştir.⁽¹³⁵⁾

⁽¹³³⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima Senesi I, s.250-257, 260-265, 292-299,303, 304, 311, 312, 322, 323, 325, 326, 328, 337; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.371, 384, 414, 415;

⁽¹³⁴⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I, s.121, 151, 152, 153, 154, 155, 258, 262, 263, 338, 344, 350, 351, 361, 370, 376, 449, 450, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 492, 493, 494, 495; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XII, İctima Senesi II, s.284; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIII, İctima Senesi II, s.6, 21, 36, 61, 75;

⁽¹³⁵⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IVX, İctima Senesi II, s.73-79, 132, 133, 209-213, 222-237, 277-299; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIX, İctima Senesi II, s.84,

Tunalı Hilmi Bey, köylü haklarının savunuculuğunu büyük bir ısrarla sürdürmüştür. Ancak arkadaşları tarafından da ağır suçlamalarla karşılaşmıştır. Kendisine "Komünist", "Bolşevik" denmesine aldırmamıştır. Milletvekiller bazen, Tunalı Hilmi Bey'in akli dengesinin bozuk olduğu kararına varmışlardır. Akli dengesi bozuk bir milletvekilinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden söz söyleme sahip olamayacağını belirterek, kendisinin, köy aşkının bu şekilde değerlendirilmesinden üzülmeyişini, tam tersine gurur duyduğunu belirtmiştir.⁽¹³⁶⁾ Tunalı Hilmi Bey, bütün fikirleri gibi bu konuyla ilgili düşüncelerini pek fazla dikkate alınmamış, ama zamanla, bu fikirler benimsenmiş ve kabul görmüştür.

d) Tunalı Hilmi Bey'in sağlık alanında çalışmaları:

Tunalı Hilmi Bey, cumhuriyetin ilk dönemlerinde aydın bir milletvekili olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yaptığı dönemlerde, halkın sosyal ve siyasi meselelerinin hemen hemen hepsiyle yakından ilgilenmiştir. Takdirle anılacak pek çok faaliyette bulunarak, milletin gerçek bir temsilcisi olduğunu da göstermiştir.

Sağlık hizmetleri ve problemleri de, Tunalı Hilmi Bey meşgul olduğu alanlardan biridir. Bu hususta gösterdiği hasasiyette tıp eğitimi almasının, ayrıca memuriyeti sırasında memleketin pek çok yerini görebilme şansına sahip olması da etkili olmuştur.

Tunalı Hilmi Bey bir insan hayatının, bir memleketin hayatı kadar mukaddes olduğundan bahsederek, her şeyden önce insan hayatına değer verilmesinin dğerekli olduğunu ısrarla belirtmiştir.⁽¹³⁷⁾ Memleket adına yapılacak hizmetlerin hepsinin öneminin büyük olduğunu,

86, 87, 91, 92, 93, 317, 319, 320, 323, 324, 325, 326, 328, 401; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XX, İctima Senesi III, s.227, 228, 234, 341, 411, 418, 425, 429, 430, 432, 433, 548, 550, 552, 554, 556, 557, 564, 565, 567, 571; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XX, İctima Senesi III, s.111-120, 127-129, 368, 374, 375; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi III, s.22, 33, 36, 43, 44, 45-47,, 192-199,202,540; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXV, İctima Senesi III, s.505, 511, 512; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXV, İctima Senesi III, s.18, 27.

⁽¹³⁶⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVIII, İctima Senesi IV, s.37, 38.

⁽¹³⁷⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi I, s.255, 292, 296, 297, 358, 359.

ancak bazı alanda yapılmış veya yapılacak hizmetlerin diğerlerine göre daha büyük bir önem arzettiğini ifade etmiştir. Bu hizmetlerden ilkinin sağlık olduğundan bahseden Tunalı Hilmi Bey, bu hususta Sağlık Bakanlığına önemli ve bürük görevlerinin düştüğünü de belirtmiştir. **Ancak, Sağlık Bakanlığı'nın vereceği hizmetin yalnızca doktor ve ilaçla değil, aynı zamanda, halkı pek çok kanuda eğitmekle yapılabileceğini açıklamıştır.** ⁽¹³⁸⁾ Tunalı Hilmi Bey, uzun yıllardır devam eden harpler nedeniyle halkın yoksullaştığını, dolayısıyla hastalıklarını veya hastalarını xtedavi ettirecek ekonomik güce sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bunun yanında, halkın hastane ve doktorlar konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıklarını da vurgulamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın devlet desteği ile bu duruma daha ciddi bir şekilde eğilmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Sağlık kuruluşları ve personelinin iyi bir şekilde hizmet sunabilmesi için de gerekli sağlık malzemelerinin kısa sürede temin edilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. ⁽¹³⁹⁾

Tunalı Hilmi Bey, memleketin coğrafi konumu nedeniyle, bazı hastalıkların daha kolay yayıldığını, bunun için de gerekli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kolera vb. gibi bulaşıcı hastalıkların aşılarının Sağlık Bakanlığı tarafından, halka ücretsiz olarak yapılması gerektiği düşüncesi savunmuştur. ⁽¹⁴⁰⁾ **Tunalı Hilmi Bey, hastanede verilen hizmetlerin maddi ve manevi veya sosyal statüsü değişik insanlara farklı farklı yapılmaması gerektiğini savunarak, bunun herşeyden önce meslek ahlakına ters olduğunu belirtmiştir. Hasta insanlara doktorların ve sağlık hizmetleri sunan diğer personelin sadece ve sadece insanlarla hasta oldukları için ilgilenilmesinin gerekliliğine inanmıştır.** Bu hususun son derece önemli olduğunu ısrarla savunmuştur. Çünkü, bu sosyal ayırım sebebiyle, tedavi amacıyla hastaneye gelen insanların karşılaştıkları zorluklar nedeniyle tedaviden vazgeçmeleri, hastalıklarını başkalarına bulaştırmaları sonucunda, hasta insanların sayısının arttığını da belirtmiştir. Ayrıca, hasta insanlara tedavi ücreti konusunda da destek olunmasının doğru olacağını, maddi durumu

⁽¹³⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXII, İctima Senesi III, s.542.

⁽¹³⁹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VII, İctima Senesi I, s.47, 67, 114, 115, 116-120; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VIII, İctima Senesi I, s.84-88.

⁽¹⁴⁰⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi III, s.255, 292, 296, 297, 358, 359.

iyi olmayan insanların ölüme terkedilmesinin yanlış olunmasından bahsetmiştir.⁽¹⁴¹⁾

Tunalı Hilmi Bey, sağlık alanında da eğitimin son derece önemli olduğunu ısrarla savunmuştur. Ayrıca sadece hasta olunca değil, evliliğe hazırlanan her çiftin sağlık bakımından birbirine uygun olup olmadıklarını da doktora giderek öğrenmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu hususla ilgili olarak da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kanun teklifinde bulunmuştur. Tunalı Hilmi Bey'in bu teklifi kabul edilmiştir. Ayrıca, hamilelik, bebeğin yetiştirilmesi vb. konularda da sağlık hizmetleri veren personelden yararlanılmasının gerekli olduğunu da izah etmiştir.⁽¹⁴²⁾

Tunalı Hilmi Bey, sağlık alanındaki çalışmalarında çok önemli bir hususu da vurgulamıştır. O da sağlıksız beslenmedir. Mevcut şartlar nedeniyle halkın maddi gücünün zayıf olduğunu, bu durumun da devlet desteği ile halledilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir.

e) Tunalı Hilmi Bey'in kadın haklarının kazanılması ile ilgili çalışmaları:

Türk kadınının tarih boyunca faaliyetleri nedeniyle yeri ve önemi büyük olmuştur. Bunu orta asyadaki türk hakanlarının yanında aynı haklara sahip olarak yer alan Türk Kadınının statüsünden anlamaktayız. XVIII. ve XIV. yy'dan itibaren ise bu yer siyasi ve sosyal alanda daha büyük bir önem kazanmıştır. Kadınlar, kendi aralarında bazı faaliyetlerde bulunmuşlar, ancak, sayıları pek fazla olmamıştır. Çünkü, bu sayının içerisine dahil olanlar, daha çok sosyal statüleri farklı üst tabakaya mensup kimselerin kızlarının veya eşlerinin yurt dışında aldıkları eğitim veya Osmanlı Ülkesi'ne, Avrupa'dan getirtilen hocalardan aldıkları eğitimle yetişmişlerdir.

Tanzimat dönemiyle başlayan kadınların eğitimlerine ve sosyal statülerine verilen değer, 1900'lü yıllara gelindiğinde daha da

⁽¹⁴¹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XV, İctima Senesi II, s.256-259,274. TBMM,

yoğunlaşmıştır. Bunu da Türk kadınları yazdıkları eserleri ve faaliyetleri ile kendisi başarmıştır. 1908, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk kadınları çalışmalarına hız vermişlerdir. Çeşitli gazetelere yazılar yazmaya ve yavaş yavaş kendi aralarında örgütlenerek, dernekler kurmaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Mensuplarının bu husustaki çalışmalarını göz ardı etmemek gerekir. Türk kadınlarının hem siyasi, hem de sosyal haklarını kazanabilmeleri için zeminin oluşturulmasında emekleri büyük olmuştur. Ayrıca, İttihatçılar, bütün engellemelere rağmen bu faaliyetleri de laikleşme yolunda ilk ve en önemli adımı atmışlardır. Bu durum, geleneksel yapıyı ve var olan düzeni korumak isteyen çevrelerin tepkilerine yol açmakla birlikte, yeni bir toplum düzeni kurmak isteyen, aydın insanların öncülüğünde, topluma taşınan bu faaliyetler giderek daha geniş kitleler tarafından da benimsenmiştir. 1913 yılından itibaren ise Türk kadını artık kendi haklarını savunabilecek ve muhafaza edebilecek derecede örgütlenmişlerdir. ⁽¹⁴³⁾ Baskılı rejim nedeniyle, siyasal ilişkilerini koparan, geleneksel ve geri kalmış bir yapı içerisinde Türk kadınının meselelerinin ele alınıp ön plana çıkarılması, dönemin hassasiyeti düşünülürse oldukça ilgi çekicidir. ⁽¹⁴⁴⁾

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Türk kadınları, milli mücadelenin kazanılması için gereken hiç bir fedakarlıktan kaçınmamıştır. Hatta, milli mücadelede fedakar faaliyetleri nedeniyle destanlaşan kadınlarımız mevcuttur.

Tunalı Hilmi Bey, kadınlarımıza siyasi ve sosyal hakların kazandırılması ile ilgili çalışmalarına, Cenevre'de Jöntürk hareketi içerisinde bulunduğu dönemde başlamıştır. Ayrıca yazdığı eserlerinde de bu konudan bahsetmeyi ihmal etmemiştir.

Tunalı Hilmi Bey, bu eserlerinde Avrupa'nın muhtelif ülkelerinin kadınlarından bahsettikten sonra, **Türk kadınının Avrupa kadınlarından daha üstün vasıflara sahip olduğunu ısrarla savunmuştur.** ⁽¹⁴⁵⁾ Ayrıca, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini belirterek,

⁽¹⁴³⁾ Akşin, Sina, Jöntürkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1971, s. 95.

⁽¹⁴⁴⁾ Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, Cilt I, II, s. 676.

⁽¹⁴⁵⁾ Tunaya, Tanık Zafer, Türkiye' de Siyasal Partiler, İstanbul, 1972, s. 479. Inan, Afet, Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri, İstanbul, 1982, s. 38-44.

onların esir gibi tutulmaktan kurtarılarak, erkeklere tanınan her türlü yaşayış hakkından, kadınların da faydalanması gerektiğini savunmuştur. ⁽¹⁴⁶⁾ Tunalı Hilmi Bey, kadınların sosyal yaşayışları ile ilgili pek çok konuda yoğun çaba sarfetmiş ama, **kendisinin en büyük çabası, kadınların siyasi hayata kazandırılması alanında olmuştur.**

Tunalı Hilmi Bey, Jöntürk hareketi içerisinde ve eserlerinde fikir olarak belirttiği, Türk kadınlarına gerekli hakların verilmesini, Cumhuriyet döneminde, milletvekilliği esnasında gerçekleştirebilmek için faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, "İdare-i Kur'a ve Nevahi Kanunu" ile ilgili görüşmeler yapılırken 'köylerin bazılarında uzun yıllardır süren harpler nedeniyle **erkek nüfusun çok az olduğundan bahsederek kadınların oy vermelerini istemiştir.** Ancak, bu teklife şiddetle karşı çıkılmış ve hiçbir suretle bu teklif dikkate alınmamıştır. Fakat, bu tepki, her zaman olduğu gibi Tunalı Hilmi Bey'i yıldırmamış, bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için sonuna kadar mücadele etmekten vazgeçmemiştir. ⁽¹⁴⁷⁾ Kadınlara siyasi hakların kazandırılması konusunda ısrarına devam etmiş, her zaman meclis kürsüsünden bu düşüncesini ısrarla savunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, "Seçim Kanunu" 'nda yapılacak değişikliklerin görüşüldüğü **3 Nisan 1923 günü Tunalı Hilmi Beyi, yine bu konu ile ilgili düşüncesini açıklamıştır.** Seçim için yapılacak sayımda, kadınların da sayılamasının gerektiğini belirttiği esnada, diğer milletvekilleri sıra kapaklarına vurarak konuşmasına mani olmaya çalışmışlardır. Ayrıca, feministlikle de suçlanmıştır.

⁽¹⁴⁶⁾ Tunalı Hilmi, Oh, Mısır, 1327. Tunalı Hilmi, Osmanlı' da Ahali Hakimliği, Kahire, 1324-1326, s. 11. Tunalı Hilmi, Murad, Kahire, s. 157-185.

⁽¹⁴⁷⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XII, İctima Senesi II, s.284; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIII, İctima Senesi II, s.6, 21, 36, 61, 75; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi II, s.73, 75, 78, 79, 132, 133, 209, 210, 212, 213, 222, 224, 225, 227, 228, 231, 232, 236, 237, 277, 278, 281, 283, 293, 299; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIX, İctima Senesi II, s.84, 86, 87, 91-93, 314-328, 401; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XX, İctima Senesi III, s.227, 234, 341, 411, 418, 425, 429, 430, 432, 433, 548, 567, 571; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXI, İctima Senesi III, s.111-129, 368-375; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXIV, İctima Senesi III, s.32-47, 192-202, 540; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXV, İctima Senesi III, s.505, 511, 512; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVI, İctima Senesi III, s.88-98, 362-370, 421, 461, 462.

Tunalı Hilmi Bey, bahsettiği kadınların analarımız, bacılarımız, eşlerimiz, kızlarımız olduğunu belirterek bütün olumsuz şartlara rağmen düşüncesini savunmaktan vazgeçmemiştir.⁽¹⁴⁸⁾

Türk kadınının sosyal yaşantısıyla da yakından ilgilenen Tunalı Hilmi Bey, genç kızların evliliklerinden, düğünlerinden, evlenecekleri insanları tamamen kendi özgür iradelerine göre seçebilmeleri gerektiğini de belirtmiştir. Ayrıca, genç kızların parayla satın alınmalarına son derece karşı çıkmıştır. Herşeyden önce insanca muamele görmelerinin gerektiğini belirtmiştir.⁽¹⁴⁹⁾ Bunların yanında eşler arasındaki ilişkilerin de insanca davranışlar içerisinde olması gerektiğini de savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey'in ortaya attığı yenilikçi düşünceler ve tasarılar, her zaman tepki ile karşılanmıştır. Ancak, belirli bir süre sonra kendisine tepki gösteren milletvekili arkadaşları da Tunalı Hilmi Bey'in daha önce savunduğu ve önerdiği aynı düşünceleri benimsemişlerdir. Tunalı Hilmi Bey, hemen hemen her konuşmasında, her kanun teklifinde tepki ile karşılaşmıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in kadın haklarının kazandırılması konusundaki düşünceleri, 17 Şubat 1926'da ilk meyvesini vererek Medeni Kanun kabul edilmiştir. Arkasından 3 Nisan 1930'da kabul edilen, yeni belediyeler kanunu ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 5 Aralık 1934'te ise Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in bütün bu gelişmeleri görmeye ömrü yetmemiş ama bütün bu yeniliklerin zeminini, temelini oluşturmuştur.

f) Tunalı Hilmi Bey'in İstiklal Marşı'nın kabulü ile ilgili çalışmaları

Tunalı Hilmi Bey, Cumhuriyetin ilk döneminin aydın bir milletvekili olarak görev yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, halkın temsilcisi

⁽¹⁴⁸⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVIII, İctima Senesi IV, s.333, 340, 341; İnan, Afet, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının KAZANILMASI, İstanbul, 1982, S. 139, 140-147.

⁽¹⁴⁹⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I, s.322-324, 342; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I, s.35, 36, 39.

olarak görev yaptığını hiçbir zaman unutmamış ve ihmalkar davranmamıştır. Bu nedenle de milletin mukadderatını ilgilendiren her konuda büyük bir hassasiyet ve titizlik göstermiştir. Kendisi bu hassasiyetini İstiklal Marşı'nın kabulü sırasında da göstermiştir. **İstiklal Marşı'nın Türk Milletinin ruhuna hitap edecek bir marş olacağını bu nedenle de bu marşta herşeyin mükemmel olması gerektiğini belirtmiştir.**

Bu hususta, son derece titiz davranılmasının gerekli olduğunu belirten Tunalı Hilmi Bey, konuyla ilgili özel bir "Edebi Komisyon" un kurulması teklifinde bulunmuştur. Bu komisyonun da, gönderilen şiirler içerisinde en iyisini edebi ölçülerde seçmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in bu teklifi de her zaman olduğu gibi tepkiyle karşılanmıştır. Ancak, kendisi, Türk Milleti'nin ruhuna hitap edecek marşın seçiminde, acele edilmeden, inceden inceye büyük araştırma ve çalışma ile belirlenmesinin gerekli olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, seçilecek marşın bestelenmesinde de aynı titizliğin gösterilmesinin gerekli olduğunu açıklamıştır. Çünkü, Türk Milleti'nin, milli mücadele sırasında gösterdiği fedakarlığa layık marşın mukaddes olacağına inanmış bu nedenle de gereken özenin gösterilmesi fikrini savunmuştur.⁽¹⁵⁰⁾

Tunalı Hilmi Bey'in bu konudaki ısrarcı tutumu ve gösterdiği hassasiyet, sonuçta başarıya ulaşmıştır. İstiklal Marşı'mız Milletimizin ruhuna uygun bir marş olarak kabul edilmiş, bestelenmiş ve milletimizle özdeşleşmiştir.

⁽¹⁵⁰⁾ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi II, s.86, 87, 89; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi II, s.18; Goloğlu, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1968, s. 113, 119, 149.

III. BÖLÜM

A) TUNALI HİLMİ BEY'İN ESERLERİ

XIX. yy'da Osmanlı Devletini içinde bulunduğu bunalımdan kurtarabilmek için, Osmanlı aydınları çaba sarfetmeye başlamışlardır. Jöntürkler adı verilen bu Osmanlı aydınları, mücadelelerini daha rahat yürütebilmek için yurt dışında bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu aydınların, seslerini daha geniş kitlelere duyurabilmek için gösterdikleri en büyük ve yoğun faaliyetleri, çok zor şartlara rağmen gazete ve risaleleri yayınlamak olmuştur.

Osmanlı aydınları, çıkardıkları gazete ve risaleleri propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Amaçları ise, Kanun-i Esasi'nin yeniden geçerli olmasını ve Parlamento'nun toplantıya çağırılmasının temin edilmesidir. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve çeşitli görüşlerin tesiri altında yayınladıkları gazete ve risalelerde pek çok şahsın adını sayabilmemiz mümkündür. Bunlardan biri de Tunalı Hilmi Bey'dir. O da bazı arkadaşları gibi Osmanlı Birliği'ni isteyen liberal bir meşrutiyetçidir. Fikirleriyle de pek çok Osmanlı aydınından ayrılmıştır. Tunalı Hilmi Bey, risalelerinde genellikle toplumun her kesimine hitap etmeye çalışmıştır. Halkla içiçe olmayı, onların dertlerini, isteklerini, beklentilerini dile getirmeye çalışmıştır. Risalelerini coşkulu, heyecanlı ve duygulu yazmıştır. Ayrıca bu risalelere halkın camilerde, mescitlerde dinlemeye alışkın olduğu hutbe adını vermiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in hutbe adını verdiği onbir risalesinin yanında, yine aynı tarzda fakat bazı değişikliklerle yazmış olduğu eserleri de mevcuttur.

Tezimizin bu bölümünde Tunalı Hilmi Bey'in eserlerini tanıtmaya ve değerlendirmeye çalıştık.

Birinci Hutbe, Ezan, Cenevre, 1313

Tunalı Hilmi Bey, Cenevre'ye gelerek, Jöntürk hareketi içerisinde aktif bir şekilde faaliyetlerine başlamıştır. Ekim 1896'da "Hutbe" adını verdiği ilk risalesini yayınlamıştır. Bu risalede Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımı, yönetimden duyulan memnuniyetsizliği, halkın bu hususta bilinçlendirilmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, risalelerinde ve diğer eserlerinde duygularını coşkulu bir şekilde, bir hatip gibi usta bir tarzda ifade etmiş, zaman zaman da bu yoğun duygularını şiirle pekiştirmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in ilk risalesi, büyük bir beğeni kazanmıştır. Cenevre dışında bulunan pek çok arkadaşı tarafından da tebrik ve takdir edilmiştir.⁽¹⁵¹⁾ Kendisinin bu kadar başarılı olmasında da, halkın içinden biri olarak yaşamasını ve öyle düşünüp hissetmesinin payı büyük olmuştur. Bu nedenle de, halkın şikayetlerini, sıkıntılarını çok iyi bilip dile getirmiştir.

İkinci Hutbe, Cenevre, 1314

Tunalı Hilmi Bey, ilk hutbesinin gördüğü ilgiden son derece memnun olmuştur. Ancak bütün hayatı boyunca yaptığı her şeyi takdir edilmek kaygısı ile değil de; birşeyler verebilmek, eğitmek, öğretmek amacıyla yapmıştır. Bu düşünce ile ilk risalesini gördüğü ilgiden de cesaretlenerek ikinci hutbesini yayınlamıştır. Bu hutbede ele alınan, üzerinde durulan konular aşağı yukarı aynıdır. Osmanlı Ülkesinin genel durumundan bahsedilmiş, sadece yönetim ve idareciler tenkid edilmemiş, bunun yanında neler yapılması gerektiği konusunda da bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

⁽¹⁵¹⁾ Kuran, s. 63-120.

Üçüncü Hutbe, Cenevre, 1314

Tunalı Hilmi Bey, bu hutbesinde de diğer iki hutbesinde olduğu gibi yine devletin genel durumundan, ayrıca, verdikleri mücadelenin amacından bahsetmiştir. Diğerlerinde olduğu gibi yine coşkulu ifadeler kullanmıştır. Toplumdaki fertlere hitab ederken, herkesin, hangi statüde olursa olsun bir araya gelerek, verilen mücadeleye destek vermelerinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey, bu gayenin gerçekleşmesi için, din, dil, ırk ayrımının yapılmamasının doğru olacağına inanmıştır. Bu nedenle de yazdığı hutbelerini başka dillere de tercüme etmiştir.

Dördüncü Hutbe, Cenevre, 1314

Tunalı Hilmi Bey, dördüncü hutbesinde de bütün Osmanlı toplumuna seslenmiştir. Diğer hutbelerinde yer alan hususlara bu hutbesinde de yer verilmiştir. Ayrıca, İslam Dininin insanlara tanıdığı hak ve özgürlükten de bahsetmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in, bütün İslam aleminin halifesi sıfatıyla sorumluluklarını yerine getirmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. İnsanların birbirleriyle uğraşmaktan ziyade, bir araya gelerek Osmanlı Birliği için uğraşılmasının zorunlu olduğunu anlatmıştır. Tunalı Hilmi Bey, ayrıca insanların yalnız başlarına büyük şeyler başarmasının imkansız olduğunu, o nedenle de birlik içerisinde bulunmanın şart olduğunu ifade etmiştir.

Beşinci Hutbe, Cenevre, 1314

Tunalı Hilmi Bey'in Beşinci Hutbesi de Cenevre'de yayınlanmıştır. Yine, II. Abdülhamid'e yönetime duydukları nefretin, aleyhtarlığın sebeplerini anlatmıştır. Yıldız Sarayı yetkililerinin haksız yere Osmanlı aydınlarını cezalandırmalarının da yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, halkın yönetime yıllardır devam eden körü körüne bağlılığı da tenkid ederek, insanları düşünmeye davet etmiştir. İnsanların, doğruları, yanlışları kendilerinin tespit etmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca, Jöntürklerin halka Osmanlı yönetimi tarafından yanlış tanıtıldığını, amaçlarının ülke içerisinde karışıklık çıkarmak olmadığını, bilakis memleketin kurtuluşu için çaba sarfettiklerinden bahsetmiştir. Tunalı Hilmi Bey, amaçlarının Osmanlı Ülkesini parçalamak değil, mevcut toprak düzenini muhafaza ederek daha güçlü hale getirmek olduğunu ısrarla belirtmiştir.

Altıncı Hutbe, Cenevre, 1315

Altıncı Hutbede de bahsedilen meseleler, aşağı yukarı diğerleri ile aynıdır. Fakat, Tunalı Hilmi Bey, bu hutbesinde coşkulu duygularını zaman zaman kafiyeyle bir şekilde şiirlerle ifade etmiştir. Ayrıca verilen mücadelenin ve katlanılan sıkıntının, sadece insanca yaşamak hakkına sahip olabilmek için yapıldığını belirtmiştir. Halkın suskunluğuna da şiddetli karşı çıkarak haklarını savunmalarının gerekli olduğundan bahsetmiştir.

Sekizinci Hutbe, Cenevre, 1315

Yine bütün Osmanlı Milletine seslenen bir hutbedir. Yönetime duyulan hoşnutsuzluk belirtilmiştir. Nelerin yapılmasının gerekli olduğundan bahsedilmiştir. Yapılması gereken şeylerle ilgili islam dininden de destekleyici açıklamalar yapılmıştır. Osmanlı Birliğinden bahsedilmiş, bu hutbenin içinde de şiirlere yer verilmiştir.

Dokuzuncu Hutbe, Cenevre, 1315

Dokuzuncu Hutbede, Tunalı Hilmi Bey, memleketin kurtuluşu için, Osmanlı Ülkesinde yaşayan ve kendisini Osmanlı kabul eden herkese seslenmiştir. Bunlar arasında, museviler ve hristiyanlar da vardır. Ancak, Osmanlı Ülkesinde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunun müslüman olduğu göz önünde tutulmuştur. Ülkenin selameti için hep birlikte çalışılmasının gerekli olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca, hükümetin milleti istediği gibi yönetmesinin de yanlış olduğundan bahsetmiştir. Yapılan mücadelenin sadece bu gün için değil yarınlar için de gerekli olduğunu ifade etmiştir. Gelecek nesillerin menfaatlerinin de düşünülmesinin doğru olduğunu belirtmiştir. Bütün bunların yanında ülkenin, dışarıdan da ağır baskı altında olduğundan, milleti ancak kendi çabasının kurtaracağını da vurgulamıştır. Tunalı Hilmi Bey, sadece fikir üretmenin ve düşünmenin yetersiz olduğunu, bu düşünceleri uygulamaya geçirmenin artık zamanının da geldiğini belirterek bunun yapılabilmesi için de yılmadan çalışmanın esas olduğunu belirtmiştir.

Onuncu Hutbe, Kahire, 1320

Onuncu Hutbe de diğerleri gibi memleketin durumunu anlatmıştır. İnsanların birbirlerinin düşünce ve görüşlerini dinleyerek en iyi kararı veya düşünceyi ortaklaşa belirlenmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Geçmişte yapılan hataların sıkıntılarının bugün çekildiğini bu nedenle de daha dikkatli davranılmasının gerekli olduğundan bahsetmiştir. Milletlerin hak ettikleri şekilde yaşamasının ve idare edilmesinin gerekli olduğunu ısrarla savunmuştur. Bütün bunların gerçekleştirilmesi için de eğitimin son derece önemli ve gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, zulme ve baskılı idareye son verilmesinin de gerekli olduğundan bahsetmiştir.

Onbirinci Hutbe, Kahire, 1318

Tunalı Hilmi Bey, bu risalenin başlangıç bölümünde Madrid'deki görevi neden kabul ettiğini açıklamıştır. Bu açıklamada Madrid'deki memuriyeti, cemiyetin içinde bulunduğu maddi sıkıntı ve cemiyette bazı arkadaşlarına kırılganlıklarından dolayı kabul ettiğini açıklamıştır. Ama, bu memuriyeti kabul etmesiyle, mücadelesinden vazgeçmediğini, aksine daha yoğun bir şekilde faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, hemen hemen bütün eserlerinde olduğu gibi bu risalesinde de, II. Abdülhamid'i, son derece ağır bir dille tenkit etmiştir. Ayrıca, dokuzuncu ve onuncu hutbelerinde olduğu gibi bu hutbede de Türk unsurundan bahsetmiştir. Bütün bunların yanında, toplanmasını tasarladıkları bir kongreden bahsetmiştir. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde dağınık bir şekilde yapılan mücadelenin bir örgüt çatısı altında toplanmasını, cemiyetin de bir nizamnameye bağlanmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Tunalı Hilmi Bey, bu risalesinde kurmayı düşündüğü "Bitaraf Osmanlılar Cemiyeti"nden de bahsetmiştir.

Evvel ve Ahir, Cenevre (Tarihsiz)

Tunalı Hilmi Bey'in bu eseri tarihsizdir. Bu eser adından da anlaşılacağı gibi geçmişte yapılan yanlışları anlatmış her zamanki gibi Sultan II. Abdülhamid'i de tenkid etmiştir. Bu yönetimde Padişahın aynı derecede hükümetin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Tunalı Hilmi Bey, ulema sınıfını da bütün bunlara seyirci kaldıklarını, yönetime ve padişaha karşı herhangi bir şey yapmadıkları için onları imalı bir tarzda tenkid etmiştir. Ulemaların eskisi kadar ilimle ciddi bir şekilde meşgul olmadıklarını, bu duruma da hem padişahın, hem ulemanın sebep olduğunu belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, geçmişte yapılan hataları ve bu hataların sorumlularını belirttikten sonra bu milletin gelecekte aynı hataları tekrarlamamaları için padişahın, ulemanın milletin el birliği ile bu memleketi kurtarabilmek için çaba sarfetmesinin, çalışmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Padişahın, olağanüstü yetkilere sahip olmasının

da yanlışlığından bahsederek onun da milletin ve devletin bir memuru olduğunu belirterek hanedanlık sistemine karşı olduğunu bir kez daha ısrarla savunmuştur.

Ayrıca, memleketin mukadderatını ilgilendiren kararları da tek bir kimsenin vermesinin de doğru olmadığını belirtmiştir. Parlamento sisteminin gerekliliğinden de bahsetmiştir. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için de milletin üzerine düşeni yapmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.

Murad, Mısır, 1318

Tunalı Hilmi Bey'in en önemli eseridir. Bu eserini Madrid sefareti Türkçe Başkatipliği görevinde bulunduğu sırada yazmıştır. Bu görevinden ayrılıp Kahire'ye geldiğinde bu eserini bastırıp yayınlamıştır. Eser, Tunalı Hilmi Bey'in diğer risalelerinden ayrı 300 sayfalık bir kitap şeklindedir. Muhteviyatı da diğer risalelerinden farklıdır.

Eserin giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönem anlatılmıştır. Diğer eserlerinde olduğu gibi Sultan II. Abdülhamid ve yönetimi bu eserde de eleştirilmiştir. Bütün toplumlarda, insanların tek amacının insanca yaşamak olduğunu, bunun da adaletle, eşitlikle, hürriyetle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, insanların mevkii, makam veya siyasi nüfuzları nedeniyle birbirlerini ezmelerinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu yanlışlıkların düzeltilebilmesi için de, halkın bilinçlendirilmesinin gerekli olduğunu anlatmıştır. Bütün bu yanlışların yapılmasında cehaletin büyük payı olduğunu, yönetime ve idarecilere körü körüne bağlılığın sebep olduğunu da vurgulamıştır. Tunalı Hilmi Bey, umutsuzluğa düşmeden çaba sarfedilirse düzeltilebileceğini belirtmiştir. Bunun için de her şeyden önce gerekli olan birlik olduğunu ısrarla savunmuştur, Dili, Dini, Irkı ne olursa olsun, kendisini Osmanlı olarak kabul eden herkesin memleketin kurtuluşu için mücadele etmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, eserinin başlangıç bölümünde bu genel durumu açıkladıktan sonra yapılması gereken şeyleri maddeleştirerek anlatmıştır. Bu eser bir bakıma Anayasa kitabı gibidir.

Osmanlı Devleti'nin bir bütün olduğunu ve bu bütünlüğü hiçbir kimsenin hiçbir şekilde bozamayacağını belirttikten sonra ülke içerisinde, dince, idarece imtiyazlı bulunan topluluklarının imtiyazlarına dokunulmayacağını, ancak tek bir kişiye imtiyaz vermenin yanlış olduğundan bahsetmiştir. Aynı şekilde; milletin kaderini de tek bir kişinin belirlemesinin yanlış olduğunu, bu nedenle, Kanun-i Esasi'nin gerekli olduğunu anlatmıştır. Seçimle kurulacak bir parlamentonun, ülkenin menfaati için gerekli olduğunu savunan Tunalı Hilmi Bey, seçmenlerele, seçim sistemiyle ilgili düşüncelerini de dile getirmiştir. Ayrıca, küçükten büyüğe doğru her idare biriminin merkeze bağlı fakat kendileri haklarında bazı kararları da verebilecek yetkilere sahip meclislerin de bulunmasının gerekli olduğunu açıklamıştır. Tunalı Hilmi Bey, vergi sistemiyle ilgili düşüncelerini de belirterek, herkesin maddi gücü nisbetinde vergiye tabi tutulmasının daha uygun olacağını ve milletin ağır vergi yükü altında ezilmekten kurtulacağını belirtmiştir. Ayrıca, vakıf müesseseleri hakkındaki düşüncelerini de açıklamıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in bütün hayatı boyunca büyük bir titizlikle üzerinde durduğu meselelerden biri de Türk Dili'nin sadeleştirilmesidir. Bütün eserlerinde bunu zaman zaman belirtmiş, kendisi de yazılarında, konuşmalarında buna dikkat etmiştir. "Murad" adlı eserinde de devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu, bu nedenle de, okullarda verilen eğitimin, devlet dairelerinde çalışan memurların, çıkan gazete ve dergilerin, Türkçe yayınlanmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında, ilköğretimin kız, erkek ayırımı olmadan herkese zorunlu olduğunu da savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey, bu eserinde, toplanmasının gerekli olduğunu düşündüğü kongreden de bahsetmiştir. Saltanat ve Hilafeti de eleştir-

Murad adlı eserde, Tunalı Hilmi Bey, gerçekleşmesini istediği düşüncelerini 94 madde ile belirterek zaman zaman bu maddelere geniş açıklamalar getirmiştir.

Eserin son bölümlerinde ise bütün bunların gerçekleştiği takdirde, memleketin maddi ve manevi daha farklı bir seviyede olacağını ve bu devletin bünyesinde yaşayan insanların da bundan memnun kalacağını belirtmiştir.

Osmanlıda Ahali Hakimliği (İntihaplar, Bir Şart- Bir Dilek), Mısır, 1324-1326

Tunalı Hilmi Bey'in Murad adlı eserinden sonra gelen önemli eserlerinden biridir. Bu eser yayınlandığı zaman Osmanlı Hükümeti tarafından yasaklanmıştır. Eserin başlangıç bölümünde yine Osmanlı Devleti'nin genel durumundan bahsedilmiştir. Halkın, idare sistemine ve idarecilere karşı son derece duyarlı olmalarının gerekli olduğu belirtilmiştir. Avrupa'da bu durmun son derece ciddiyetle ele alındığını, ülkemizde de aynı ciddiyetin gösterilmesinin gerekliliğini savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey'in bu esri Murad adlı eserin bir özeti gibidir. Osmanlı Ülkesinde idarenin nasıl olması konusunda düşüncelerini, hanedanlık sistemine karşılığını bir kez daha ifade etmiştir. Ayrıca, seçim sistemini, Türk Dili'nin sadeleştirilmesinin gerekliliğini, eğitimin önemi ve kadın haklarının kazandırılması konusundaki fikirlerinden bahsetmiştir. Bu eserde bahsedilen bir başka husus da bütün bu isteklerin, beklentilerin sadece insanca yaşamak hakkına sahip olabilmek için olduğunu da ısrarla savunmuştur.

Bu eser, Tunalı Hilmi Bey'in Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri için de kılavuz olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, görev yaptığı dönemde, bu eserde geçen her düşüncesini, isteğini gerçekleştirebilmek için yoğun bir çaba sarfetmiştir. Bu eser Tunalı Hilmi Bey tarafından,

Makedonya (Mazi-hal-İstikbal), Kahire, 1326

Tunalı Hilmi Bey, bu eserini adından anlaşılacağı üzere üç ana başlık altında ve üç bölüm halinde yazmıştır. Birinci bölüme "Mazi" adını vererek önce Makedonya'nın coğrafi konumundan bahsetmiştir. Makedonya'nın adını nereden aldığını ve ilk önceleri kimlere mesken olduğunu anlatmıştır. Buraya yerleşen toplulukların, komşularıyla olan ilişkilerinin nasıl olduğunu belirtmiştir. İlk çağlardan itibaren sahip olduğu tarihi ve kimler tarafından idare edildiğini ilmi bir tarzda ele almıştır.

Eserin ikinci bölümüne de "Hal" adı verilmiştir. Bu bölümde Makedonya halkını oluşturan insanların, Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavut ve Türkler olduğunu belirtmiştir. Makedonya'da siyasi menfaatleri nedeniyle karışıklar çıkarmak için faaliyetlerinden de bahsedilmiştir. Özellikle Rusya'nın ve Yunanistan'ın bu konuyla ilgili yoğun faaliyetleri belirtilmiştir. XVIII. yy'ın ikinci yarısından itibaren ise, Makedonya'daki durumun daha da karıştığını ifade etmiştir. Bütün bu karışıklıklarda, din unsurunun, diğer meselelere göre daha ağırlıkta etki yaptığı da açıklanmıştır. Bu kargaşadan da, Makedonya'da bulunan Arnavutlar'ın oldukça olumsuz etkilendiğini de açıklamıştır. Osmanlı Devletinin de bu karışıklıktan ve huzursuzluktan etkilendiğini, duruma bir çözüm yolu bulunmasının gerekli olduğundan bahsetmiştir.

Eserin "İstikbal" adı verilen üçüncü bölümünde ise bu durumun düzeltilmesi için gerekli siyasi çözümün çabuk bir şekilde uygulanmasının gerekliliği ele alınmıştır. En uygun çözümü de Makedonya halkını oluşturan, Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut unsurların bir araya gelerek ortak bir şekilde bulacağını belirtmiştir. Bunun yanında, bir topluluğun diğerini asimile etmek için uğraşmasının yanlış olduğunu da söylemiştir.

Tunalı Hilmi Bey, hakimiyeti altında bulunan bu milletlerin durumunu ve Makedonya'nın yaşadığı karışıklığın ortadan kaldırılması için de Osmanlı Devletinin gerekli sorumluluğu yerine getirmesinden bahsetmiştir. Meselenin halledilmesi için de eğitimin önemli olduğu belirtilmiştir.

Kongre-Cevapları-Cevabımız, Mısır, 1319

Tunalı Hilmi Bey, adı geçen eserinde, toplanmasını tasarladıkları "Bitaraf Yeni Osmanlılar Cemiyeti" ile ilgili bir kongreden bahsetmiştir. Kongreye, bütün herkesin katılmasının gerekli olduğunu belirterek, yıllarca aleyhinde eleştiriler yaptığı ve büyük bir nefret beslediği II. Abdülhamid'i bile davet etmiştir. Kongreye davet edilen kimselerin, verdikleri cevaplar değerlendirilmiş ve açıklamalar yapmıştır. Osmanlı Ülkesinin kurtarılabilmesi için bütün karşı görüşlerin tartışılarak ortak bir noktada herkesin hemfikir olmasının gerekli olduğu anlatılmıştır.

Rezalet (Portekiz'de), Mısır, 1318

Bu eser, diğerlerine göre farklı bir tarzda yazılmış adeta bir seyahat günlüğü gibidir. Tunalı Hilmi Bey, seyahat ettiği yerler hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgileri verirken gün, saat ve yer belirtmeye de dikkat etmiştir. Ayrıca, gezdiği her yerin yönetiminden bahsettikten sonra gezdiği tarihi yapıları, kiliseleri de en ince detaylara kadar anlatmıştır. Bunun yanında opera, tiyatro, resim atölyelerini de gezerek bunlar hakkında bilgi vermiş, aynı müesseselerin ülkemizde de bulunmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Gezdiği şehirlerin geleneksel kıyafetlerinden, yemeklerinden, kültürel özelliklerinden bahsetmiştir. Bunun yanında gezdiği her şehrin kadınlarından da bahsetmeyi ihmal etmemiş fakat, Türk kadınlarının bütün dünya kadınlarından daha üstün vasıflarının olduğunu vurgulamıştır. Bu eser önce Mısır'da, daha sonra da Cenevre'de basılmıştır.

Rezalet (İspanya'da), İstanbul, 1318

Tunalı Hilmi Bey'in seyahat günlüğü şeklindeki eserlerinden biridir. Bahsettiği şeyler, yukarıdaki eserlerle aşağı yukarı aynıdır. Yine, seyahat ettiği yerleşim merkezlerinin tarihi, müesseseleri, kültürleri anlatılmıştır.

Yeni Osmanlılar'a Bir Dilek, Cenevre, 1320

Tunalı Hilmi Bey, bu risalenin başlangıç bölümünde yine Osmanlı Milletine hitab etmiş, memleketin içinde bulunduğu durumdan bahsedilmiştir. Milletin ve memleketin kurtarılması için yapılması gereken şeyleri belirttikten sonra bunun gerçekleşmesinin ise, Osmanlılar adına en büyük dileği olduğunu da ifade etmiştir.

Bugünkü, Yarınki Osmanlılar'a Bir Armağan, Bir Şart, Cenevre, 1320

Bu risalede de, memleketin selameti için hep birlikte mücadele etmenin gerekli olduğunu ısrarla savunmuştur. Verilen bütün mücadelenin, Osmanlı Milleti'nin daha iyi yaşaması için yapıldığı belirtilmiştir.

İlk ve Son Gayret, Cenevre ,(Tarihsiz)

Tunalı Hilmi Bey ve diğer Osmanlı aydınları gazete ve risalelerinde yalnızca padişaha ve hükümete aleyhtarlıklarını belirtmemişler, bunun yanında dönemin siyasi meseleleri ile de yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle, Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşlarının çıkarmış oldukları "Osmanlı Gazetesi" nde dönemin siyasi meselelerine gösterdikleri duyarlılığı görebilmemiz mümkündür. Bu meselelerden biri de Girit meselesidir. Tunalı Hilmi Bey de bu eserinde Girit'in durumundan bahsetmiştir. Yine Osmanlı Milletine Hitab ederek, Akdenizin tacı olan Girit'in kaybedilmemesi için gerekli gayretin gösterilmesini vurgulamıştır. Girit'in Osmanlı Devleti İçin öneminden bahsederek Yunanlılar'a bırakılmasını insan ve millet olarak hiçkimsenin hazmetmemesinin doğru olacağını belirtmiştir. Ayrıca, Girit'in Osmanlılar'dan ayrılmasının, anadan, babadan veya evlattan ayrılma kadar zor olacağını, bunun için de son bir gayret göstererek buna mani olunmasının gerekli olduğundan bahsetmiştir. Bütün Osmanlılar'ın ve müslümanların gerekli gayreti gösterdikler takdirde Girit'in elimizden çıkmasına mani olunabileceğini de açıklamıştır.

İsviçre Rehberi, "Kardeşlerim Fehmi, Faik, Şükrü ve Gençlerimize Bir Armağandır", Cenevre, 1320

II. Abdülhamid, faaliyetlerinden dolayı Tunalı Hilmi Bey'i cezalandırma teşebbüslerinde bir neticeye ulaşamayınca, Tunalı Hilmi Bey'in kardeşlerini ve babasını cezalandırmayı uygun bulmuştur. Tunalı Hilmi Bey, bu risalesinde, bu durmdan kısaca bahsetmiştir. Ayrıca, din adamları ve ulemayı da II. Abdülhamid'in tutumlarına kayıtsız kalmalarından dolayı eleştirmiştir. Bu kimselerin, mevcut yerlerini korumak ve menfaatlerini sürdürebilmek için yaptıkları bu davranışları ağır bir dille eleştirmiştir. İsviçre'de yönetim sisteminden milletin kendilerini idare edenlere karşı duyarlılığından bahsederek aynı sistemin Osmanlı Ülkesinde de bulunmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.

Gurbet Yoldaşlarım ve Osmanlı Kardeşlerime Bir Armağan, OH, Mısır, 1328

Tunalı Hilmi Bey, bu eserini uğrunda yoğun bir mücadele verdiği II. Meşrutiyetin ilanından sonra duyduğu sevinç üzerine yazmıştır. Bu durumdan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. II. Abdülhamid'in yönetiminin artık geçmişte kaldığı belirtilmiştir. Bu nedenle de bu risale, biraz hicivli bir şekilde ve masal tarzında yazılmıştır. Bir avuç Osmanlı aydınına ve kendisine bu mücadelede destek veren Avrupa Ülkelerine de teşekkürlerini belirtmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanının Osmanlı Ülkesi içinde oldukça önemli bir adım olduğunu da ifade etmiştir. Parlamento sisteminin en azından mamleketin mukadderarını ilgilendiren kararların alınmasında önemli bir yere sahip olacağını vurgulamıştır. Bu risalenin son bölümünde de duyduğu memnuniyeti bir şiirle açıklamıştır.

Peşte'de Reşid Efendi ile, Cenevre, 1317

Tunalı Hilmi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre Şubesinde faaliyetlerini sürdürdüğü esnada, cemiyet tarafından maddi yardım temin edebilmesi için Avrupa'nın pek çok yerine görevli olarak gönderilmiştir. Bu seyahatlerinden birisini de Peşte'ye yapmıştır. Burada, okul arkadaşı Reşid Efendi ile memleketin içinde bulunduğu genel durumu ve yapılan faaliyetleri değerlendirmişlerdir. Ayrıca, bu eserde milliyet kavramından da bahsedilmiştir. Tunalı Hilmi Bey, yaptığı açıklamalardan sonra durumu "Osmanlılık Türklük, Türklük de Osmanlılıktır" diyerek tek bir cümle ile ifade etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in risale tarzında yazmış olduğu eserlerinin yanında, Meclis-i Mebusan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yaptığı dönemlerde küçük tiyatro oyunları tarzında yazmış olduğu eserleri de mevcuttur. Tiyatronun, toplumları eğiten önemli kurumlardan biri olduğuna inanan Tunalı Hilmi Bey, aşağıda bahsedeceğimiz eserlerini de bu tarzda yazmıştır. Kendisinin tiyatro tarzında yazmış olduğu eserlerinde "Memiş Çavuş" adlı tiptemesi meşhurdur. Memiş Çavuş, imparatorluk devrinde askerlik yapmış, hemen hemen bütün memleketi dolaşmış, birçok harplere katılmış, yaşlı ama aydın bir Türk köylüsüdür. Memiş Çavuş'u İstanbul'un düşman askeri ile dolması son dere üzmüştür. Ancak, Ankara'da yeni bir devletin kurulmakta olduğunu öğrenince sevinmiş ve heyecanlanmıştır. Özellikle yeni kurulan meclisin, millet esasına dayanan bir meclis olması, onun heyecanını biraz daha artırmıştır.

Mebuslar Meclisi Kapısında, İstanbul'u, Şenliklerini görmeye gelmiş Bir Köylü Memiş Çavuş, Ankara, 1337

Tunalı Hilmi Bey'in tiyatro oyunu tarzında yazmış olduğu eserlerinden biridir. Memiş Çavuş aydın bir Türk Köylüsü olarak İstanbul'da II. Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle yapılan şenlikleri izlemeye gelmiştir. Şenlikte yaşanan coşkuyu, sevinci görünce çok mutlu olmuş ve gözyaşlarını tutamamıştır. Eserde, Türk Köylüsü'nün özlemleri dile getirilmeye çalışılmıştır.

Mebuslar Meclisi kapısında Bir Köylü, Memiş Çavuş, Bu Meclise Girmeliyiz, Kahire, 1326

Bu eserde, Memiş Çavuş Meclis-i Mebusanda kendilerini temsil eden milletvekillerini yakından görmek, konuşmalarını dinlemek için memleketinden İstanbul'a gelmiştir. Ancak, Meclis-i Mebusana girememiş ve büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu duruma oldukça fazla üzülen Memiş Çavuş köyüne geri dönmüştür.

Köylü Memiş Çavuş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Bursa, 1336

Köylü Memiş Çavuş her türlü zor şartlara rağmen, Ankara'da halk esasına dayanan yeni bir meclisin açılmasına çok sevinmiştir. Bu nedenle köyünden kalkıp Ankara'ya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bulunduğu yere gelmiştir. Meclis binasının dışından görevlilere milletvekillerine, bahçeye büyük bir gurur ve sevinçle bakmıştır. Bu günleri görebildiği için de Allah'a şükretmiştir. Büyük bir mücadelenin sonunda Türk halkının hak ettiği şeylere kavuştuğunu görerek mutlu olmuştur.

Köylü Memiş Çavuş, Ankara'da Halk Dersleri Kürsüsünde, İstanbul, 1339

Köylü Memiş Çavuş, Ankara'da, Hükümet yetkililerinin belirledikleri kimselerin, halkı aydınlatmak, eğitmek amacıyla verdikleri derslere katılmıştır. Ancak, yetkililerin, başkalarının düşüncelerine değer vermemeleri, hatta halkı hiçbirşey bilmeyen cahiller olarak vasıflandırmaları ve alay etmeleri Memiş Çavuş'u üzmüştür. Bütün bunlara aldırmayarak ve aydın geçinen pek çok insan karşısında düşüncelerini belirterek, onları büyük bir hayrete düşürmüştür. Türk Dili'nin öneminden de bahsederek, bir milletin herşeyden önce dilinin bağımsız olması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Fakat, kendisine yapılan muamaleden hoşnut kalmayarak kırılgan ve üzgün bir şekilde köyüne dönmüştür.

Büyük Millet Meclisi Azaları Memiş Çavuş Soyvanında, Sinop, 1338

Memiş Çavuş Ankara'da halk dersleri sırasında gördüğü muameleden kırılgın ve üzgün şekilde köyüne dönmüştür. Yeni meclisten umut ettiği hiçbir şeyi bulamamıştır. Fakat, Millet Meclisi Azaları'nın yaptıkları hatayı anlayarak Memiş Çavuş'u görmek için onun köyüne gitmeleri, Memiş Çavuş'un bütün kırılgınlığının, üzüntüsünün geçmesine sebep olmuştur. Onu çok sevindirmiş ve gurur duymuştur. Ayrıca, kendisinin bütün Türk köylüleri adına da söz söyleme hakkına sahip olması, Memiş Çavuş'u çok sevindirmiştir. Fikirlerine ve konuşmalarına değer verilmesi, Memiş Çavuş'un Büyük Millet Meclisi'ne ve Azalarına duymuş olduğu saygı ve sevgiyi bir kat daha artırmıştır.

Gurbet Yoldaşlarım ve Osmanlı Kardeşlerime Bir Armağan, Kahire, 1328

Tunalı Hilmi Bey, bu eserinde, memleketin içinde bulunduğu genel durumdan bahsederek, bu durumdan memleketi kurtarabilmesi için gerekli olan, birliği ve mücadeleyi belirtmiştir. Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde ve osmanlı Ülkesinde bu nedenle mücadele veren arkadaşlarına da teşekkür ve takdirlerini açıklamıştır.

Un Projet d'Organisation de la Souverainete du Peuple en Turquie-Accompopne d'lane charte, Cenevre, 1902

Tunalı Hilmi Bey, verdikleri mücadeleyi daha geniş halk kitlelerine duyurabilmek için risalelerin büyük bir çoğunluğunu başka dillere de çevirerek yayınlamıştır. Bunun yanında yukarıda adı geçen eserini de Fransızca olarak yayınlamıştır. Bu eser de risale tarzındadır ve Türkçe adı "Türkiyede Yaşayan Halkın Egemenliği İçin Bir Örgütlenme Projesi" dir. Tunalı Hilmi Bey'in bu eseri "Murad" ve "Osmanlıda Ahali Hakimliği" adlı eserlerinin bir benzeri şeklindedir.

Eserin başlangıç bölümünde yine, Osmanlı Ülkesi'nin, siyasi ve sosyal olarak genel durumundan ve Sultan II. Abdülhamid'in baskılı yönetiminden bahsedilmiştir. 1902 Jöntürk Kongresini eleştiren Tunalı

Hilmi Bey, idari yapı, Seçimler, Köylü Hakları ve kadın haklarıyla ilgili düşüncelerini de belirtmiştir. Ayrıca, toplumun her kesimini ilgilendiren, eğitim, ulaşım , askerlik, çalışma sistemi ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Yukarıda adları belirtilen eserlerde olduğu gibi, bu eserde de Tunalı Hilmi Bey, düşüncelerini maddeler halinde ve bu maddeleri açıklayarak belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in incelediğimiz bu eserinde, eğitimin halk için önemini ısrarla savunduğunu görmemiz mümkündür. Bütün eserlerinde, amacının halkın insanca yaşayabilmek hakkına sahip olunması için olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca gerçekleşmesi için, çaba sarfettiği düşüncelerinde, Cumhuriyetçiliğe, Halkçılığa doğru bir gidişin ilk izlerini görmemiz de mümkündür.

Tunalı Hilmi Bey'in yaşadığı döneme nazaran, ileri görüşlü, demokrat bir Türk aydını olduğunu, savunduğu fikirlerin değerlendirmesini yaptığımızda daha iyi anlamaktayız. Eserlerinde, hiçbir şekilde, edebi kaygı taşımadan, halkın anlayacağı sade bir dil kullanarak yazmıştır.

SONUÇ

XIX yy'ın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan ve pek köklü değişikliğin ilk temsilcileri kabul edilen Jöntürkler'in ve bu hareket içerisinde bulunan Osmanlı aydınlarının büyük bir çoğunluğunun amacı ve mücadelesi, halka siyasi hakların kazandırılması olmuştur. Bunun da ancak Meşrutiyet'in ilanı ile gerçekleşeceğini inanmışlardır.

Böylece, hem devleti, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal bunalımdan kurtaracaklar, hem de daha demokratik bir siyasi düzen kurabileceklerdi.

İttihatçılar, öncelikle Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması için Meşrutiyet'in ilanını gerekli görmüşler; ancak, onlar için oldukça önemli bir yer tutan toplumsal değişim için de mücadele vermişlerdir. İttihatçılar'ın verdikleri bu mücadelede hatalarıyla, sevaplarıyla katettikleri mesafe, daha sonraki dönemleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemini bütünüyle, diğer dönemleri de kısmen etkilediği açıktır. Osmanlı toplumunun siyasi ve sosyal yapısı nedeniyle, Jöntürk Hareketinin aktif bir şekilde yürütüldüğü dönemde, pek çok fikir birbiriyle çarpışarak hangisi diğerine göre ağır basmışsa o daha etkili ve kalıcı olmuş ve düşünce tarihi içerisinde yerini almıştır.

Bugünkü milliyetçiliğimizin esasını teşkil eden Türkçülük de, bu dönemdeki kaynaşma ve çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım, Osmanlı Devleti enkazı üzerinde yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında da etkili olmuştur.

Tezimizin konusu olan Tunalı Hilmi Bey, kendisinden önceki ve çağdaşları olan Osmanlı aydınlarına göre daha demokrat, hanedanlığa karşı, halk egemenliğine dayalı yönetimin gerekliliği düşünceleriyle, Jöntürk Hareketinin içerisinde yer almış ve faaliyetlerinde Türkçülüğe hatta Cumhuriyetçiliğe doğru bir eğilimi sezdirmiştir. Tunalı Hilmi Bey, bu düşüncelerini, yazmış olduğu "Hutbe" adını verdiği risalelerinde, ayrıca "Murad" ve "Osmanlı'da Ahali Hakimliği" adlı eserinde yer vermiştir.

Özellikle Türk Milleti, Türk Dili, Türk Tarihi konularında büyük bir hassasiyet göstermiştir. Bu nedenle de Tunalı Hilmi Bey, "İlk Siyasi Türkçüler'den biri" olarak kabul edilmiştir.

Tezimizin, muhteviyatından da anlaşılacağı üzere, bütün hayatı boyunca yapmış faaliyetler kendisinin bu fikir akımı içerisinde hakkıyla yer aldığını göstermektedir.

Tunalı Hilmi Bey'in Türkçülük Fikir akımı içerisinde yer almasında, Avrupa'da aldığı eğitimin ve uzun yıllar Avrupa Ülkeleri'nde yaptığı gözlemlerin büyük etkisi olmuştur. Tunalı Hilmi Bey, Avrupa'nın teknik ve ilim alanında ilerlemesini takip edebilmek için, herşeyden önce Türk Milleti'nin kendi içinde diline, milletine, devletine bağlı bir yapıya sahip olmasının gerekli olduğunu ısrarla savunmuştur. Çünkü, Tunalı Hilmi Bey, çağdaş milletlerin seviyesine ulaşabilmenin, Avrupa'nın ilim ve tekniğinden faydalanarak, Avrupa ile mücadele edebilecek güce sahip olunmasıyla mümkün olacağına inanmıştır.

Bu nedenle de Tunalı Hilmi Bey, milletin ve devletin Menfaatlerini gözeterek gerçekleşmesinin gerekli olduğuna inandığı siyasi ve sosyal değişmelerin sadece düşüncede kalmaması için yoğun mücadele vermiştir. Türk Dili'nin sadleştirilmesi, eğitim sisteminde çağdaş düzenlemeler yapılması, sağlık alanında modern hizmetlerin verilmesi için çalışmaların yapılmasını, kadın ve köylü haklarının kazandırılmasıyla ilgili çalışmalarını, halk egemenliğine dayanan bir seçim sisteminin gerekliliği konusunda çalışmalarını ve düşüncelerini Jöntürk hareketinin içinde bulunduğu dönemlerde de dile getiren Tunalı Hilmi Bey, Cumhuriyet Döneminde'ki milletvekilliği sırasında da bu faaliyetlerine devam etmiştir. Gerçekleşmesini istediği yenilikleri sadece düşünce olarak ortaya atmaktan ziyade, her konu üzerinde geniş bir araştırma yaparak, bunun gerekliliğini ortaya koymuştur.

Tez çalışmamızda, Cumhuriyet tarihimizin gizli kahramanlarından biri olarak kabuledebileceğimiz ve pek çok yenilikçi düşüncenin fikir babası olan Tunalı Hilmi Bey'i elde ettiğimiz verilerin ışığında, tarihi bir perspektifle değerlendirdik.

KAYNAKLAR

TBMM ARŞİVİ

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt I, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt II, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt III, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IV, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt V, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VI, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VII, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt VIII, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt X, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XI, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIV, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XV, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XVI, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XVII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XVIII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XIX, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XX, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXI, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXIII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXIV, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXV, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVI, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXVIII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt XXIX, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt I, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt II, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt III, İctima Senesi I

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt IV, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt V, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VI, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VII, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VII / I, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VII / II, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VIII, İctima Senesi I
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VIII / I, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt VIII / II, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt IX, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt X, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XI, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XIII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XIV, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XV, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XVI, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XVII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XVIII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XIX, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XX, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXI, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXIII, İctima Senesi II
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXIV, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXV, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXVI, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXVII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXVIII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXIV, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXX, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXXI, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXXII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXXIII, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt XXXIV, İctima Senesi III
 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre III, Cilt I, İctima Senesi III

- ABADAN, Yavuz : İnkılap Tarihine Giriş, Ankara, 1962.
 _____ : Türk İnkılabı Tarihi ve Cumhuriyet Rejimi, İstanbul, 1942.
- ABALIOĞLU, Yunus Nadi : Ankara'nın İlk Günleri, İstanbul, 1955.
 _____ : Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, 1955.
- ABDULLAH, Cevdet : Hadd-ı Te'dip, Paris, 1903,
 AHMAD, Feroz : İttihat ve Terakki. (1908-1914) Jöntürkler (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1971.
- AĞAOĞLU Samed : Kuvay-ı Milliye Ruhu, İstanbul, 1944.
 AKÇURA, Yusuf : Türkçülük, İstanbul, 1938.
 _____ : Türk Yılı, İstanbul, 1928.
 _____ : Yeni Türk Devletinin Öncüleri, İstanbul, 1944
- AKŞİN, Sina : İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976.
 _____ : Yüz soruda Jöntürkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1980.
 _____ : Jöntürkler ve İttihat Terakki, İstanbul, 1971.
- ARIKOĞLU, Damar : Hatıralarım, Milli Mücadelede Çukurovada Fransız İşgali ve Kanlı Savaşlar, İstanbul, 1961.
- ARMAOĞLU, Fahir : XX yy Siyasi Tarihi, (1914-1990), Ankara, 1991.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal : Nutuk, Cilt I, II, III, İstanbul, 1969.
- BIYIKOĞLU, Tevfik : "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri" Belleten, Cilt XX, No:95, Temmuz 1960 ayrı basım.
- BOZKURT, Celal : Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi (Bu kitabın basım yeri ve yılı yoktur)
- CEBESÖY, Ali Fuat : Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1957.
- DANIŞMEND, İsmail Hami : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1955.
- DURU, Kazım Nami : İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul, 1957.
- EBUZZİYA, Tevfik : Yeni Osmanlılar Tarihi, İstanbul, 1940.

- ENGİNCİ, İnci : "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yazarlarımız", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II, Sayı VI, Ankara, 1986.
- ERGİN, Osman : Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1939-1943.
- EZHERLİ, İhsan : Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı(1877-1920), Ankara, 1993.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki : İhtilal Meclisi, İstanbul, 1980.
- GİRİTLİ, İsmet : "Harf İnkılabı ve Atatürk", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, Sayı XXIII, Ankara, 1988.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir : Türk Siyasi tarihinde CHP Mevkii, Ankara, 1965,
- GOLOĞLU, Mahmut : Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1968.
- GOTTHARD, Joeschke : Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, (Mondoros' tan Mudanya' ya kadar), Ankara, 1989.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib : Milli Mücadele Başlarken. Ankara, 1989.
- GÖVSA, İbrahim Alaaddin : Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, 1946.
- GÜNEŞ, İhsan : "Müdafa-i Hukuk Cemiyeti' nden Halk Fırkasına Geçiş", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt III, Sayı VIII, Ankara, 1988.
- HANİOĞLU, Şükrü : Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler, İstanbul, 1990.
- _____ : "Tunalı Hilmi Bey' in Devlet Modeli", İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1982, Özel Sayı.
- İNAN, Afet : Tarih Bıyınca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, İstanbul, 1982.
- _____ : Türk Kadınının Siyasi Haklarının Kazanılması, İstanbul, 1982.

- KANDEMİR, F. Karaveli N :Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın
Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza
Kadar, İstanbul, Tarihsiz.
- KANSU, Mazhar Müfit :Erzurum' dan Ölümüne Kadar Atatürk' le
Beraber, Cilt I, II, Ankara, 1966.
- KARABEKİR, Kazım :İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960.
- KARAL, Enver Ziya :Osmanlı Tarihi, Ankara, 1970.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret : Fıkralar ve Ben, İstanbul, 1935.
- KOÇU, R.E. :Türkiye' de Seçimin Tarihi, 1876-1950, Tarih
Dünyası, Cilt 1, Ankara, 1950.
- KONİ, Hasan :”Tunalı Hilmi Bey, Jöntürkler’ de Yeni Devlet
Düşüncesinin Belirlenişi”.
- KURAN, Ahmet Bedevi :Osmanlı İmparatorluğu’ nda İnkılap
Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956.
:İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler, İstanbul, 1945.
:İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul,
1948.
:Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye
Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, İstanbul,
1959.
- LEVEND, Agah Sırrı :Türk Dili’ nde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri,
Ankara, 1972.
- LEVİS, Bernard :Modern Türkiye’ nin Doğuşu (Çev. Metin
Kıratlı), Ankara, 1991.
- MARDİN, Şerif :Jöntürkler’ in Siyasi Fikirleri 1895-1908,
Ankara, 1964
- PETROSYAN, A. Yuriy :Sovyet Gözüyle Jöntürkler (Çev. Mazlum
Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul, 1974.
- RAMSAUR, Ernest Edmondsdon: Jöntürkler ve 1908 İhtilali (Çev. Nuran
Ülken), İstanbul, 1972.
- RIZA, Nur :Hayat ve Hatıratım, İstanbul, 1967.

- SARIKOYUNCU, Ali :Milli Mücadele' de Zonguldak ve Havalisi, Ankara, 1992.
- SMITH, E. D. :Kemalist Hareketin ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kaynakları, İstanbul, 1959.
- SELEK, Sebahattin :Milli Mücadele Anadolu İhtilali, İstanbul, 1965.
- ŞEHİDOĞLU, Süreyya :Milli Mücadele' de Adapazarı, Bolu, Düzce, Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları, Ankara, 1970.
- UNAT, Faik Reşit :”Atatürkün Toplamak İstedığı Meclis-i Müessisan” Belleten, Cilt XXI, Yıl, 1957, Ankara, 1957.
- US, Mehmet Asım :Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devrimine Ait Hatıralar, Tetkikler, İstanbul, 1964.
- US, Hakkı Tarık :Meclis-i Mebusan, İstanbul, 1939.
- TANSEL, Selahaddin :Mondoros' tan Mudanya' ya Kadar, Cilt I,II,III,IV, İstanbul, 1991.
- TANSU, Samih Nafiz :İki Devrin Perde Arkası (Anlatan, Hüsamettin Ertürk), İstanbul, 1964.
- _____ :İttihat Terakki içinde Döneneler (Anlatan, Galip Vardar), İstanbul, 1960.
- TENGİRŞENK, Yusuf Kemal:Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981.
- TEMO, İbrahim :İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılab-ı Milliye Dair Hatıratım (Mecidiye), Romanya, 1939.
- TEVETOĞLU, Fehmi :”Atatürk ve İttihat ve Terakki”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, Sayı XV, Ankara, 1989.
- TÖKİN, Firuzan Hüsrev :Türk Tarihinde Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, İstanbul, 1965.

- TUNAYA, Tarık Zafer :Türkiye Siyasi Partiler, 1859,1952, İstanbul, 1984-1986.
- _____:"Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", Prof. Muammer Raşid Sevig'e Armağan, İstanbul, 1956.
- _____:"Türkiye' nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci 'Jöntürk' Hareketinin Fikri Esasları", Prof. Tahir Taner' e Armağan, İstanbul, 1956.
- _____:ve ÜLKER Reşit: Mufasssal Fihristli Özetli Milletvekilleri Seçim Kanunu ve İlgili Mevzuat, İstanbul, 1954.
- _____:Hürriyetin İlanı:İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul, 1959.
- TUNAYA, Tarık Zafer :Türkiyenin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960.
- _____:Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1964.
- TURHAN, Mümtaz :Kültür Değişmeleri, İstanbul, 1951.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad :Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: İlk Meclis ve Milli Mücadelede Anadolu, İstanbul, 1990.
- YAZAN, Nihal : Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul, 1986.

Tunalı Hilmi Bey' in Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin I. II. ve III. dönemlerinde, kanun teklifleriyle ilgili görüşlerinin yer aldığı ciltler ve sayfalar:

I. Devre :

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Afganistan Sefiri Sultan Ahmed Han tarafından gönderilmiş olan tebrikname hakkında.	18	32.
- Ahzıasker şubelerinin lağvı hakkındaki takrir münasebetiyle sözleri.	3	132, 133.
- Aksaray kazasının müstakil liva haline ifrağına dair kanun münasebetiyle sözleri.	5	54
- Alemdar vapurunun mürettebatının taltiflerine dair takrir münasebetiyle.	25	35,36.
- Amasya' daki Şefkati İslamiye Yurdu için bütçeye beş bin lira konulmasına dair Kanun münasebetiyle.	13	153.
- Anadolu ve Rumeli Müdafai Kukul Grubu hakkındaki takrir münasebetiyle.	10	297, 299.
- Anadolu' da sabit bir telsiz istasyonu tesisi için Posta Müdiriyeti Umumiyesi bütçesine zamaim icrasına dair Kanun münasebetiyle.	15	224, 225.
- Ankara belediyesine dair sual takriri münasebetiyle.	15	256, 257, 258, 259,
274.		
- Ankara muallimlerinin grev ilan etmesinden dolayı Maarif Vekaletinden vakı olan istizaha müteallik sözleri.	6	220.
- Ankara Valisi İhsan Beye dair Dahiliye Vekaletinden suali münasebetiyle.	18	444, 445.
- Arazi Vergisinin beş seneliğini defaten tesviye edenlere muafiyet teminine dair kanun layihası hakkında.	19	341.
- Askeri elbise ve teçhizatıyla kaçan askerin ödeme ile mükellef tutulmasına dair kanun münasebetiyle.	11	170, 171.
- Aşar Mültezimlerinden edayı dayn edenlerin emlaki merhune ve mütefavvızalarının iadesine dair Kanun münasebetiyle sözleri.	3	445, 447.

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Baltalık Kanununu münasebetiyle sözleri.	4	463,464
	5	19, 20, 25,26.
- Bartın Kaymakamı Hakkındaki suali münasebetiyle.	15	248.
- Bayezid Mensubu Dr. Refik Beyle arkadaşlarının, Nisabı müzakere Kanununun tadiline dair teklifi kanunisi münasebetiyle.	9	33,34
- Bayezid livasına ithal edilecek zahire hakkındaki Kanun münasebetiyle.	19	131
- Bedeli nakdi kanun layihasının reddolunduğunun Heyeti Vekileye tebliğine dair takrir münasebetiyle sözleri.	4	215
- Bekir Sami, Hacim Muhittin ve Aşir Beylerin infisallerine ve şimdiye kadar bir divanı harbe tevdi edilmemeleri esbabına dair Dahiliye Vekaletiyle Erkanı Harbiyei Umumiye Riyasetinden istizah takriri münasebetiyle sözleri.	3	200, 203
- Belediye Kanunun tadiline dair kanun münasebetiyle sözleri.	4	331-335, 356,433
- Beyiye ve gişe memurluklarının malül gazilere tahsisi hakkındaki Kanun münasebetiyle.	14	247
- 1336 senesi bütçesinin heyeti umumiyesi hakkında sözleri.	7	383,384, 396
- 1136 senesi Hariciye Vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	8	237,250
- 1336 senesi İktisat Vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	8	405
- 1336 senesi Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesi münasebetiyle sözleri.	8	485-487
- 1336 senesi Maarif Vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	8	166,169, 179,182
- 1336 senesi Müdafai Milliye bütçesi ve onunla müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri münasebetiyle sözleri.	8	139,146
- 1337 bütçesinin biran evvel Meclise calbine dair takrir münasebetiyle sözleri.	6	386,387
- 1338 senesi İkinci avans Kanunu münasebetiyle.	19	505

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- 1338 senesi Emniyeti Umumiye bütçesi münasebetiyle.	20	186
- 1338 senesi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	22	587
- 1338 senesi Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti bütçesi münasebetiyle.	22	542
- Bir Tanzim Encümeni kurulmasına dair kanun teklifi münasebetiyle sözleri.	17	25,26
- Bir istihbarat şubesi teşkili hakkındaki takrir münasebetiyle sözleri.	1	213
- Bir merkezi hükümet tesisi için hazırlıklarda bulunmak üzere komisyon teşkili hakkındaki İcra Vekilleri Karamamesine dair sözleri.	8	8,9,11,12
- Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşanın, Şark cephesinde ihraz edilen muvaffakiyattan Şark vilayati ahalisine teşekkür edilmesine dair takrir münasebetiyle sözleri.	5	338
- Bursa Mebusu Operatör Emin Beyin, şimendifler hakkındaki suali münasebetiyle sözleri.	6	258
- Bu seferberlik müddetine munhasır olmak üzere hidematı fiiliye, ihtiyatiye ve müstafhıza efradından bedeli nakdi ahzına dair kanun münasebetiyle sözleri.	3	437,441
	5	156
- Büyük Millet Meclisi azalarından dava vekaletini deruhde edeceklerin müstafi addolunmasına dair teklifi kanunni münasebetiyle sözleri.	5	73
- B. M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşanın ikinci içtima senesini açış nutku münasebetiyle.	9	7
- Büyük Millet Meclisi Takdimamesiyle Usulü Taltif Kanunu münasebetiyle.	12	199
- Casusluk ve Hiyaneti Vataniye ile maznun eşhasa ait askeri Divanı Harplerden mevrut evrakın iade edilip edilmeyeceğine dair Ankara İstiklal Mahkemesi tezkeresi münasebetiyle.	5	11,36

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Cebelibereket Mebusu Rasim Beye tam tahsisatla mezuniyet verilmesine dair Divanı Riyaset kararı münasebetiyle sözleri.	14	98
- Cephedeki seyahat intibalarına dair beyanatı.	3	139
- Ceraimi siyasiye ve adliyeden mahkum olanlar hakkındaki suali münasebetiyle.	14	318
- Ciheti askeriye emrinde bulunan lağar hayvanatın bilabedel muhtacini zürraa itası hakkındaki Kanun münasebetiyle.	15	181,185
- Ciheti askeriyece alınacak hayvanatın damgalanma muamelesinin bir saatlik mesafede bulunan yerlerde yapılmasına dair takrir münasebetiyle sözleri.	7	100,240
- Çerkes Ethem isyanına dair beyanatı.	7	232
- Çerkes Ethem ve Yunan taarruzuna (Birinci İnönü) dair beyanatı.	7	286
- Çorum Mebusu Dursun Beyin, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey hakkında şikayeti mutazammın takriri münasebetiyle sözleri.	4	73
- Dahiliye Vekaleti Vekili intihabı münasebetiyle.	23	126
- Dahiliye Vekaletinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.	18	443,441,464
	19	15,28,29
- Devlet daireleri kadrolarının vekaletlere muadil encümenler tarafından tetkik edilmesine dair takrir münasebetiyle.	19	387,388
- Divanı Temyizi Askeri teşkili hakkındaki Kanun münasebetiyle.	19	107,108
- Düşmandan istirdaddedilen ve edilecek olan mahaller ahalisine muavenet hakkındaki kanun münasebetiyle.	13	269
- Düşmandan istihlas edilmiş ve edilecek mahallere muavenet hakkındaki 31 Teşrini-evvel 1337 tarihli Kanuna müzeyyel Kanun münasebetiyle.	23	176,177
- Düşünlerde men' i israfat Kanunu münasebetiyle sözleri.	5	322,323,324,342
	6	35,36,39

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Düzce' de bir liva teşkili hakkındaki teklifi kanunisi ve Dahiliye Encünmeni mazbatası münasebetiyle sözleri.	5	255,256
- Edirne Teşkilatı Adliye Kanununun altıncı maddesinin tadiline dair Kanun münase-betiyle.	10	163
- Elkap ve kelimatı tazimiyenin ilgasına dair teklifi münasebetiyle.	16	107,108
- Elkap hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.	27	486,487
- Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal Beyin, Bilecik ve havalisi halkına müstacelen yardımda bulunulmasına dair beyanatı munasebetiyle.	9	389,390
- Ereğli havzaî fahmiyesi maden amalesinin hukukuna mütaallik Kanun Münasebetiyle.	10	202-207, 209, 214, 217, 222
- Ereğli kömür havzası tecil kanunlarına muhalif hareket edenler hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.	16	207
- Ereğli kömür havzası imarat kanunu teklifi dolayısıyla.	10	268
- Ereğli kömür madenlerine Beytülmal ve Evkafça vaziyed edilmesine dair teklifi kanunisi münasebetiyle sözleri.	5	233
- Ereğli ve Zonguldak havzalarından ihracolunacak maden kömürlerinden alınacak İhracat Resmi hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri.	3	216,217, 219
- Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey' in, harekatı harbiye hakkındaki beyanatı münasebetiyle sözleri.	4	298
- Erzincan ve Sivas cihetlerinde eşkiya tarafından soyulan bazı mebuslara dair Dahiliye Vekaletinden sual takriri münasebetiyle sözleri.	5	33
- Fes yerine kalpak giyilmesi hakkındaki tekrar münasebetiyle sözleri.	1	149
- Firariler hakkındaki İstiklal Mahkemeleri Kanunu münasebetiyle sözleri.	1	44,79,84, 88

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Frenginin men ve tahdidi sirayeti hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri.	7	47,67, 114,120
	8	84,88
- Garp Cephesinde bilfiil harekatı askeriye sahası olan mevkilere munhasır olmak üzere aşarın usulü cibayetine dair kanun layihası münasebetiyle.	11	243,253, 292
- Garbi - Tarkaya' daki Yunan mezalimine dair mahallinden gelen telgraflar ve o münasebetle verilen Cebelibereket Mebusu Faik Beyin takriri münasebetiyle.	25	281,284
- Giresun müstakil livası teşkiline dair Kanun münasebetiyle sözleri.	6	143,193, 194
- Gümrük tarifesinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki kanun münasebetiyle.	9	255,292, 296,297, 358, 359
- Halife Abdulmecit Hazretlerine emanatı mübarekeyi teslim ve arzı tebrikat etmek üzere bir heyet intihab olunmasına dair Meclis Riyaseti tezkeresi münasebetiyle.	25	14
- Harcırâh tevziatında müsavata riayet edilmediğine dair takrir ile Malatya Mebusu Lütfi Beyle refûkasının harcırâhlarıyla bakıyei tahsisatlarını alamadıklarına dair takrir ve encümeni fevkalade mazbatası münasebetiyle sözleri.	2	350
- Harb kazançları vergisinin tahsiline dair Kanun münasebetiyle.	5	173
- Haymana' da muhacirlerden dört kişinin katledildiğine dair takrir münasebetiyle sözleri.	3	134,139, 140,141
- Heyeti Murahhasının Lozan' da takibedeceği kattı hareket hakkında temennileri.	24	354,355
- Hıyaneti vataniyeden mahkum Aksaray' ın İskil köyünden Hacı receb ve arkadaşları hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.	12	53,54,56

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Hıyaneti vataniyeden mahkum Camgöz Sabri hakkındaki Adliye encümeni mazbatası münasebetiyle.	12	40
- Hıyaneti vataniyeden mahkum Ermeni Papazı İhanes hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.	12	80
- Hıyaneti vataniyeden mahkum Yenişehir' li Edhem Paşanın affına dair Kanun hakkında.	13	254,255
- Hıyaneti vataniyeden mahkum Maden' li Dedeoğlu Osep hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.	11	9
- Hıyaneti vataniyeden mahkum Söke' li İpokrat hakkındaki Adliye encümeni mazbatası münasebetiyle.	11	155
- Hıyaneti Vataniye Kanunu münasebetiyle sözleri.	1	131,133
- Hudut Sıhhiye İdaresinin tekaüt sandığına ait rüsumun tezyidine dair Kanun münasebetiyle sözleri.	6	87
- Hukuki esasiye ve tahsisat hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	3	285,292,
	302, 308, 309, 384	
- İcra Vekillerinin programı hakkındaki sözleri.	1	244
- İcra Vekillerinin sureti intihabına dair Kanun hakkında sözleri.	1	162,170,
	174,176,180,181	
	21	322,337
- İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanunun ikinci maddesinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	5	262,265
- İdam cezalarının Meclisçe tetkikine dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	7	207
- İdam mahkum edilmiş olan Mülazimisani Abdullatif Efendi hakkında Adliye Encümeni mazbatasına dair.	6	268

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- İdarei kura ve nevahi kanunu layihası münasebetiyle sözleri.	12	284
	13	6,21,36, 61, 75
	14	73,75,78,
79,132,133,209,210,212,213,222,224,225,227,228,231, 232, 236, 237, 277, 278,281,283,293,299	19	84,86,87,
91,92,93,317,319,320,323-326,328,401	20	227,228,
234,241,414,418,425,429,430,432,433,548,550,552,554,556,557,564,565,		567,571
	21	111,113,
114,117,120,121,122,123,125,127,128,129,368,374,375	24	32,33,36,
43-47, 192,193,199,202,540	25	505,511,
		512
	26	88-90,
94, 98,362,367, 370,421,424,461,462	27	103
- İdarei Vilayet Kanunu ile Tedrisatı İptidaiye Karamamesinin tadiline dair Kanun münasebetiyle.	4	313
	28	396,412
- İhracat rüsumu hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri.	4	155,161
- İntikârın men' ine dair kanun teklifi münasebetiyle.	16	84,84
- İkinci İnönü muzafferiyetinin ikinci yıldönümü münasebetiyle Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşadan mevrut telgraf münasebetiyle.	18	415,416
- İktisat Vekaletince Avrupa' ya gönderilecek olan heyeti ziraiye hakkındaki İktisat Vekilinin Mecliste izahat verilmesine dair istizah takriri münasebetiyle.	9	62
- İmar ve İskan Vekaleti teşkili hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.	24	145
- İntihabı Mebusan Kanununun bazı mevaddını muaddil		

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
Kanun münasebetiyle.	28	333,340,341
- İrşat Encümeni tarafından millete bir hitabe kaleme alınmasına dair sözleri.	3	182
- İrşat Encümeninin memleketi irşat için faaliyete geçmesine dair sözleri.	4	36
- Isparta Mebusu Nadir Beyin, hakkındaki isnadatın bir heyet tarafından tahkik edilmesine dair takrir münasebetiyle sözleri.	2	347
- Isparta Mebusu Nadir Bey hakkındaki isnadatı tahkik etmek üzere mahalline bir heyet gönderilmesine dair verilen kararın reddi hakkındaki tahrir münasebetiyle sözleri.	3	276
- İstanbul Hükümetince imza edilrn sulh muahedesinin (Sevr) Büyük Millet Meclisince kabul olunamayacağına dair Türk Milletine ve İslam Alemine bir beyanname neşredilmesi hakkındaki takrir münasebetiyle sözleri.	3	193
- İstanbul' da bigayrihakkın idama alet olanlar hakkında salahiyeti imhaiye dair teklif münasebetiyle sözleri.	4	34
- İstanbul' da mevkuf bulunan Muş Mebusu İlyas Sami Efendinin tahliyesi esbabının istikmaline dair takrir münasebetiyle sözleri.	2	350
- İstifa eden Heyeti Vekilenin yeniden intihabına kadar eski vekillerin vekaleten vazifelerine devam etmelerine dair takrir münasebetiyle.	21	351,352
- İstiklal Madalyası Kanunu münasebetiyle sözleri.	3	513
	6	106,109
- İstiklal mahkemeleri Kanunu münasebetiyle.	22	84
- İstiklal mahkemesince hapis ve askerlikten tardlarına karar verilmiş olan Tabip Kaymakam Ziyaeddin Beyle Hesap Memuru Cemal Efendinin aflarına dair teklifin reddi hakkındaki Layiha Encümeni mazbatası münasebetiyle.	15	292
- İstiklal mahkemeleri azalarının irşat vazifesi de görmeleri hakkında sözleri.	6	26,44
- İstiklal Mahkemesi azasının dörde iblağı hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle sözleri.	6	80

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- İstiklal Marşı münasebetiyle.	9	86,87,89
- İstiklal Marşı bestesinin İstanbul' da bir heyeti musikiye marifetiyle intihabedilmesine dair Maarif Vekaleti tezkeresi münasebetiyle.	14	18
- İstilazedelere tavizan verilecek tohumluk hakkındaki Kanun münasebetiyle.	27	480
- İzmir Mebusu Doktor Mustafa Beyin, mezuniyeti hakkındaki Divanı Riyaset Kararı münasebetiyle.	12	29
- İzmir Mebusu Hacı Süleyman Efendiye Rodos' a gitmek üzere mezuniyet itasına dair Divanı Riyaset Kararı münasebetiyle sözleri.	6	459
- Jandarme neferi Hasan oğlu Halil' in jandarma meslekinden tardile 3 sene müddetle küreğe konulmasına dair Amasya İstiklal Mahkemesinin telgrafı münasebetiyle sözleri.	6	11
- Kanunlara sıra numarası konulmasına dair takrir münasebetiyle sözleri.	6	358
- Kanunnisani ve Şubat 1337 aylarına mahsus Avans Kanunu münasebetiyle sözleri	7	82
- Karedeniz Ereğlisi Ahzı Asker Şubesinde suistimal olduğuna dair takrir müzakeresi münasebetiyle.	16	75
- Karahisarı Şarki Mebusu Mustafa Beyin, Meclis Riyaset ve Riyaset vekaletleriyle İcra Vekilliğinin bir zat uhdesinde içtima etmemesi hakkındaki kanun teklifi kanunisi münasebetiyle.	9	103
- Karahisarlı Sahib Mebusu İsmail Şükrü Efendinin İktisat Vekaletinden olan istizah takriri münasebetiyle.	19	427
- Kars mebuslarının intihap mazbataları hakkında.	11	405
- Kars' ta akit ve imza edilmiş olan Türkiye, Ermenistan, Azarbaycan ve Gürcistan Muahedenamesi münasebetiyle.	18	256
- Kastamonu Mebusu Dr. Suad Beyin Zonguldak ve Havalisinde hastaneler küşadı hakkındaki teklifi kanunisine dair mazbata münasebetiyle sözleri.	5	47-49,79

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Kaymakam Tahir Beyin ailesine maaş tahsisine dair kanun münasebetiyle sözleri.	4	268
- Kırşehir Mebuslarından Sadık Beyle, Bekir Ağa Hakkında Kırşehir Mutasarrıflığından mevrut tezkerenin takdim olunduğuna dair tezkere münasebetiyle sözleri.	3	394,397
- Kıtaatı Askeriyeden elbise ve teçhizatı askeriyeleyle firar eden efrat hakkındaki kanun münasebetiyle.	11	86
- Konya Mebusu Abdulhalim Çelebi Efendi' nin şimendiferler umuru hakkındaki istizah takriri münasebetiyle.	25	351,352, 359
- Konya Vilayeti dahilinde Çekil namiyle bir nahiye teşkili hakkındaki layiha münasebetiyle.	12	161,162
- Konya' da bir istiklal mahkemesi daha açılmasına dair takrir hakkındaki sözleri.	6	33
- Konya' dan cepheye sevk edilen askere dair Konya Valisinin telgrafı ve İrşat meselesi münasebetiyle sözleri.	4	289,291, 294
- Konya hadisesinden maznun Konya Mebusu Abdulhalim Çelebi ile Kazım Hüsnü Bey Hakkındaki tahkikatın çabuk intacettirilmesine dair sözleri.	6	22
- Konya Mebuslarından Abdulhalim Çelebi Efendiyle Kazım Hüsnü Beyin Konya Harekatı İsyaniyesi dolayısıyla ithamlarını mucip esbap görülmediğine ve Kanun-i Esasinin 48 ve 79 'ncu maddelerinin tefsirine mahal olmadığına dair Müşterek Encümen mazbatası münasebetiyle sözleri.	6	251
- Köy Hocası ve Sebilürreşad mecmualarının meccanen köylere kadar tamimine dair kanun teklifi münasebetiyle.	10	264
- Köy kanununun müstacelen müzakere edilmesine dair takrir münasebetiyle.	28	37,39
- Kumarın men' i hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.	12	122
- Kurtarılan yerlere fevkalade heyetler izamı hakkında kanun teklifi münasebetiyle (Menhubat komisyonlarının sureti teşekkülü hakkındaki kanun).	24	263,518

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Layiha Encümeninin ilgasına ve Nizamnamei dahilinin bazı maddelerinin tadililine dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	3	224
- Layiha Encümeninin vazifesine ait sözleri.	1	269
- Makamı Raiyasetçe kendisine verilen ihtar cezası münasebetiyle.	11	93
- Maliye Vekaletinin 1338 senesi bütçesinin heyeti umumiyesinin müzakeresi münasebetiyle sözleri.	22	222
- Malta' da mevkuf bulunanların ailelerine maaş tahsisine dair kanun layihası münasebetiyle sözleri.	5	518,521, 522
- Maluliyeti hasebiyle trabzonlu Niyazi' nin tecili mücazâtı hakkındaki mazbata münasebetiyle sözleri.	8	158
- Mamulatı dahiliyeden elbise istimali hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri.	7	109-111
- Matbuat Müdüriyeti Umumiyesinin Hariciye Vekaletine raptı hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri.	6	90,91
- Matbuat Müdürü Umumisinin meclisten intihabına dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	3	270
- Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi Muvakkat Bütçe Kanunu münasebetiyle sözleri.	4	501
	5	42-44
- Mebdei İctimaiın Mart 1337 tarihine alınmasına dair takrir münasebetiyle sözleri.	8	198-200
- Mebusların mütaahhitlik yapmaları hakkındaki takrir münasebetiyle.	17	115
- Meclis Heyeti Umumiye İctimalarının dört ay olması hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.	16	151
- Meclisi idare azalıklarına intihab olunmak için vergi kaydı aranmamasına dair kanun teklifi münasebetiyle.	12	115
- Meclisin toplanma saatlerine dair kanun teklifi münasebetiyle.	16	100
- Meclise iltihak etmiş buluna İsmet ve Kazım Karabekir Paşaların cephelerde ifa ettikleri hüsnühizmetten dolayı takdirdar beyanatı.	24	254

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Meclisi 12,5' de içtima etmesine dair takrir münasebetiyle.	24	455
- Meclisin haftada laakal üç içtima akdetmesine dair sözleri.	6	34
- Meclisin şeklinin tesbitine ve nıسابı müzakereye ve tahsisata ve meclis azalığı ile içtima edebilecek memuriyetlere dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	3	456, 481, 487, 489, 490
- Meclis ruznameyi tayin ederken içtima gününü de tayin etmesine dair sözleri.	4	189
- Mektup zarfları ile kartpostallara Himayeietfal menfaati için birer kuruş ücret zammedilmesine dair kanun teklifi münasebetiyle.	17	30,32
- Memaliki mustahlasaya gönderilecek İstiklal Mahkemeleri hakkındaki layiha münasebetiyle.	25	196,198, 204
- Memaliki müstevliye ahalisi ile mehcurinden 1336 senesinden itibaren emlak ve arazi ve temettüat vergisi ile kûsuru munzammanın ahzı için 6 Mayıs 1336 tarihli kararname ahkâmının tadiline dair kanun münasebetiyle sözleri.	3	375,409, 410
- Memaliki müstahlasa için tedabir ittihaz edilmesine dair takrir münasebetiyle.	22	614
- Memaliki müstahlasa vekaleti teşkili hakkındaki kanun teklifinin reddine dair layiha encümeni mazbatası münasebetiyle.	23	295
- Memaliki müstahlasada muvakkat mehakimi cezaiye ve menhûbat komisyonları teşkili hakkındaki takrir münasebetiyle.	23	153
- Memamlıki meşgule resimlerini havi pullar çıkarılması hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.	10	313
- Memleketin muhtelif mıntakalarında müfettişi umumilikler ihdas edilmesine dair teklif münasebetiyle.	12	8,11,12
- Memurin muhakemat tetkik encümeninin istifanamesi münasebetiyle.	24	476

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Merkezi Urenburg olmak üzere bir müslüman hükümeti teşkil edildiğine dair Kazım Karabakir Paşa' dan gelen telgraf münasebetiyle sözleri.	1	127
- Mezun bulunan Nafia Vekili Feyzi Beyin yerine bir vekil intihabı hakkındaki tezkere münasebetiyle.	20	152
- Muafiyeti Askeriye Vergisi hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.	11	299-300
- Muallimin ve talebenin askerlikten tecilleri hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	7	448,451, 452
- Muaveneti İctimaiye Müdüriyeti Umumiyesinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.	24	174,175
- Muhacirin Müdiriyeti Umumiyesinin Sıhiye Vekaletine raprı hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.	2	342
- Muhacirin tarafından verilen istidaların merbuten takdim edildiğine ve bu muhacirlerin memleketlerine sevkine dair takrir münasebetiyle sözleri.	3	263
- Muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi ve takrir münasebetiyle.	11	31
- Muhtelif cephelerde müsademata iştirak etmiş olan 12 yaşlarında Nezahat Hanımın İstiklal Madalyasıyla taltif edilmesine dair takrir münasebetiyle sözleri.	7	440
- Muhtelif İstiklal Mahkemelerine aza intihabı hakkında sözleri.	5	396
- Muinsiz efrat ailelerinin infak ve iâşesi hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.	12	279
- Muzafferiyet münasebetiyle gönderilmiş olan tebrik telgraflarından hamallar cemiyeti reisliğinden gelen telgrafın okunmasına dair.	23	8
- Müdafai Milliye Vekili ve Erkanı Harbiyei Umumiye Reisvekili Fevzi Paşanın, İkinci İnönü Harbine dair beyanatı münasebetiyle.	9	326
- Müdafai Milliye Vekaleti 1337 senesi bütçesi münasebetiyle.	9	309

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Müdafai Milliye Vekili Fevzi Paşanın İkinci İnönü zaferinden sonra devam eden harbin ikinci safhası hakkındaki beyanatı münasebetiyle.	9	477
- Müfettişi Umumilik kanunu layihası hakkında sözleri.	13	203-205, 210
- Müecceliyeti Askeriye Vergisi hakkındaki Kanun münasebetiyle.	19	486
- Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye kanunu münasebetiyle.	18	222,223
- Mülkiye Müfettişi Sabri Bey hakkında Dahiliye Vekaletinden olan sual münasebetiyle.	20	76
- Müzakeratı sulhiye ihzarı komisyonuna iki aza intihabına dair İcra Vekillerini Heyeti Riyaseti tezkeresi.	21	271
- Nafia Vekaletinin İktisat Vekaletine raptı hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	7	198
- Nakliyatı ticariyede "istisnal edilecek yük otomobili ve kamyonların İthalat Rasminden istisna edilmelerine" dair kanun teklifinin reddi hakkındaki Layiha Encümeni mazbatası münasebetiyle.	10	388,389
- Neşriyat mücrimiyeti hakkındaki teklifi kanunisi ve Layiha ve İrşat encümenleri mazbataları münasebetiyle sözleri.	5	130,214
- Neşriyata mütaallik mesuliyet, mücrimiyet ve mahkumiyet derecelerinin İstiklal Mahkemelerince takdir edilmesi bakımından karar münasebetiyle sözleri.	6	190
- Nevşehir' de bir liva mahkemesi teşkili hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	7	21
- Nüfus vukuatının iki ay müddetle cezayı nakdiden affedilmesine dair Kanun münasebetiyle.	11	144
- 16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümetince akdedilen bilcümle mukavelat, ukudat ve sairenin keenlemyekun addi hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri.	1	230,231

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Orduya hediye gönderilmek üzere azayı kiram tahsisatından kesilen paradan artan miktarla orduya gocuk alınmasına ve tevkifat icra edilmeyenlerden de para kesilmesine dair karar münasebetiyle sözleri.	4	169
- Orduya ve mecruh gazilere gazete ve evrakı matbua gönderilmesine dair kanun teklifi hakkında.	12	164
- Ordu - Sivas Tarikının turku umumiye meyanına ithaline dair Kanun münasebetiyle.	10	180
- Posta ve Telgraf ücretlerinin tezyidine dair Kanun münasebetiyle.	10	354
- Rakamlarımızın sağdan yazılması hakkındaki sual münasebetiyle sözleri.	3	420
- Reisisani vekili ile İkinci Reisvekili intihabı münasebetiyle sözleri.	3	237,239, 244,245
- Rus Milleti Komiserliği Sovyetinden İslam Alemine hitaben yazılıp Kazım Karabekir Paşa tarafından bir sureti Meclise bildirilen beyanname münasebetiyle sözleri.	1	257,258, 260
- Rusya' ya tetkikatı ilmiyede bulunmak üzere gitmiş olan heyet hakkında.	18	120
- Rüşumat Müdüriyeti Umumiyesinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.	21	83
- Seferberlik ve cephe zammı maaş Kanunu münasebetiyle sözleri.	5	168
- Sekizmilyon liralık ikinci avans Kanunu münasebetiyle.	9	178,180
- Seyahat vesikası usulü hakkındaki istizah takriri münasebetiyle sözleri.	6	472,473
- Sigara kağıdı inhizarına ve Kibrit istihkak resminin artırılmasına dair layihaları münasebetiyle.	11	380,390
- Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Beyin Muhasebei hususiyetlerin lağviyle memurini maarif maaşatın muvazenei umumiyeden itası hakkındaki takriri ve Maarif ve Dahiliye encümenleri mazbataları münasebetiyle sözleri.	5	252
- Sıhiye Vekaletinin 1338 senesi bütçesi hakkında.	24	107

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Son harbin tefsilatına dair Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanatı münasebetiyle.	23	278
- Sülûsanı müddeti cezaiyelerini ikmal eden mahkuminin aflarına ve işgal olunan mahaller ahalisinden maznun ve müttehem olan cünha ve cinayet erbabı haklarındaki hukuki umumiye davasının teciline dair Kanun hakkında.	15	322,323
- Şarki - Anadolu demiryollarına dair Kanun münasebetiyle.	28	497-499, 507
- Şark cephesi hakkındaki beyanatı münasebetiyle sözleri.	5	300
- Şer' iye Encümeninin beyannamesi münasebetiyle sözleri.	1	249,250
- Şurayı Devlet teşkili hakkındaki kanunun layihaları münasebetiyle.	11	108,110, 113
- Tarik bedelatı nakdiyesi hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri.	4	503
- Tavşanlı ve Eğrigöz nahiyelerinin kazaya tahvillerine dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	3	368
- Tedariki Vesaiti Nakliye Kanununun 20 ve 21 nci mevaddı muaddelesi makamına kaim Kanun münasebetiyle sözleri.	8	94,95, 99,100
- Temettü Kanunu münasebetiyle sözleri.	4	202,203
- Teşkilatı Esasiye Kanunu münasebetiyle sözleri.	5	371, 378, 413,414,415
	6	120,151-155,258,262,263, 338,341,344,350,351,361,370,376,449,450,482-487, 492-495
	7	250-257, 260-265,292,293,297-299,303,304,311,312,322,323,325-328,337
- Teşkilatı esasiye kanununun adli, mali ve sair kısımlarının ihzarı için komisyonlar teşkiline dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	7	195
- Ticaret Vergisi Kanunu layihası hakkında sözleri.	6	514

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Trabzondaki dekovil alat ve edevatının satılması esbabına dair sual takriri münasebetiyle sözleri.	6	446
- Trabzon Mebusu Hüsrev Beyin, Ankara' daki Mektebi Harbiye talimgahından neşet edecek zabıt vekillerine maktuan yüz ellışer lira teçhizat parası itasına dair teklifi kanunisi münasebetiyle sözleri.	5	229
- Tuz resmi hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri.	4	270
- Tuz kanununun tadiline dair Kanun layihası münasebetiyle.	12	246
- Tüccardan Ali Rıza ve Hacı Eyüb Efendilerin tevkifi sebebinin bildirilmesine ve Ereğli - Şube Reisine dair sual münasebetiyle.	15	247
- Umumu maarifin asbabı terakkisi hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri.	4	478,479
- Urfa Mutasarrıfı sabıkı Nusret Bey ailesine maaş tahsisine dair Kanun münasebetiyle sözleri.	7	7,8,9
- Vilayati meşgule memurlarının maaşatına dair suali münasebetiyle.	14	320
- Vilayati müstahlasa ahalisine verilmiş olan tohumlukların affı hakkındaki Kanunun birinci maddesine müzeyyel Kanun münasebetiyle.	14	145
- Vilayati Şarkiye muhacirlerine muavenet edilmesine dair takrir ile Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesinin Sıhhiye Vekaletine raptı hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	4	81,82
- Vilayət teşkilatında tadilat icrasına ve memurin kadrolarında ıslahat yapılmasına dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	5	89,92
- Yabanabat Kaymakamı Ali Rıza Efendi ailesine maaş tahsisi hakkındaki layihaya dair.	12	252,252
- Yedinci Avans Kanunu münasebetiyle.	25	378,382, 383
- Yenigün gazetesi hakkında zam ve kadih davası ikamesine dair takrir münasebetiyle sözleri.	6	516

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Yerli kumaş iktisası hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.	10	438,442, 443
	11	16,19
- Yunan mezalimi hakkında.	11	211,212
- Yunan mezalimine karşı itilaf devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmasına dair takriri münasebetiyle.	20	138
- Zaptı sabık hulasası hakkında sözleri.	2	368
	3	360
	5	227
	6	26, 52
	11	362
- Zabıta Saydiye Nizamnamesinin tediline dair Kanun münasebetiyle.	12	242,243
- Zahirle ithalatından alınmakta olan Gümrük Resmi hakkındaki kanun münasebetiyle.	17	125,126
- Ziraat Bankasının 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.	21	210,211, 214,261
- Zonguldak kömürleri hakkındaki suali münasebetiyle.	26	416
- Zonguldak havzasında kömür ihracından hasıl olan buhrana dair sual takriri münasebetiyle sözleri.	6	436
- Zonguldakta askerlik mükellefiyeti hakkındaki teklif kanununi münasebetiyle.	4	199
	5	122,124, 125
- Zonguldak memurini maaşatına zamaim icrasına dair kanun münasebetiyle sözleri.	6	291, 511
- Zonguldak Mutasarrıfı İhsan Bey hakkındaki sual takriri münasebetiyle.	21	154
- Zonguldak ve Ereğli Havzai Fahmiyesinde mevcut kömür tozlarının amele menafii umumiyesine olarak furuhtuna dair Kanun münasebetiyle.	10	27,29

II. Devre :

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Adliye vekaleti 1341 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	14	340,343
- Affı Umumi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	4	170,171,
		248,272, 303,304,432,433,442-444,495,496
	8/2	874
- Ağnam resiminin sureti tahsili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	5	780
- Anadolu - Bağdat demiryolları ve Haydarpaşa liman ve rıhtım idaresinin 1927 senesi Bütçe Kanunu münasebetiyle sözleri.	28	131
- Ankara - Ereğli demiryolunun inşa ve işletilmesi hakkındaki kanunun ikinci maddesinin tadili münasebetiyle sözleri.	28	90,94
- Ankara' da inşası tekarrür eden mesakin ve mebani ile sair müessesat için şehremanetine 1,5 Milyon lira ikrazına dair kanun layihası münasebetiyle sözleri.	14	403
- Ankara İstiklal Mahkemesine Meclisi Ali tekrar içtima edinceye değin idam selahiyeti verilmesi münasebetiyle sözleri.	18	285,286
- Ankara' nın makarrırı idare ittihazına dair olan kanun münasebetiyle sözleri.	2	705
- Arada - Diyarbakir - Ergani veyahut Mardin - Diyarbakir - Ergani arasında şimendifer hattı inşası için Nafia vekaletinin 1340 bütçesine bir milyon lira ilavesine dair Diyarbakir Mebusu Fevzi Bey ve 56 refikinin teklifi kanunisi münasebetiyle sözleri.	7/2	771
- Artar vergi kanunu hakkındaki teklifinin şayanı müzakere görülmediğine dair mazbata münasebetiyle sözleri.	1	320
- "Askeri elkap kanunu" münasebetiyle sözleri.	21	123-125, 130
- Askeri fabrikalar müdiriyeti umumiyesinin 1341 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	18	44,45
- Askeri tekaüt kanununun 38 nci maddesinin tadiline dair kanun münasebetiyle sözleri.	5	528-530

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Aşairi seyyarenin iskanına dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	20	228,229
- Avukatlık kanununun 4 ncü maddesine nazaran belediye reislerinin avukatlık etmeleri caiz olup olmadığının tefsiri münasebetiyle sözleri.	28	187,188
- Azayi Kiramın devairi intihabiyelerini devrû teftiş etmeleri için tatil yapılması hakkındaki takrirler münasebetleriye sözleri.	8/2	1152,1153
- Azayi Kiramın tahlif şekli hakkındaki takrir münasebetiyle sözleri.	1	3
- Bahriyedeki gedikli zabitanın maaş ve tahsisatı fevhaladeleri hakkındaki kanun layihası münasebetitle sözleri.	8/2	1204
- Başvekaletten mevрут 1/299 numaralı Köy kanunu münasebetiyle sözleri.	6	368,418 538,541,543
- Belediye vergi ve resimleri kanunu münasebetiyle sözleri.	5	850,851, 955,866,867
	6	228-231
- Berri, bahri havai ve jandarma erkan, ümera ve zabitan ile memurin ve mensubini askeriye maaş ve tahsisatı fevkaladeleri hakkındaki layihai kanuniye münasebetiyle sözleri.	2	892
- Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin lağvi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	11	37
- Bilimum ormanların fenni usulü idaresine ve işletilmelerine mütedair 22 Eylül 1340 tarihli kanuna tezyil edilen kanun münasebetiyle sözleri.	10	527
- 1339 senesi ikinci altı aylık Avans kanunu hakkında sözleri.	2	313
- 1340 senesi Bütçe kanunu layihası münasebetiyle sözleri.	6	401
- 1340 senesi Nafia vekaleti bütçesi hakkındaki sözler.	7/2	798
- 1340 senesi B.M. Meclisi bütçesi münasebetiyle sözleri.	7/1	123-126
- 1340 senesi Darüleytamlar bütçesinin 5 nci faslından 3 bin liranın 4 ncü faslın 7 nci maddesine nakli hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	14	431,432

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- 1341 senesi Adliye vekaleti bütçesinin 220, 222, 225 nci fasılları münasebetiyle sözleri.	16	296
- 1341 senesi Bahriye vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	16	213-214
- 1341 senesi İskan müdiriyeti umumiyesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	16	238,246, 255
- 1341 senesi Maarif vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	15	26
- 1341 senesi Nafia vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	15	382-384, 462,463
- 1341 senesi Sıhhat ve muaveneti içtimaiye vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	15	317,318, 346-348
- 1341 senesi Ticaret vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	15	656,658
	16	6
- 1341 senesi muvazenei umumiye kanununa bir madde tezyili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	65-67
- 1341 senesi Maarif Vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	15	171,172, 174,182,199-202,219,220,237,238,249,250
- 1341 senesi Müdafai Milliye vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	16	175
- 1341 senesi Ziraat vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	15	503,508
- 1926 senesi Adliye vekaleti bütçesi münasebetiyle sözleri.	25	197
- 1926 senesi Büyük Millet Meclisi bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	150
- 1926 senesi Dahiliye vekaleti bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	179
- 1926 senesi Diyanet İşleri Reisliği bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	193,194
- 1926 senesi İmalatı harbiye bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	310
- 1926 senesi Maarif vekaleti bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	198-201
- 1926 senesi Matbuat Müdüriyeti umumiyesi bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	189-190
- 1926 senesi Nafia vekaleti bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	208,209
- 1926 senesi Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye vekaleti bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	190,192
- 1926 senesi Ziraat vekaleti bütçesi dolayısıyla sözleri.	25	276,277

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Bin kuruştan dun olan memuraylıklarının bin kuruşa iblağına dair Abdullah Beyin takrirleri münasebetiyle sözleri.	4	282
- Birinci devre meclisinden müdevver evrak hakkında sözleri.	1	67,76,78, 313,314,316
- Borçlar kanunu münasebetiyle sözleri.	24	181,184
- B. M. Meclisi ve Riyaseti Cumhur bütçeleriyle muhtelif vekaletler bütçelerine tahsisatı munzamma itası veya mezkur bütçelerde münakale icrası hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	10	381,382
- Ceza kanununun mevkii mer' i yete vaz' ına müteallik kanunun 27 nci maddesinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	167
- Cuma tatili hakkında Menteşe mebusu Şükrü Kaya Bey ve arkadaşlarının teklifi kanunisi münasebetiyle sözleri.	4	651,661, 677,680,687,688
- Cumhuriyet Riyaseti bütçesi münasebetiyle sözleri.	4	10
Dahiliye vekaleti 1341 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	14	75,76
- Dahiliye vekaletinin ılgası hakkındaki teklifin şayanı müzakere görülmediğine dair mazbata münasebetiyle sözleri.	1	321
- Dahiliye vekaleti 1340 senesi bütçesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	7/1	186-189, 196,215,303,304,312,313,322,323
- Darbedilecek meskukat hakkındaki mazbata münasebetiyle sözleri.	4	418,419, 423,424
- Darüleytlara tahsisat ilavesine dair kanun münasebetiyle sözleri.	1	161,162
- Darüleytların tevhid ve sureti idaresi hakkında kanun layihası ihzarına dair Gazianteb mebusu Ali Cenâî Beyin takriri münasebetiyle sözleri.	2	2
- Darülfununun şahsiyeti hükmiyeyi haiz olması hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/2	1105,1106
- Devletin siyaseti umumiyesi üzerinde Başvekil Paşanın beyanatları münasebetleriyle sözleri.	19	77

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Divanı Muhasebata seçilecek bir aza münasebetiyle sözleri.	19	24
- Divanı Muhasebatın kavanini mevcudenin tefsirini doğrudan doğruya talep ve meclise arz etmesine salahiyeti olup olmadığının tayini hakkındaki mazbata münasebetiyle sözleri.	28	207
- Diyanet İşleri Reisliği 1340 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	8/2	899,901,948
- Diyanet İşleri Reisliği 1341 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	14	268
- Ebriye kanununun 16 ncı maddesinin tadiline dair layihai kanuniye münasebetiyle sözleri.	4	368
- Eczacılar ve eczaneler hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	309-312,314,370,371
- Elviyei selase emlak ve arazisine dair kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/2	598
- Emrazı sarıyei hayvaniye mücadelesine memur edilecek memurini fenniyeye verilecek yevmiyeler hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	19	199
- Ereğli - Devrek - Reşadiye - Yabanabat - Ankara tarikinin turuku umumiye meyanına ithali hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	10	358-361
- Ereğli havzasında kilimli ve kozlu mevkilerinde inşa edilecek lavvarlar için bir milyon liralık istikraz akdi hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	24	148
- Evkaf bütçesine faslı mahsus olarak ikiyüzelli bin lira ilavesine dair layihai kanuniye münasebetiyle sözleri.	3	777
- Evkaf müdüriyeti umumiyesi 1341 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	17	80
- Eytam ve Emlak Bankası kanunu dolayısıyla sözleri.	25	393,394

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Garbi tarakyada ve Makedonyada ahaliı islamiyeye yapılmakta olan fecayie dair Aydın mebusu Hoca Esad Ef. ile rüfekasının hükümetten izahat talebini mutazammın takriri münasebetiyle sözleri.	3	352
- Garbi Tarakyada Yunan mezalimi hakkında tedabiri seria icrasına dair takrir münasebetiyle sözleri.	2	38
- Hafta tatili kanunu mucibince cuma günleri açık bulundurulması caiz olan müessesat meyanına etibba ve dış muayene hanelerinin de ithali muvaffık olup olmayacağı hakkındaki mazbata münasebetiyle sözleri.	28	11
- Heyeti Temyiziye merkezinin nakline ve teşkilatının tevsiiine dair layihai kanuniye münasebetiyle sözleri.	3	405
- Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye haricine çıkarılmasına dair kanun münasebetiyle sözleri.	7/1	33,36,37, 63
- Hiyaneti vataniyeden mahkum Yüzbaşı Hakkı Efendinin affına dair kanun münasebetiyle sözleri.	4	535
- Hopa' da Kara Hasan ve Kara Ali oğullarının Hazineye teberrü eyledikleri arsaların kendilerine iadesi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	169
- Hükkam ve mensubini adliyenin kıyafeti resmiyeleri hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/1	237
- Hükümetçe mübayaası takarrür eden Anadolu demiryolları müdiriyeti umumiyesinin teşkilat ve vezaifine ve hat ile mebanı ve müessesatın esaslı surette tamir ve ıslahı için muktazi tahsisat hakkındaki kanun layihaları münasebetiyle sözleri.	8/2	1221,1227, 1228, 1240
- İdarei umumiyei vilayat kanunu muvakkatinin 62 ve 64 ncü maddelerinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	20	224
- İlk mektep muallim ve muavinleri hakkındaki kanunun tadilini dair kanun münasebetiyle sözleri.	28	421
- İmar vekaleti teşkili hakkındaki teklifinin şayanı müzakere görülmediğine dair mazbata münasebetiyle sözleri.	1	315

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- İspirto ve meşrubatı küliye inhisarı hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	23	325
- İstanbul' a giden heyeti mebusaya lazım gelen hürmet gösterilmediğine dair tahrir münasebetiyle sözleri.	2	605
- İstanbul' a ithal edilecek buğday ve unların tarifei asliyede muharrer resmin 12 misli gümrük resmine tabi tutulması hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/2	1257
- İstanbul ve tevabii balıkçılarına muavenet sandığı teşkili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	24	166,168, 253
- İstiklal mehakimi kanununun beşinci maddesinin tadiline dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	4	457,458
- İtibarı zirai cemiyetleri kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/2	1123,1124
- İzalei şekavet kanunu münasebetiyle sözleri.	2	801
- İzmir' in kurtuluş günü münasebetiyle ora belediye riyasetinden mevrit telgrafname münasebetiyle sözleri.	2	29
- İslah ve tekziri hayvanat kanunun müzakeresi münasebetiyle sözleri.	26	9
- Jandarma efrat ve küçük zabitanının tedrisatı iptidaiye vergisinden muaf tutulmalarına dair kanun münasebetiyle sözleri.	28	374
- Jandarme ve Jandarma namzetleriyle hudut kıtaatı silah endazlarının usulü iâşesi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	68
- Karadeniz boğazı tahlisiye idaresinin 1927 senesi bütçe kanunu münasebetiyle sözleri.	28	172
- Kastamonu vilayetine tabi Cide kazasında kah nöbet usuliyeye beyneşşüreka tasarruf ve ziraat edilen arazinin furuhtiyeye şüyuunun izalesi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	24	170,171
- Kazanç vergisi kanunu münasebetiyle sözleri.	22	65
- Kırkkilise kasabasının (Kırklareli) namına tahvili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	11	220

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Kıpti Zekeriya hakkında vakı hatayı adlinin tashihine dair adliye encümeni mazbatası münasebetiyle sözleri.	29	15
- Kırtasiye muamelatının tahfifi hakkındaki Ekrem Beyin takriri münasebetiyle sözleri.	4	559,560
- Köy kanunu münasebetiyle sözleri.	7/1	89,94,105
- Londra' da 5 Temmuz 1912 tarihinde takarrür etmiş olan beynelminel telsiz telgraf mukavelesiyle merbutu nizamnamenin tasdikı hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	24	106
- Maarif, Jandarma, Müdafai Milliye, Bahriye bütçelerinde tahsisat ve Müdafai Milliye, Nafia, Dahiliye, Maarif bütçelerinde tadilat icrası hakkındaki layiha münasebetiyle sözleri.	16	322, 324
- Maarif teşkilatına dair 22 Mart 1926 tarihli kanuna müzeyyel kanun dolayısıyla sözleri.	25	42,43
- Maarif teşkilatı ve ilk mektep muallimleri kanununun birinci, ikinci, 8 nci ve orta tedrisat kanununun 12 nci ve 13 ncü maddelerinin tadiline dair Muvazenei maliye encünemi mazbatası münasebetiyle sözleri.	23	303, 311, 312, 315
- Maarif vekaleti 1340 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	8/2	910,911, 915, 921, 922, 927, 928
- Maarif vekaleti 1341 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.	14	444,445
- Muhamat kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/1	335
- Muhamat kanunun bazı maddelerinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	21	71,74
- Meclis bütçesine tahsisat ilavesine dair kanundaki bazı ifadelerin türkçeleştirilmesi hakkında sözü.	1	94
- Meclisi Alice takdimname ile taltif edildiklerinden dolayı Şark İstiklal mahkemesi heyetinin teşekkülü dolayısıyla sözleri.	27	37
- Men' i müskirat kanunu mucubince mahkum edilen muhtelif eşhaş hakkında vaki olan hatayı adliden dolayı aflarına dair mazbata münasebetiyle sözleri.	4	331

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Mesai kanunu layihası münasebetiyle sözleri.	19	34,35,37, 48,50,51,54,62,64,65,67, 20 207,208, 210
- Milli Matbaa ve şubelerinin Devlet matbaası şeklinde sureti idaresi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	404,405
- Milli Mücadelede malul düşenlere mükafatı nakdiye itasına dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	4	690,694
- Muhacirin cemiyeti kongresinin telgrafnamesi münasebetiyle İmar vekaleti hakkında sözü.	2	239
- Mustafa Kemal Pş. kazasının lağviyle Resulayın kazasının müceddeden teşkili hakkındaki mazbata münasebetiyle sözleri.	10	536
- Muvazenai umumiye dahilindeki devairin kırtasiye ihtiyacatının sureti tedarikine ait kanun münasebetiyle sözleri.	10	536
- Mübadele, İmar ve İskan vekaletinin lağviyle vazaifinin Dahiliye vekaletine devri hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	21	153
- Mübadele İmar ve İskan vekaleti teşkilatına dair kanun layihası münasebetiyle sözleri.	11	67-69,79, 97,108
- Mübadele İmar ve İskan vekaleti veya müdüriyeti umumiyesi teşkili hakkındaki layiha münasebetiyle sözleri.	3	172,183, 192,198,208,213,217,229,233,247,256,260,263,317,323
- Mücadelei Milliyeye iştirak eden ve etmeyen memurin hakkındaki kanun dolayısıyla sözleri.	2	691
- Mükellefiyeti Askeriye kanunu muvakkatinin 5 nci maddesinin tadiline dair layihai kanuniye münasebetiyle sözleri.	25	653
- Mükellefiyeti nakliyei askeriye kanunun üçüncü maddesinin tefsiri münasebetiyle sözleri.	4	778,789,790
	5	14-16,67, 68,71-73,100

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Musakkafat kanunun dördüncü maddesinin sekizinci fıkrasındaki ahkamın ilgası hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	28	401
- Mütarekeyi mutaakkıp hizmeti alınan mütekaidin hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	4	543
- Müteaddit zevata hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/2	649,658
- 19 Teşrinisani 1337 tarihli beyiye hakkının ve kişi memurluklarının malul gazilere tahsisi hakkındaki kanunun birinci ve ikinci maddelerinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	6	325
- 24 Eylül 1336 tarihli meni müskirat kanunu mucibince mahkum olanların 9 Nisan 1340 tarihinde kabul edilen kanun münasebetiyle haklarındaki hükmün infaz olunmamasına ve elyevm mevkuf ve mahpus olanların tahliyesine dair teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	10	317
- Orta tedrisat muallimleri hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	3	721,725, 730,778
	4	50,69, 71,145
- 30 Ağustos gününün Zafer Bayramı ittihazı hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	24	8
- Petrol kanunu münasebetiyle sözleri.	23	371
- Posta kanunundaki muafiyetten Tayyare cemiyetinin istifade ettirilmesine dair verilen tahrir münasebetiyle sözleri.	19	93,94
- Posta kanununun müzakeresi sırasında sözleri.	1	403
	2	7
- Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine karşı ikama tasaddi olunan leim suikast ile Vilayati şarkıyede zuhur eden irtica vakası esbap ve sevaikını kemaliyle tetkik ve Cumhuriyetin muhafazası hususunda pek yüksek bir dirayet ve faaliyet gösteren İstiklal mahkemeleri erkanına Meclisi Alice beyanı takdir edilmesi hakkındaki tahrir münasebetiyle sözleri.	27	23

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Reiscumhur Gazi Paşa Hazretlerine karşı tertip edilen suikastın akim kalması dolayısıyla Meclisi Alinin hissettiği meserretleri mişarünileyhe arz etmek üzere bir heyet intihabı hakkındaki tahrir münasebetiyle sözleri.	27	21
- Rize livasında portakal, limon ve saire garsedilmesi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	5	473,482, 483,489
- Saatlerin yirmi dörde taksismi suretiyle istimaline dair kanun layihası münasebetiyle sözleri.	20	323
- Seyrüsefain idaresinin 1926 senesi bütçe kanunu münasebetiyle sözleri.	22	434
- Sıtma mücadelesi kanunu münasebetiyle sözleri.	24	236,237
- Sükna buhranı hakkında dersim mebusu Feridun Fikri Beyin teklifi kanunisi münasebetiyle sözleri.	4	317
- Şeriye ve Evkaf ve Erkanı harbiyei umumiye vekaletlerinin ilgası münasebetiyle sözleri.	7/1	24
- Şimendifer ve limanlar inşaatıyla su işlerine sarfedilmek üzere 200 milyon liraya kadar bono ihracı hakkındaki kanun layihası dolayısıyla sözleri.	28	96
- Tarik mükellefiyeti nakdiyesi kanununa bir madde tezyiline dair kanun münasebetiyle sözleri.	11	379,397, 424,425,437
	12	19,40,48, 53,55,56
- Tecili takibat kanunun feran zimethal olanlara da teşmili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	10	251
- Tekke ve zaviye ve türbeler hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	19	316
- Telgraf ve telefon kanunu münasebetiyle sözleri.	5	256,257, 293,335,338
- Tesrii muhakemat kanun layihası münasebetiyle sözleri.	8/2	815,816
- Teşkilatı Esasiye kanunu hakkındaki sözleri.	7/1	268-271
	8/2	715,1006, 1007,1033,1042

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Teşviki sanayi kanununun 12 nci maddesinin tadili münasebetiyle sözleri.	18	96
- Tedrisatı İptidaiye karnamesinin tadiline dair kanunun 13 ncü maddesinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	11	299
- Ticareti Berriye kanunun faslı salisinin 10 ncu maddesine müzeyyel layihai kanuniye münasebetiyle sözleri.	4	729
- Trabzon, Erzurum, Bayazid, Diyaribekir, Hakkari, Muş, Bitlis, Siirt, Dersim, Van şoselerinin inşa ve tamiri için muktazi tahsisatın 1340 bütçesine ilavesi hakkında teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	19	122
- Tarbzon ve Rize velayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	6	661,662
- Türk Ceza Kanunu münasebetiyle sözleri.	23	9
- Türkçe kanunu hakkındaki teklifinin şayanı müzakere görülmediğine dair mazbata münasebetiyle sözleri.	1	321,322, 326,327
- Türkçe Kanunu münasebetiyle sözleri.	23	445,446
- T.B.M.M. Dahili nizamnamesi teklifi hakkındaki sözleri.	20	182,183
- Türkiye B.M.M. Hükümeti ile Lehistan Hükümeti arasında münakit mukavelename hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	4	209
- Türk Sanayi ve maadin bankası hakkında kanun layihası münasebetiyle sözleri.	18	168
- Umum memurin kanunu münasebetiyle sözleri.	23	212,213,269
- 397 numaralı kanunun birinci maddesine tevfikan evvelce tanzim edilen cetvellerde isimleri olmayan ve bilahare zuhur eden mamulin hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	11	61
- 316-317 tevellütlü şimendifer kıtaatında bilmünavebe üçer ay talim ve terbiyei askeriye görmek şartıyla vazifei hazıralarında terklerine ve 316, 317 tevellütlü muallimlerin askerlikten istisnalarına dair kanun münasebetiyle sözleri.	5	461
- Veraset ve İntikal vergisi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	23	423

	<u>Cilt</u>	<u>Sayfa</u>
- Vilayet nümune fidanlıklarında yetiştirilen ağaçların meccanen tevzii hakkındaki kanun layihası münasebetiyle sözleri.	20	12,13
- Yaban domuzlarının itlafı hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri.	4	514,518, 519,588
- Yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanun layihası münasebetiyle sözleri.	20	86
- 25 Eylül 1339 tarihli kanununun Askeri Tekaüt ve İstifa kanunu mucibince icra edilecek muharebe zamaimine mütedair maddesinin İstiklal muharebesi esnasında Anadolu haricinde milli hidematta istihdam edilenlere de şamil olup olmadığı hakkındaki tefsir münasebetiyle sözleri.	28	61
- 150 kişilik listeye dahil bulunanların neşriyatı münasebetiyle sözleri.	15	68
- Zabıtai Saydiye nizamnamesine bazı maddeler tezyili hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.	21	121
- Zabıtai Saydiye ve İstanbul ve tevabii balıkhane idareleri nizamnamelerinin bazı mevaddını muaddil kanun münasebetiyle sözleri.	24	164
- Ziraatte müstamel olup hariçten ithal edilecek mevaddı müştaile gümrük resmine dair kanuna bir madde tezyili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	11	202
- Ziraat vekaleti veya müstakil ziraat müdüriyeti umumiyesi teşkili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.	7/1	141

III. Devre :

- İzmit' in Şefika köyünden Ahmet oğlu Mehmet' in idamı hakkında (3/3) numaralı başvekalet tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatası.	3	318.
--	---	------

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

65 65

Adı ve Soyadı	Tuncalı Hilmi	İlmî rütbesi	.
Babasının ve Anasının adı	İsmail Hakkı	Mesleki ve işi-gücü	
Doğum yeri ve tarihi	Eski Cuma (Tuna) 19. Ağustos. 1887	Yedek Subay ise Subesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Tıbbiye	Evli olup olma-dığı, kaç çocuğu bulunduğuş	
Bildigi diller	.	Seçimden evvelki iş durumu	Kuhacının Muhuriyet sevkîyat hariciye me-dur
İhtisası	Mülkiye	Memur olup olmadığı	
Eserleri	.	Mebuslukları	

1203 istilasında muhaceretle Üsküdar'da yerleştik. Ticarette kaybedince Vilâyet Sertahsildarı olan babamla 1299'da Adanaya, Kastamonuya gittik. döndüğümüz İstanbul'da kaldık. Mektebe eski Cumada başladım. Üsküdar'da zamanında çıkan "İbtidaiye" Unvanını takınan yeni cami taş mektebinden şahadetname aldım. Atlatatopı, Adana Mülkiye rüştiyelerine adanmış mülkiye idedisine Kastamonu. İstanbul'da Fatih Askeri rüştiyelerine devam ettim. Fatih Şahadetnamesiyle Kuleli askeri tıbbiyesine idedisine girdim. /304 Üçüncü seneye geçtiğimde el yazısıyla sözde gizli (Tevfik) adıyla haftalık bir gazete çıkardım. Beşinci sayıda Kobeyne jurnal editörlüğüne atıldım. tevkif edildi. Gelen kulubelik bir askeri boyette page gibi rütbeliler çoktular. gazetelerini yaktırdım. elde edemediler. niçe tezyikten sonra bir meydan dayığıyla kurtuldum. siyasi hayatım böylece başladı.. Gülhane Tıbbiyesinde bir (Gizli Sektepler Cemiyeti) teşkil ettim. henüz bir ad almamış olan İttihat ve terakki cemiyeti ile karıştı. birleşti. Dokuzuncu seneye geçtim. Avrupa'ya kaçtım. İsviçrenin Cenevre şehrini sığındım. 22. İkteşrin 1311-1895 çoğu hutbe adıyla neşriyatta bir zamani İttihat ve terakki katibi Umumiliğinde Osmanlı Gazetesinin başında icabına göre siyasi teşebbüslerde seyahatlarda ; teşviki uzar nice, sebebi neticesi - olmak üzere - benim için uydurulma-sefaret Mürkeçe Mektefisiyle 1500 frank maaşla, (1900) bir kaç hafta Madrid'de bulundum. (Eski, yeni neşriyatımdan bulduğ. bildiklerimden Meclis Kütüphanesine tevdi edilmek üzere ricaıyla 33 parça taksim olundu.) Cenevre Darülfünun'un Hukuk, en ziyade içtimariyat medreselerine halim, vaktim müsade ettikçe devam ettim. Pedagogi şubesiinden imtihan verdim. 1904 Kahireye göçtüm. orda Şakhsî muhtelitesine Kulistlikle kapıldım. .. Vatana 31 Mart vakasından sonra döndüm... 1. Eylül /325 Akademiye Mergisi buradan sonra (Silivri, Kayseri Ordu kaymakamlıklarına ; /329 İnci sınıf Mülkiye Mufettişliğine (Muzul infisal ile, Temmuz /330 Beykoz, 11 ay sonra Gemlik Kaymakamlıkları ; 332 Muhacirin Muhuriyet Umumiyesi sevkîyat hariciye meurluğuna tayin edildim. (Mültecî ve Muhacir umurunu teftiş ve tanzime memur) oldum. çok doledim. .. /335 intihabında (Polu Mebusluğu) nu kazandım. 16 Mart Vakası üzerine Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden gizlice alınan bir tel-graflı münasip Mebuslara tebliğ, bunları Anadolu'ya kaçmaya teşvik, kaçır-maya delalet etmede iken bende kaçtım. Büyük Millet Meclisine 27. Nisan /336 katıldım. Hakkarabileceğim işlere dalmak için isyan kaynağı Puzce'ye Mutenekkiren girmek üzere vaki teklifim İcra Vekilleri Meclisince terviç edildi. Meis page. hazretlerinin iki kısıt itimatnamesini hamil olduğum halde 14. Mayıs. hareket ettim. Mafrah lu'y. vardığında Puzce sukut etti. Devrege gittim. Burada İstanbul'un gönderdiği Mutasarrıfın Zonguldak'ta tevkifi işindeki baccariksizlikle oylandım. Mutasarrıf İstanbul'a kaçtıkça...

Benden saatlerce gizli tutulan bu hadisedeki iğrenç hakikatlar ortasında tek başıma kalmama rağmen ^{ancak} 50 kişiye varabilen bir kuvvetle işgalin dördüncü günü 30 Haziran Denizden iki ganbotu karadan 300 kişi ateşler yağdıran düşman ~~karşı~~ Ereğliyi müdafaa ettim. bizden bir yaralı bile olmamasına mukabil düşman yalnız telefât olarak 32 neferle bir zabıt kaybetti. bir haftasonra def oldu gitti. Şerekle ereğliyi ikinci Zongulda olmak felaketinden kurtarmaya, gerek bu felaketin gayemize sirayetle varabileceği darbeleri akim kılmaya vesile , Ereğliye gidişim tesadüfî olmuş isede bu ilk fakat neticeyi hatta diploması işlerine kadar tesiri görülmüş olmak derecesinde fayizli, bu ilk Zafer bilhassa Büyük Millet Meclisi Devresi itibariyle Millet Kuvvetleri tarihi nin başında parlamasına namzet ise, bu şerefi milletime kavuşturan Devrâkdir. Çünkü İstımtadlarım topluca bir kuvvet uçurmak hamasetiyle cevap vermiş olan yalnız (Devrâk)dir.

Tunalı Hilmi

20

۱۲
 ۱۲
 ۱۲

329 125

[illegible]

217
—
19

۱۸۹۵ء ۱۱ ذی القعدة ۱۳۱۵ھ

مجلسه اول: ۱۳۰۲/۱۲/۱۵

(ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତଃ - ୩୮ : ୫)

۱۲۸۰ هجری قمری بمقام حضرت آقا میرزا محمد باقر

نیدرین

رافید و ملک عبید بن

محمد میری
 معارف میری
 محمد میری
 محمد میری
 محمد میری
 محمد میری
 محمد میری

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳

ایستو مضبوط نہ جانے و انتخاب واقع موافقہ اصول و قانون اولینہ بالیقینہ اگلا سقمہ
بایہ تصدیقہ سے ریاستہ تقدم قلمتہ ^{عشر} ۱۰

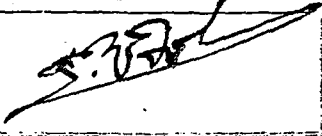
تذکرہ
چشتیہ

ادبیت استاد سید
میر تقی میر

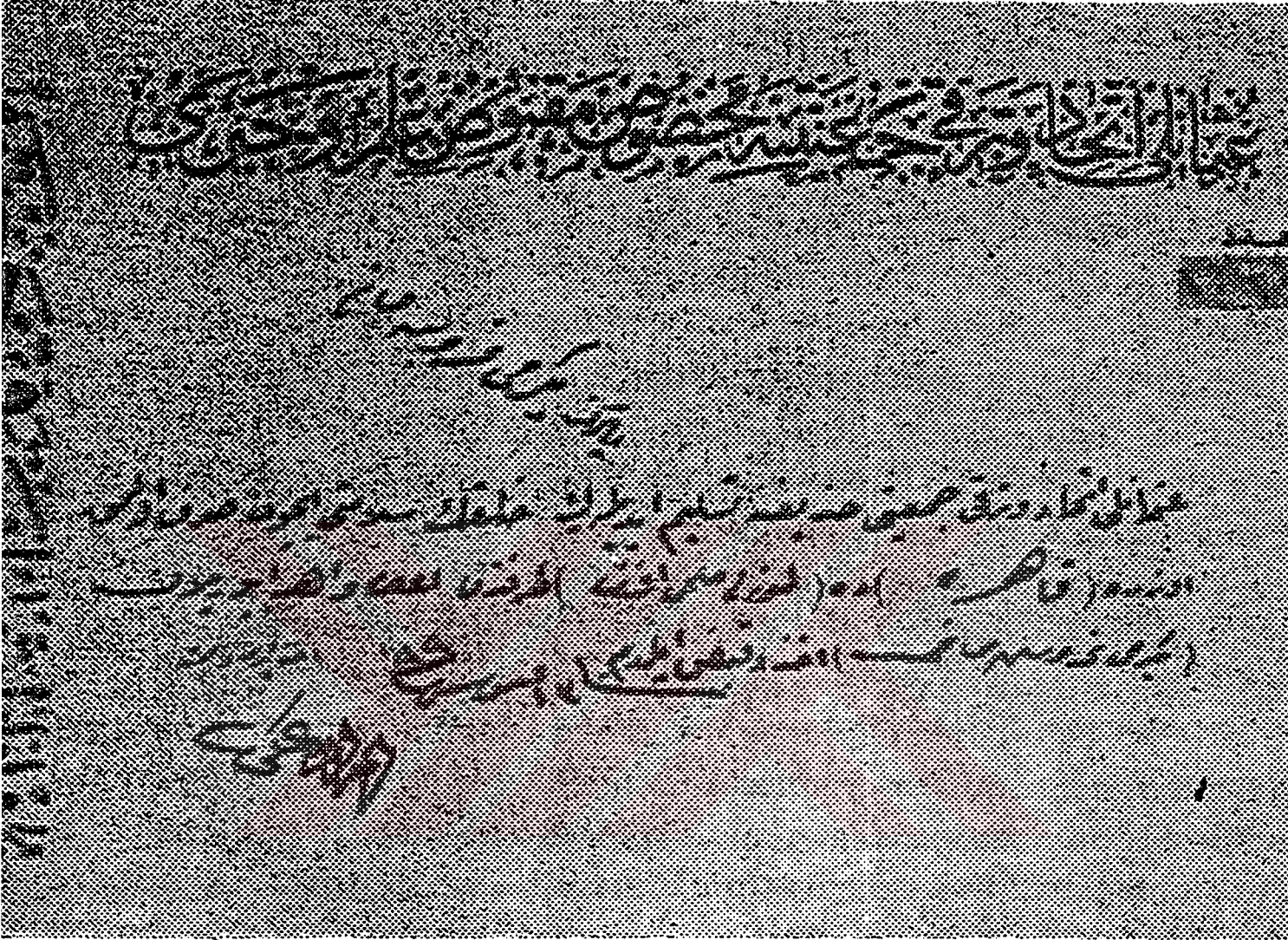
خونہ خونہ
~~میر تقی میر~~

بولیو صحیفہ پبلشرز پرائیویٹ لمیٹڈ، لاہور، پاکستان، کے ذریعہ شائع ہونے والی ایک اخبار ہے۔ اس اخبار کی شہرت و مقبولیت کے باعث اس کی کاپیاں ہر گھر میں پائی جاتی ہیں۔ اس اخبار کی شہرت کے باعث اس کی کاپیاں ہر گھر میں پائی جاتی ہیں۔

زراعت و کاشتکاری	سرکاری	صاف کاری	نہروں و دریا	سیاحت	نائب	بولیو صحیفہ
اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض
اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض
اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض
اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض	اعض

ملاحظات	اعضای	ملکیت و ملک مدکی مفصل آردی	آقریه تاریخ مواد	فایده این رای عمدی	دائر فائخایه سی	سی	مساک و وظیفه سی	صنفی	پدرین ادبی	معاونت ادبی
		استانبول = بوستانچی بشار جاردی . آصفی نوشکی	۲۶ نیان ۱۳۴۷	۱۳۴۷	بولنجی	۶۹	...	مربوبه مدتی عمومی سوقیاف فارجیه مغوری	سجل حقی	طیانی علمی

بوكك برماهيت تاريخيه ي حائر بولان بويك ملت علمي اعضای محترمه سناك تاريخه قندار بربر كدر اولق اوزره سجالريك نوب و تنبيلتت مجلس ديوان ريس قى قرر ورر، شدو . اشبو - بديك ادلاسي ايلاخانه غدوصته اديا اوله بوق مذكور سجاله اساس اولق اوزره باشكنايتيه اعطالقي موجود .

“İttihad ve Terakki” cemiyetinin yaradım
makbuzu (İmza: Tunalı Hilmi Beyindir)

Bu fotokopi Ahmet Bedevi Kuran'ın İnkılâp Tarihi ve İttihat Terakki Kitabından alınmıştır.

شويد آرقدانلر مدن دو قور :

Sat: 24.6.1954

يکيشير لي ادهمک ، کريد لي

0.50 ٧٠.٥١

شيفيتک و تار عزتک

دو حاريره کمال ليه بر ارماندر

برج

مخوری

طونه لي حلی

۱۳۱۷

ایکچی باصیلیش

نسخه ۱۰۰ بارا

منده یله بربریزه قاووشه جفنز سه وینجه اولسون
قایلماش ، ینه ملک یارالیه دوشونجه لاش،
یارین آلینرندن اوبه جکم، اوز قارداشیر مک بکزه
دکری [سقط فقط حالادیری دینج عثمانلیر الیه شرطیزک
۱۲ نجی بندی قبول ایتدیرلمک اوزره :

کندیلرندهمیدلر آرانان «مبوتلریمزه، اعیانتمزه»
[بری ۱۲ یاشنده ایکن ، اشکنجه لردن صوکر]
سوروله رک ، اولدوروان بابا لری ده کومه رک، ۱۲
یلدنبری ازیلدکری حالده اواک بویوت عثمانلی یار:

عثمانلیده

اهالی حاکمکی

انتخابلر

بر شرط - بردیله ک

[۳۲۰ ، بردیله ک ، ایک باصیلیش : تکلیفی
کک بوکون بوکونکی یکی عثمانلیر طرفندن ، کک
یارین عثمانلیر مجلسجه قبول ایدیله قادیلری به
سوروب دوراجیز . قاعتمز . اصرار من آنجیق
تورکیانک اقتصاد ، عرفانی حالی ده کیشمکه ،
یاغود ، بزجه ، بز مکیدن داها اویغون بر ترتیب
میدانه قونولقه ده کیش یله جکدر . هر حاله
بوکوندن بر قرار ودریلمه سی الزمدر] -

طولی حلمی

[بغداد ، ۱۲ تموز - سوکلی آغابکمز ، بوکون
عثمانلیرک عید اکبری اولسی حسیله عرض تبریکات
ایدهرز . ظلمت اسارتک ۳۳ سه دوامی غرب وطنی
یک زیاده رخته دار ایتش ، نیا علیه اصلاحات یک
مشکلتشدر . مع مافیه مجلس مبوتانی تشکیل
ایده جک ذوات محترمه هر درلو اصلاحات و ترقیاته
صورت عاقلانه ومدیرانه ده صرف مقدرت ایده
جک اولور لسه بلکه بیچاره وطنه حیات تازه بخش
ایده ییلیر لده عثمانلیق نام مقدس وممیزی کرکی
کی اعتلا ایدر ذائق شکر]

La Souveraineté du peuple et les élections
en Ottomanie (Turquie)

à présenter au parlement
par

H. Tounali

تشری : شوال ، تشرین ثانی ۱۳۲۴ - ۲۶

مردود عثمانی مطبعه صنده طبع اولمش

TURK TASH KUTUPHANESI

A 39

Oturanlar soldarı: Omer Lütfü, Şişman H. Arit, A. Nuri, ismini bilmem ve Halil Muvaffak; ayakta soldan: D-r İshak Sükûti, Seraceddin, Tunalı Hilmi, D-r Akil Muhtar, Midhat Sükrü ve ismini bilmem.

Bu fotoğraf, İbrahim Temo'nun Hizmet-i Vatanîye adlı eserinden alınmıştır.